

ISSN 2409-9260 (Print)  
ISSN 2415-3869 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ  
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

# НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 7-8 (249-250)

Одеса – 2017

**Науковий вісник Одеського національного економічного університету.** – Науки: економіка, політологія, історія. – 2017. – № 7-8 (249-250). – 192 с. – Мови: укр., рос., англ.

**Редакційна колегія**

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського національного економічного університету. Протокол № 4 від 24 грудня 2013 р.; за економічними науками – перезатверджена 22 березня 2016 р. (Протокол № 7).

Головний редактор: Балджи Марина Дмитрівна – д.е.н., професор кафедри економіки та планування бізнесу Одеського національного економічного університету

Технічний редактор: Гейко Людмила Михайлівна – к.е.н., доцент Одеського національного економічного університету

I. Економічні науки: Зверяков М.І. – д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України, Ковальов А.І. – д.е.н., професор, Балджи М.Д. – д.е.н., професор, Баранова В.Г. – д.е.н., професор, Губанова О.Р. – д.е.н., професор, Кузнєцова Л.В. – д.е.н., професор, Лоханова Н.О. – д.е.н., професор, Уперенко М.О. – д.е.н., професор, Харічков С.К. – д.е.н., професор, Янковий О.Г. – д.е.н., професор, Карпов В.А. – к.е.н., доцент, Сментина Н.В. – к.е.н., доцент

II. Політичні науки: Кармазіна М.С. – д.політ.н., професор, Коваль І.М. – д.політ.н., професор, Мілова М.І. – д.політ.н., професор, Пахарєв А.Д. – д.політ.н., професор, Пойченко А.М. – д.політ.н., професор, Попков В.В. – д.філософ.н., професор

III. Історичні науки: Демін О.Б. – д.істор.н., професор, Панчук М.І. – д.істор.н., професор, Солдатенко В.Ф. – д.істор.н., професор, Стьопін А.О. – д.істор.н., професор, Хмарський В.М. – д.істор.н., професор, Щербіна Н.Ф. – к.е.н., доцент

Свідцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 20991-10791ПР від 18 серпня 2014 р. (перереєстрація)

Збірник включено до оновленого «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 № 241)

Включено до наукометричної бази даних Російський індекс наукового цитування (РИНЦ) згідно договору № 428-07/2014 від 18.07.2014 р. – [http://elibrary.ru/title\\_about.asp?id=51349](http://elibrary.ru/title_about.asp?id=51349)

**Індексування і реферування:** реферативна база даних «Україніка наукова», Український реферативний журнал «Джерело», Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru, Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?user=PEf4fZIAAAAJ&hl=ru>, електронний архів Одеського національного економічного університету.

Засновник і видавець збірника наукових праць – Одеський національний економічний університет.

**Адреса редакційної колегії:** Україна, 65082, м. Одеса,  
вул. Преображенська, 8, ONEU  
тел.: (0487) 32-77-95  
E-mail: n.visnik.oneu@ukr.net

© Одеський національний економічний університет

## ЗМІСТ

### *ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ*

<i>Бахчеван Евеліна, Данько Тамара</i> Венчурне фінансування в Україні на сучасному етапі.....	5
<i>Бондаренко Світлана</i> Інноваційний розвиток в антикризовому управлінні виноробними підприємствами.....	16
<i>Вітко Юлія</i> Теоретичні аспекти визначення сутності поняття зовнішньоекономічної діяльності.....	38
<i>Гейко Людмила, Єфременко Аліна</i> Стратегічні аспекти управління інноваційною діяльністю українських підприємств.....	53
<i>Гейко Людмила, Луценко Юлія, Ковальова Руслана</i> Ціль та сутність реформування системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади.....	64
<i>Гринюк Ірина</i> Власний капітал як джерело фінансування оборотного капіталу підприємства.....	78
<i>Каражия Едуард</i> К вопросу оценки земли в Украине.....	88
<i>Карпов Володимир, Комарницька Вікторія</i> Оцінка динаміки конкурентоспроможності виноробних підприємств України.....	100
<i>Кучасва Ірина Олександрівна</i> Сутність готівкового грошового обігу.....	115
<i>Михайлюк Олена</i> Нормативно-правові механізми для підвищення екологічної безпеки туристичної сфери України.....	126
<i>Сментина Наталя</i> Можливості та ризики об'єднання співвласників багатоквартирного будинку в Україні.....	140
<i>Токарський Тарас</i> Концепція зайнятості населення: міжнародний досвід.....	152

## **ІСТОРИЧНІ НАУКИ**

***Аллахвердиева Гюльтакин Афат кызы***

Геополитические противоречия между российской и османских империй в Каспийском бассейне в первой половине XVIII века.....

**173**

***НАШІ АВТОРИ***.....

**186**

УДК 330.322

*Бахчеван Евеліна, Данько Тамара*

**ВЕНЧУРНЕ ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ НА  
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

У статті досліджено сучасний стан венчурного фінансування інноваційної діяльності в Україні. Розглянуті основні поняття венчурної діяльності, яка є способом цільового інвестування інноваційних технологій на вітчизняних підприємствах. Наведена технологія перетворення капіталу у венчурний, характеристика різних джерел фінансування інновацій. Проаналізовано історію прийняття законодавчої бази функціонування венчурних фондів в Україні, відповідно якій сформувались етапи появи їх на вітчизняному фінансовому ринку. Приділено увагу існуючим венчурним фондам, особливостям фінансування інновацій в Україні. Висвітлено основні деструктивні чинники розвитку венчурної діяльності в Україні. Досліджено діяльність та динаміку кількості професійних учасників інститутів спільного інвестування в умовах кризових явищ в державі. Визначено перспективні напрямки венчурного фінансування інноваційної діяльності в Україні.

**Ключові слова:** венчурне фінансування, венчурний капітал, інноваційна діяльність, інвестиційні фонди, венчурний бізнес, інноваційні технології.

*Бахчеван Эвелина, Данько Тамара*

**ВЕНЧУРНОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ В УКРАИНЕ НА  
СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

В статье исследовано современное состояние венчурного финансирования инновационной деятельности в Украине. Рассмотрены основные понятия венчурной деятельности, которая является способом целевого инвестирования инновационных

технологий на отечественных предприятиях. Приведена технология преобразования капитала в венчурный, характеристика различных источников финансирования инноваций. Проанализирована история принятия законодательной базы функционирования венчурных фондов в Украине, согласно которой сформировались этапы появления их на отечественном финансовом рынке. Уделено внимание существующим венчурным фондам, особенностям финансирования инноваций в Украине. Освещены основные деструктивные факторы развития венчурной деятельности в Украине. Исследована деятельность и динамика количества профессиональных участников институтов совместного инвестирования в условиях кризисных явлений в государстве. Определены перспективные направления венчурного финансирования инновационной деятельности в Украине.

**Ключевые слова:** венчурное финансирование, венчурный капитал, инновационная деятельность, инвестиционные фонды, венчурный бизнес, инновационные технологии.

*Bahchevan Evelina, Danko Tamara*

## **VENTURE FINANCING IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE**

The current state of venture financing of innovation activity in Ukraine is researched in the article. The basic concepts of venture activity, which are the ways of target investment of innovative technologies in domestic enterprises are considered. The technology of capital transformation into venture capital, the characteristic of different sources of financing of innovations are presented. The history of the acceptance of the legislative framework for the functioning of venture funds in Ukraine is analyzed in the article, according to them stages of their appearance on the domestic financial market have been formed. The attention was paid to existing venture funds, peculiarities of financing of innovations in Ukraine. The main destructive factors of the development of venture capital activity in Ukraine are described. The activity and dynamics of the number of professional participants of joint investment institutions in the conditions of crisis phenomena in the state are researched. The perspective directions of venture financing of innovation activity in Ukraine are determined.

**Key words:** venture financing, venture capital, innovative activity, investment funds, venture business, innovative technologies.

**Постановка проблеми.** Венчурну індустрію розвинуті країни використовують для забезпечення прискореного впровадження новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності продукції, послуг. Важливим є дослідження венчурного капіталу та його форм в умовах переходу до інноваційної економіки з урахуванням можливостей розвитку та еволюції. На сучасному етапі інтенсифікація інноваційних процесів потребує обґрунтування можливостей залучення усіх імовірних джерел фінансування інноваційних проектів. Розвиток венчурного інвестування має велике значення, оскільки забезпечує фінансування високоризикових інноваційних проектів шляхом залучення в інноваційний сектор довгострокових фінансових ресурсів різноманітних інституційних та індивідуальних інвесторів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню теоретичних і практичних аспектів інвестицій, корпоративних фінансів, створення і функціонування венчурного капіталу в різних формах присвятили свої роботи зарубіжні та вітчизняні вчені: О. Ардішвілі, Д. Аром, В. Беневоленський, О. Дагаєв, П. Друкер, Р. Кларк, О. Амоши, Л. Антонюк, Б.Г. Пилипенко, І. Грозний, Г. Дем'янчук, О.В. Гук, Г.А. Мохонько, І. Єгоров, А. Загородній, В. А. Замлинський, М.В. Дубина, Б.Б. Сас, Г.І. Спак та ін.[1, с.5].

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Походження джерел венчурних інвестицій в Україні.

**Цілі статті.** Дослідити сучасний стан та перспективні напрями венчурного фінансування інноваційної діяльності в Україні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** За визначенням Європейської асоціації прямого та венчурного інвестування (European Private Equity & Venture Capital Association – EVCA), венчурне фінансування – це акціонерний капітал, який надається професійними фірмами, які інвестують, одночасно беручи участь в управлінні, в приватні підприємства, що демонструють значний потенціал зростання, на фазах їх початкового розвитку, розширення та перетворення [2].

До основних понять венчурної діяльності відносять:

- венчурний бізнес – ризикований бізнес, орієнтований на практичне

використання технічних і технологічних нововведень, наукових досягнень, що працює виключно з інноваційними проектами;

- бізнес-ангел – приватний інвестор (фізична особа), який вкладає власні кошти в компанію в обмін на частину акцій компанії / частку компанії;

- венчурне підприємство (компанія) – підприємство малого бізнесу, що займається дослідно-конструкторськими розробками або іншими наукомісткими роботами, завдяки яким здійснюються ризиковані проекти;

- венчурне фінансування – ризикове інвестування, спрямоване на підтримку інноваційних проектів підприємництва;

- стартап – проект, що підлягає венчурному інвестуванню [3].

На сучасному етапі обмежені можливості вітчизняних підприємств не дозволяють за рахунок власних ресурсів на належному рівні проводити модернізацію та реконструкцію виробничих процесів, розробляти та впроваджувати інноваційні технології. Особливо відчувається потреба у фінансових ресурсах в умовах кризових явищ у економіці України. Тому актуальним є залучення венчурного капіталу як способу цільового інвестування інноваційних розробок, запровадження інноваційних технологій на вітчизняних підприємствах.

Технології перетворення капіталу у венчурний (англ. venture – ризикові дії) мають свої особливості. Венчурним капіталом не можуть стати всі власні кошти компаній і тимчасово вільні кошти, які знаходяться в джерелах позичкового капіталу, згідно з правилами управління портфелем активів. Ним стає лише невелика частина портфеля (в пенсійних фондах і активах страхових компаній відповідно до законодавства більшості країн). Фінансування інновацій у вигляді банківських кредитів також має свої обмеження. Базельські принципи забороняють кредитування підприємств, не здатних обслуговувати та погашати кредит, тобто таких, які не мають стійких позитивних фінансових потоків, що властиво для молодих інноваційних компаній. Капітал для фінансування інновацій, як правило, зосереджується в спеціальних фондах корпорацій або фінансових інститутах (венчурних фондах) і лише капітал, який передається інноваційному підприємцю або підприємству на певних умовах, перетворюється в діючий венчурний капітал.



Для нашої країни венчурні інвестиції є мало поширеним способом грошових вкладень, в порівнянні, наприклад, зі Сполученими Штатами Америки, на території яких така практика розвивається вже більше ніж 60 років. Початком розвитку венчурного підприємництва в Україні можна вважати 1992 р. Законодавче регулювання діяльності венчурних фондів почало діяти з 2001 р. після прийняття Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» Першим фондом венчурного капіталу став Фонд прямих інвестицій «Україна», який здійснив інвестиції у 30 вітчизняних компаній на суму близько 10 млн. дол. США [4]. З метою удосконалення законодавчої бази діяльності інвестиційних фондів у 2013 р. був прийнятий закон України «Про інститути спільного інвестування», в рамках якого в ст. 7, п. 10 зазначається, що недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед фізичних та юридичних осіб, є венчурним фондом [5]. Згідно зі статистичними даними ринок венчурного капіталу в Україні сьогодні становить приблизно 400 млн. дол. США. Серед фондів, які функціонують сьогодні в Україні, можна виділити пайові фонди венчурних (ризикових) вкладень, а також фонди прямих і венчурних інвестицій. Серед крупних венчурних фондів, які інвестують в українські стартапи, слід виділити «AVentures Capital» (інвестиційний капітал фонду складає 30 млн. дол., в один проект фонд готовий вкладати від 0,3 до 3 млн. дол.), «Chernovetskyi Investment Group» (відповідно 750 млн. дол. і до 100 тис. дол.), «Dekarta Capital» (100 млн. дол., від 2 до 15 млн. дол.), «TA Venture» (інвестиційний капітал у розмірі 50 млн. дол.), «Vostok Ventures» (фонд може надати допомогу в створенні концепції продукту, прототипу, стратегії просування на ринку, здійснивши внесок в сумі від 20 до 300 тис. дол. на один проект) [6].

Уповільнений розвиток венчурної діяльності в Україні спричиняють наступні недоліки:

- відсутність державної підтримки;
- слабкість інституту захисту інтелектуальної власності;
- незначний капітал венчурних фондів, яким вони оперують;
- високий ступінь ризику та недовіра до розроблених інноваційних проектів;

- відсутність сприятливого й стабільного інвестиційного клімату в країні;
- недостатня кількість інвесторів, готових здійснювати вклади у високоризикові проекти .

Скандал с Panama Papers змусив заможних українців переглянути своє ставлення до зберігання коштів за кордоном. Українське законодавство дозволяє створювати «внутрішні офшори» – венчурні фонди. Одна із послуг, яка користується попитом, – управління активами. В першу чергу – венчурними фондами [7].

За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ) на 1 січня 2015; 2016; 2017 року вартість чистих активів (ВЧА) всіх фондів, які знаходяться під управлінням КУА (компаній з управління активами), становила, відповідно 206,35 млрд. грн.; 199,86 млрд. грн.; 188,332 млрд. грн. З них на частку венчурних фондів доводилося 195,43 млрд. грн.; 189,9 млрд. грн.; 180,663 млрд. грн.

Протягом 2016 року, третій рік поспіль, тривало скорочення кількості учасників індустрії управління активами в Україні – КУА (з 313 до 295), діючих фондів в управлінні та їхніх інвесторів. Зменшилися цього року й активи в управлінні. Проте нових зареєстрованих ІСІ за рік з’явилося більше, ніж тих, що закрилися, – вперше за три роки. Найбільше було ліквідовано венчурних пайових інвестиційних фондів (ПІФ), а також відкритих та закритих диверсифікованих ПІФ, тоді як кількість діючих венчурних корпоративних інвестиційних фондів (КІФ) продовжила стрімке зростання [8]. Поквартальну динаміку кількості венчурних інститутів спільного інвестування та вартості чистих активів з 2014 по 2017 рр. можна простежити, відповідно, на рис. 1 та рис. 2.



Рис. 1. Поквартальна динаміка кількості венчурних інститутів спільного інвестування станом з 2014 по 2017 рр.

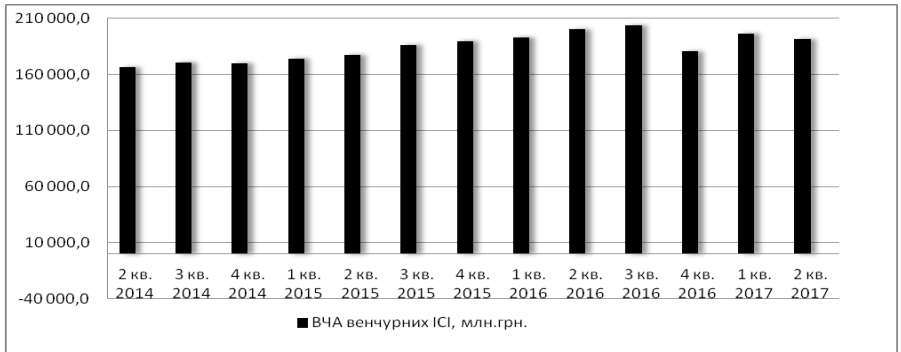


Рис. 2. Поквартальна динаміка вартості чистих активів венчурних інститутів спільного інвестування з 2014 по 2017 рр.

Основна перевага венчурних фондів для інвесторів полягає в тому, що сплата податку на прибуток здійснюється тільки після їх закриття, на даний час це 18%. У 2007 році венчури принесли інвесторам в середньому 100% прибутку, в 2008 році – 23,0%, в 2009 році - 42,7%, в 2010 році - 61,9%, що зробило їх одними з найбільш прибуткових інвестиційних інструментів в ці роки. У 2011 році найприбутковіший фонд приніс інвесторам 80,5%. У 2012 році – 57,5%, а в 2013-му – майже 40,0% річних. Навіть кризовий 2014-й не став винятком. Прибутковість фондів коливалася від 33,3% річних до -1%.

В питаннях інвестування коштів ще одною особливістю венчурних фондів є їх повна самостійність. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦБФР) здійснює регуляторні функції, встановлюючи певні вимоги щодо диверсифікації активів стосовно відкритих, інтервальних і закритих фондів. Але на венчурні фонди ці обмеження не поширюються.

Наприклад, публічні фонди повинні зберігати певну частину коштів в банках, а розмір вкладень в акції або облігації корпоративних емітентів обмежений. Менш жорсткі вимоги щодо диверсифікації застосовуються до спеціалізованих фондів – фондів акцій і фондів облігацій. Такі норми потрібні для того, щоб забезпечити вкладення інвесторів. Кошти венчурних фондів можна в повному обсязі інвестувати в бізнес-проекти. «Раніше венчурні фонди вкладали в основному в будівельні проекти. Ця галузь була однією з тих, що

найбільш динамічно розвиваються, і прибуткових», - згадує генеральний директор КУА «ОТП КАПІТАЛ» Григорій Овчаренко [7].

За даними УАІБ, станом на 30.06.2017 на частку грошових коштів та банківських депозитів припадає лише 1,3% активів венчурних фондів, на нерухомість – 3,1%. П'ята частина коштів (19,0%) – вкладення в цінні папери: 10,1% - акції, 3,2% - облігації, 5,4% - векселі. Левова частка інвестицій припадає на «інші активи». До «інших активів» належать корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери, формах, а також дебіторська заборгованість, в тому числі позики компаніям, в яких ІСІ (інститути спільного інвестування) володіють часткою в капіталі [8]. Структура активів венчурних інститутів спільного інвестування України станом на 30.06.2017 відображена на рис. 3.

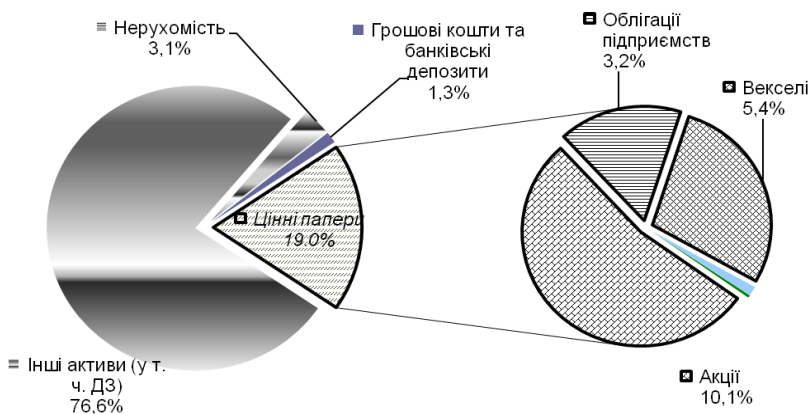


Рис. 3. Структура активів венчурних інститутів спільного інвестування України станом на 30.06.2017 р.

Джерела інвестицій України: кошти юридичних осіб-резидентів – 80,81%, приватні інвестори – 9,2%. Лише 18,8% коштів венчурних фондів – це кошти нерезидентів. Ймовірно, що зазначені репатрійовані інвестиції є коштами, виведеними з країни, і які тепер повернені в Україну. Для української економіки в будь-якому випадку це можна відзначити як позитивний момент [7].

За даними CB Insight, 2015 рік був одним з найбільш продуктивних з точки зору інвестування стартапів. Лідером виявилась

Азія. Зокрема, в Китаї акумулювали рекордну для країни суму – 2,2 трлн. юанів з інвестицій в стартапи. На другому місці США, на третьому – Європа. Україна на венчурній карті майже не помітна. Обсяг інвестицій в українські проекти (якщо порахувати публічні угоди) становить близько \$10 млн. В основному їх фінансували закордонні компанії, не зважаючи на величезний інтелектуальний і креативний потенціал країни.

Наприклад, компанія «Київстар» не перший рік висвітлює тему стартапів. На сьогоднішній день її експертиза в технологіях, веденні бізнесу і інноваціях достатня для активної підтримки нових проливних проєктів. Саме тому «Київстар» спільно з ВДНГ-Tech запускає телеком-акселератор – програму розвитку українських стартапів в сфері телекомунікаційних технологій і зв'язку. Телеком – це сфера, яка об'єднує всі галузі економіки. «Київстар» планує стати не тільки провайдером зв'язку та Інтернету, а компанією, яка пропонує клієнтам рішення, що підвищують ефективність бізнесу.

**Висновки.** В процесах створення ефективної і конкурентоспроможної сучасної економіки венчурний бізнес має особливе значення. Зокрема, Нова Зеландія, країна з найрозвиненішим в світі сільським господарством, залишається в нижній частині списку розвинених країн світу з ВВП на душу населення. У той же час Сінгапур, який зумів поставити у себе на високому рівні інноваційний венчурний бізнес, зрівнявся за цим показником з передовими країнами світу.

Активізація діяльності венчурних фондів в межах країни і їх готовність фінансувати перспективні IT-стартапи свідчить про те, що Україна має в своєму розпорядженні можливості переорієнтуватися з іноземних на вітчизняні інвестиції. Головне на даному етапі – створити всередині країни умови, при яких венчурні фонди віддавали б перевагу вітчизняним проєктам і компаніям, а не орієнтувалися на закордонні в пошуках стабільності. Розвинений венчурний технологічний бізнес є тим базовим сектором постіндустріальної нової економіки, який визначає здатність країни утримувати конкуренто-спроможні світові позиції в передових технологіях.

### *Література*

1. Пилипенко Б.Г. Венчурний капітал як джерело фінансування інноваційних процесів. [Електронний ресурс]: дис. ... канд. екон.

наук: 08.00.08 / Пилипенко Борис Григорович. – Київ, 2015. – 273 с. – Режим доступу: [http://ubs.edu.ua/images/PDF/venchur\\_plan.pdf](http://ubs.edu.ua/images/PDF/venchur_plan.pdf).

2. Веб-сторінка Європейської асоціації венчурного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evca.eu>.

3. Алексєєва М.Б. Аналіз інноваційної діяльності. [Текст] / М.Б. Алексєєва, П.П. Ветренко // Підручник і практикум. Юрайт – 2016. – 304 с.

4. Гук О.В., Мохонько Г.А. Принципи венчурного фінансування у різних країнах. // Економіка та суспільство. – 2017. – Вип. 11. – С. 205-209. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11\\_ukr/34.pdf](http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/34.pdf).

5. Замлинский В.А. Актуальные вопросы развития венчурного инвестирования в Украине. / В. А. Замлинский, М. В. Дубина // Актуальные проблемы экономики и управления. – 2015. – Вып. 1 (5). – С. 34-39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/8856?show=full>.

6. Зикіна, В.О. Формування інноваційної діяльності венчурним капіталом. [Електронний ресурс] / В.О. Зикіна // Академічний огляд. – 2011. - № 1(34). – С. 44-48. – Режим доступу: [http://nbu.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/ao/2011\\_1/7.pdf](http://nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ao/2011_1/7.pdf).

7. Руденко В. Не Панамою єдиною, або де заховати гроші в Україні. [Електронний ресурс]. / Руденко Вікторія, журналіст FinClub // Економічна правда. Агентство «Інтерфакс-Україна» – 14 червня 2016 – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/06/14/595921/>.

8. Українська асоціація венчурного бізнесу. Аналітичний огляд ринку ІСІ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>.

1. Pylypenko Borys Hryhorovych. Venchurnyy kapital yak dzherelo finansuvannya innovatsiynykh protsesiv. [Elektronnyy resurs]: dys. na zdobuttya nauk stupenya. kand. ekon. nauk: 08.00.08 [Venture capital as a source of financing for innovation processes] , Kyiv, 2015. 273 p. Available at: [http://ubs.edu.ua/images/PDF/venchur\\_plan.pdf](http://ubs.edu.ua/images/PDF/venchur_plan.pdf).

2. Veb-storinka Yevropeys'koyi asotsiatsiyi venchurnoho kapitalu. [Web site of the European Venture Capital Association] Available at: <http://www.evca.eu>.

3. Aleksyeyeva M.B., Vetrenko P.P. Analiz innovatsiynoi diyal'nosti. [Analysis of innovation activity] Pidruchnyk i praktykum. Yurayt Publ, 2016. 304 p.

4. Huk O.V., Mokhon'ko H.A. Pryntsypy venchurnoho finansuvannya u riznykh krayinakh. [Principles of venture financing in different countries]. Ekonomika ta suspil'stvo [Economics and Society] , 2017, vol. 11. pp. 205-209. Available at: [http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11\\_ukr/34.pdf](http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/34.pdf)

5. Zamlinskij V.A. Aktual'nye voprosy razvitija venchurnogo investirovanija v Ukraine [Actual issues of venture investment development in Ukraine]. Aktual'nye problemy jekonomiki i upravlenija [Actual problems of economics and management], 2015, vol. 1 (5). – pp. 34-39. Available at: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/8856?show=full>.

6. Zykina V. O. Formuvannya innovatsiynoi diyal'nosti venchurnym kapitalom [Formation of innovation activity by venture capital], Akademichnyy ohlyad [Academic review], 2011, № 1(34), pp. 44-48. Available at: [http://nbu.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/ao/2011\\_1/7.pdf](http://nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ao/2011_1/7.pdf).

7. Rudenko V. Ne Panamoyu yedynoyu, abo de zakhovaty hroshi v Ukrayini. [Not Panama alone, or where money are hide in Ukraine]. Ekonomichna pravda. Ahent'stvo «Interfaks-Ukrayina» [ Economic truth. Agency "Interfax-Ukraine"], 14.11.2016. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/06/14/595921/>.

8. Ukrayins'ka asotsiatsiya venchurnoho biznesu. Analitychnyy ohlyad rynku ISI v Ukrayini [Ukrainian Association of Venture Business. Analytical review of the CII market in Ukraine]. Available at: <http://www.uaib.com.ua>.

***Рецензент:** Коваль В.В., д.е.н., доцент, зав. кафедри прикладної економіки Одеського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.*

25.19.2017

## **ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ ВИНОРІБНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

У статті розглянуто сутність та особливості інноваційного розвитку виноробних підприємств в умовах кризи. Виділено спільність функцій стратегічного, антикризового та інноваційного менеджменту в процесі управління підприємством. На прикладі досліджуваного виноробного підприємства проаналізовано основні кризові фактори внутрішнього середовища. Для оцінки тенденцій розвитку підприємства на основі фінансових показників, відображених у фінансовій звітності, використано аналіз основних темпових показників розвитку підприємства (показники динаміки валюти балансу, виручки від реалізації та чистого прибутку). Пропонується використання методики динамічного нормативу у виявленні кризових факторів. Установлено, що для досліджуваного підприємства характерна криза платоспроможності, обумовлена низьким рівнем якості фінансового управління. Розглянуто особливості інноваційного розвитку виноробних підприємств. Обґрунтовано положення щодо формування адаптивного управління засобами інноваційного розвитку та виділено основні напрямки подолання кризових явищ на підприємствах з урахуванням галузевих особливостей.

**Ключові слова:** криза, інноваційний розвиток, платоспроможність, фінансовий аналіз, виноробна галузь, виноробне підприємство, дебіторська заборгованість, антикризове управління, адаптивне управління.

*Бондаренко Светлана*

## **ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ В АНТИКРИЗИСНОМ УПРАВЛЕНИИ ВИНОДЕЛЬЧЕСКИМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

В статье рассмотрены сущность и особенности инновационного развития винодельческих предприятий в условиях кризиса. Выделено общность функций стратегического, антикризисного и инновационного



менеджмента в процессе управления предприятием. На примере исследуемого винодельческого предприятия проанализированы основные кризисные факторы внутренней среды. Для оценки тенденций развития предприятия на основе финансовых показателей, отраженных в финансовой отчетности, использовано анализ основных темповых показателей развития предприятия (показатели динамики валюты баланса, выручки от реализации и чистой прибыли). Предлагается использование методики динамического норматива в выявлении кризисных факторов. Установлено, что для исследуемого предприятия характерно кризис платежеспособности, обусловленная низким уровнем качества финансового управления. Рассмотрены особенности инновационного развития винодельческих предприятий. Обосновано положение о формировании адаптивного управления средствами инновационного развития и выделены основные направления преодоления кризисных явлений на предприятиях с учетом отраслевых особенностей.

**Ключевые слова:** кризис, инновационное развитие, платежеспособность, финансовый анализ, винодельческая отрасль, винодельческое предприятие, дебиторская задолженность, антикризисное управление, адаптивное управление.

*Bondarenko Svitlana*

## **INNOVATIVE DEVELOPMENT IN ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF WINEMAKING ENTERPRISES**

In the article the essence and peculiarities of innovative development of winemaking enterprises in crisis conditions are considered. The generality of functions of strategic, anti-crisis and innovative management in the process of enterprise management is singled out. The main crisis factors of the internal environment have been analyzed on the example of the wine enterprise under study. To assess the company's development trends on the basis of financial indicators reflected in the financial statements, the analysis of the main tempo indicators of the enterprise development (indicators of the currency balance dynamics, sales proceeds and net profit) was used. The use of the dynamic normative technique in identifying crisis factors is suggested. It is established that the solvency crisis, characteristic of a low level of financial management

quality, is characteristic for the enterprise under study. Features of innovative development of wineries are considered. The author substantiates the provision on the formation of adaptive management of innovation development funds and outlines the main directions for overcoming crisis phenomena at enterprises, taking into account industry specific features.

**Keywords:** crisis, innovative development, solvency, financial analysis, wine industry, winery, receivables, crisis management, adaptive management.

**Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями.** Підприємства виноробної галузі переживають нині скрутні часи, у своїй більшості знаходяться у кризовому стані. Це указує на обмеженість екстенсивного економічного розвитку та необхідність скорішого переходу до інтенсивного на основі впровадження інноваційної моделі розвитку. Для виходу із кризового стану необхідно, по-перше, діагностувати кризу та виявити її етіологію, по-друге, сформулювати теоретико-методичний підхід та набір відповідного адаптивного інструментарію для забезпечення трансформаційних змін підприємств галузі, та, по-третє, розробити дієві механізми відновлення фінансової рівноваги підприємств. Процес управлінської діяльності на підприємстві, яке знаходиться в певному зовнішньому оточенні, має бути спрямований на забезпечення стабільності його функціонування, фінансової рівноваги і регулярного отримання прибутку. Як показує досвід розвинених країн, без інновацій підприємства галузі не зможуть розвиватися, прискорювати темпи економічного зростання, збільшувати частку експорту продукції, раціонально використовувати матеріальні і природні ресурси, реалізовувати програми соціального та економічного розвитку. Особливої актуальності набуває якість управління (ефективність і результативність), націленість на подолання кризових явищ та ринкові трансформації антикризового інструментарію.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання поданої проблеми і на які спирається автор.** Фінансовий стан підприємства є результатом взаємодії відповідних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, що

виражається сукупністю певних ефектів, а за результатами аналізу – системою індикаторів та показників. Дослідження проблеми аналізу фінансового стану підприємства і механізмів його оздоровлення широко проводилися науковцями ще в дев'яності роки ХХ століття стосовно сформованих тоді кризових умов господарювання. Отримали широку популярність та були гостро затребувані господарською практикою результати дослідницької роботи М. І. Баканова, А. П. Градова, В. В. Ковальова, В. М. Родіонової, А.Д. Шеремета, Р.С. Сайфуліна та ін., присвячені даній проблемі. Однак вирішення питання виходу із кризи та напрямки відновлення фінансової рівноваги господарюючих суб'єктів в ті роки, як правило, не погоджувалася із завданням інноваційного розвитку підприємства. Крім того, в антикризовому управлінні не використовувались маркетингові інструменти. На думку вітчизняних науковців [1, 2, 3] криза є однією зі стадій розвитку підприємства. В якості окремої стадії циклу розвитку підприємства кризу розглядали такі науковці як Лігоненко Л. О. [4], Терещенко О. О. [5], Тельнова Г. В. [6]. Дослідники стверджують, що виникнення кризових явищ можливе на кожній із стадій життєвого циклу підприємства. Комплексний інструментарій своєчасного виявлення і можливостей локалізації кризи визначено у наукових джерелах [7, 8, 9]. Задачами наукового пошуку залишаються питання визначення кризи як явища, процесу, результату або наслідку. Синергетика характеризує кризу як ключовий фактор, що вносить якісно нові зміни в систему, як точку вибору (біфуркації) між потенційними альтернативами майбутніх шляхів її еволюції. Криза і такі її наслідки для підприємства, як нестійкість та невизначеність, стають сутнісною характеристикою будь-якої відкритої еволюціонуючої системи.

Еволюціонування теоретичних поглядів щодо кризи на мікрорівні виражається у сучасних напрямках дослідження криз з точки зору ризикології, банкрутології, антикризового управління, інвестології, інноватики, теорії перехідних процесів [10], що в свою чергу призвело до плюралізму щодо поняття криза. Тому криза на підприємстві виражається такими категоріями як неплатоспроможність, ризики, загрози, переломний етап розвитку і т.п. Ринкові трансформації антикризового управлінського інструментарію набувають особливої актуальності, оскільки управління інноваційним розвитком здійснюється в умовах інформаційної, процедурної та кон'юнктурної невизначеності, протидії з боку конкурентів,

а також випадковості комбінацій факторів і причин, що визначають потенційну ефективність інновацій. Крім існуючих факторів, які є причинами ризиків, можливі додаткові наслідки від комбінації цих факторів з нелінійними ефектами взаємодії.

**Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.** Лише інноваційний розвиток для вітчизняного виноробства є безальтернативним напрямком виходу із складної ситуації. Звичайно, враховуючи інертність підприємств вітчизняного агропромислового комплексу щодо інновацій, запустити в дію такий процес – задача не з простих і потребує, по-перше, науково-методологічного забезпечення, значних мотиваційних стимуляторів з боку держави та спеціальних дієвих механізмів по реалізації.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема антикризового управління, що передбачає запобігання кризам, ефективне їх подолання та ліквідацію негативних наслідків адаптивними засобами інноваційних трансформацій внутрішнього середовища підприємств у відповідності до вимог зовнішнього середовища.

**Формування цілей статті (постановка завдання).** Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо антикризового управління інноваційним розвитком виноробних підприємств.

Для досягнення виділеної мети необхідно вирішити наступні завдання:

– обґрунтувати сутність та виявити джерела кризи на виноробних підприємствах;

– виділити можливі напрямки впровадження інновацій та інструментарій ефективного антикризового управління для вирішення виявлених проблем та активізації інноваційного розвитку виноробних підприємств України.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Технічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу – один із пріоритетних напрямків, що виділено урядом України для вирішення на період 2017-2021 рр. [11].

Вважається, що основою для переходу від відтворувального до інноваційного типу розвитку є перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережної економіки. Практичного значення набуває розумне співвідношення відтворення та інновацій, що може надати можливість забезпечити стабільне відтворення базових соціально-економічних структур і вже на цій основі йти шляхом інноваційності. Зокрема, при прийнятті рішень щодо стратегії НДДКР є необхідність розгляду таких стратегічних факторів, як аналіз зовнішнього оточення, розміщення ресурсів і корпоративна стратегія. В умовах нових технологій антикризова стратегія та інновації повинні злитися воедино. Підтвердженням сказаного може служити спільність функцій стратегічного, антикризового та інноваційного менеджменту в процесі управління підприємством (табл. 1).

Таблиця 1

Спільність функцій стратегічного, антикризового та інноваційного управління підприємством

Класифікаційна ознака	Стратегічне управління	Антикризове управління	Інноваційне управління
1	2	3	4
1. Період реалізації	Здійснюється на період від 3 до 5 років.	Процес виявлення, попередження та подолання кризових явищ та ситуацій триває постійно	Зміна продуктового асортименту повинна здійснюватися за період від 3 до 5 років
2. Тип цілей	Спрямоване на виявлення шляхів довгострокового виживання.	Мінімізація негативних наслідків кризи, перехід в стабільний стан	Націлене на розробку шляхів перспективного розвитку
3. Основні функції	Аналіз, планування, реалізація і контроль стратегічної діяльності підприємства.	Виявлення, діагностування та управління найбільш кризовими («переломними») ситуаціями; попередження і запобігання кризам	Аналіз, планування, організація і контроль інноваційної діяльності підприємства.
4. Врахування чинників	Основними факторами, що враховуються при розробці стратегії є: глобальні зміни в зовнішньому оточенні, розміщення ресурсів і стратегія НДДКР.	Діагностика, нейтралізація і подолання кризових явищ і їх чинників на макро-, мезо- та мікрорівнях з метою мінімізації збитків від кризи та створення умов щодо подальшого розвитку	При прийнятті рішень щодо стратегії НДДКР необхідно розглянути такі стратегічні фактори, як: глобальні зміни в зовнішньому середовищі, розміщення ресурсів і корпоративну стратегію.

1	2	3	4
5. Розміщення ресурсів	Для реалізації стратегії розподіл ресурсів здійснюється на основі портфельного аналізу.	Ця система управління спрямована на вирішення задач інтенсивного розвитку підприємства завдяки мобілізації та інтенсифікації всіх ресурсів	Виділення ресурсів для здійснення стратегії виведення нових продуктів на ринок доцільно проводити в рамках портфельного аналізу.
6. Рівень управління	Розробляється вищим управлінським ланкою.	Спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства	Здійснюється на вищому рівні організації.
7. Система управління	Створення групи стратегічного розвитку	Прискорене та діюче реагування на зміни середовищ на основі антикризових заходів	Доцільно організувати спеціалізоване інноваційно дослідницький підрозділ.
8. Ступінь важливості	Вироблена стратегія є основним орієнтиром для всієї організації	Розроблення системи дій в умовах кризи щодо виходу з кризової ситуації; постійний облік ризику підприємницької діяльності та розробка заходів щодо його зниження	Розроблена програма інновацій є одним з основних напрямків загальної стратегії підприємства, тому що вона визначає генеральний напрямок виробничого розвитку.
9. Характер здійснення	Необхідно здійснювати постійно.	Постійне здійснення управління під час кризи, а також попередження настання кризових явищ	Інновації доцільно впроваджувати на постійній основі.

Джерело: Систематизовано на основі [2-7]

Йдеться про те, щоб на чолі кожного стратегічного плану стояло завдання по розробці і виведенню продуктової інновації та / або освоєння нових процесних технологій. Обов'язковою умовою стратегічного розвитку на основі інновацій має бути забезпечення антикризового (безпечного) функціонування підприємства як соціально-економічної системи.

Взаємопроникнення стратегічного та інноваційного управління може привести до того, що можливо в майбутньому ці два види менеджменту, один з яких сьогодні відноситься до загального управління (стратегічний), а інший до функціонального (інноваційний), повністю інтегруються. Цілком логічним є припущення, що інновації є основою антикризового менеджменту, при цьому інноваційний розвиток є категорією стратегічного менеджменту.

У вітчизняній практиці антикризове управління розглядається як система управління, що має всебічний характер та направлена на попередження і на усунення несприятливих для бізнесу явищ, з використанням наявних ресурсів та потенціалу виживання, або реалізації спеціальних процедур (таких, як санація, реструктуризація, банкрутство, ліквідація). У західній практиці антикризовий менеджмент визначається як діяльність, яка необхідна для подолання стану, що загрожує існуванню суб'єкта господарювання, при цьому основна увага акцентується саме на виживанні.

Тобто, виділяється позитивний характер кризи, як необхідність якісних змін на підприємстві. В цьому сенсі антикризовий менеджмент визначається як створення інструментів, які дозволяють повідомити про наближення переломного періоду та необхідності розробки нового курсу розвитку.

Згідно даних трактувань до розуміння антикризового управління можна виокремити наступні підходи:

- визначається як набір управлінських дій, спрямованих на запобігання та боротьбу з кризами, тобто антикризове управління є механізмом, успішна реалізація якого забезпечує стабільну беззбиткову діяльність економічних суб'єктів;

- включає не лише заходи, спрямовані на вихід з кризи, а насамперед, заходи попередження кризових явищ та профілактику банкрутства;

- є невід'ємною частиною управління або застосовується лише на період подолання кризи;

- є безперервним процесом виявлення, попередження та подолання кризових явищ та ситуацій;

- є мобілізаційним стратегічним заходом, направленим на підвищення конкурентоспроможності;

– є переломним моментом якісних змін, пов'язаних з інтенсифікацією розвитку;

– є додатковою тимчасовою можливістю виявлення факторів якісних змін з послідуочим їх використанням задля розвитку підприємства, покращення ринкових позицій підприємства.

Таким чином, авторське визначення поняття антикризового управління підприємством – це система управлінських заходів щодо діагностики, нейтралізації і подолання кризових явищ і їх чинників на макро-, мезо- та мікрорівнях або використання їх в якості «переломних моментів» з метою мінімізації збитків від кризи та створення умов щодо подальшого розвитку підприємства, спираючись на стратегічні антикризові інновації на усіх рівнях управління та набуття підприємством як соціально-економічною системою нових динамічних здатностей.

Зовнішнє середовище, в якому має не лише виживати, але й розвиватися підприємство, характеризується, крім економічної, політичної, соціальної і екологічної кризи, ще й так званим VUCA (Volatility – мінливість, нестійкість; Uncertainty – невизначеність; Complexity – складність; Ambiguity – неясність, двусмиловість). Насим Талеб, автор бестселлерів «Чорний лебідь» і «Антихрупкість», звернув увагу на таку властивість живих систем, як здатність ставати сильнішими і витривалішими, проходячи через потрясіння, якими є кризові явища і необхідність вирішувати завдання нівелювати наслідків кризи. Досягається антихрупкість за рахунок дуже пристальної уваги до тих подій, що відбуваються, оперативного зворотнього зв'язку та адаптивної взаємодії з навколишнім середовищем. У випадку підприємства це означає, що у керівництва, як мінімум, повинен бути постійний якісний контакт з співробітниками різних рівнів, клієнтів, постачальників і всіх залучених сторін.

Очевидно те, що в будь-якій кризовій (складній, неоднозначній) ситуації важливо мати вектор руху. До того ж підхід тільки «швидкісної адаптації» не завжди прийнятний, оскільки, с одного боку, динаміка змін середовища часто набагато вища здатностей і можливостей підприємства пристосовуватися, а з іншого – спроба швидкого завойовування ринку часто опирається на хибні погляди і не на самі сильні сторони бізнесу. Тому кризою для підприємства вважається не факт руйнування або



банкрутства, а ступінь відхилення реального стану системи від ідеального (еталонного).

Правильно оцінивши соціально-економічну систему, можна передбачити ймовірність кризи і заздалегідь зробити все можливе, щоб уникнути її наслідків. При цьому найбільш небезпечним кризою завжди є та, яку не можна спрогнозувати.

Для попередньої оцінки тенденцій розвитку підприємства на основі фінансових показників, відображених у фінансовій звітності, використовують аналіз основних темпових показників розвитку підприємства, до яких звичайно відносять показники динаміки валюти балансу, виручки від реалізації та чистого прибутку. Співвідношення цих показників за нерівністю, що має назву «золоте правило економіки підприємства» активно застосовується в економічній діагностиці [12, 13].

$$T_{ФР(ВП, ФРОД, ЧП)} > T_{ВР} > T_{ВБ} > 0 (>100\%), \quad (1)$$

де  $T_{ФР(ВП, ФРОД, ЧП)}$  – темп зростання фінансового результату (валового прибутку, фінансового результату операційної діяльності, чистого прибутку) підприємства;  $T_{ВР}$  – темп зростання виторгу від реалізації;  $T_{ВБ}$  – темп зростання валюти балансу підприємства.

Ця залежність означає:

–  $T_{ВБ} > 0$  – економічний потенціал підприємства зростає, тому що збільшення валюти балансу свідчить про розширення обсягів господарської діяльності підприємства. Необхідно, однак, ураховувати вплив переоцінки основних коштів, інфляційних процесів і їх вплив на стан запасів, подовження строків розрахунків з дебіторами й кредиторами.

–  $T_{ВР} > T_{ВБ}$  – у порівнянні з ростом економічного потенціалу виторг від реалізації зростає випереджальними темпами, тобто збільшується ефективність використання ресурсів (зростає дохід від кожної гривні вкладеної у вартість майна підприємства). Дане співвідношення показує «виправданість» збільшення вартості майна у звітному періоді для забезпечення випереджального росту обсягів продажів.

–  $T_{ФР(ВП, ФРОД, ЧП)} > T_{ВР}$  – у порівнянні з ростом виторгу фінансовий результат зростає випереджальними темпами, що свідчить

про зниження питомої собівартості і накладних видатків.

–  $T_{ФР} (ВП, ФРОД, ЧП) > T_{ВБ}$  – у порівнянні з ростом вартості майна й вкладеного капіталу отримані фінансові результати зростають випереджальними темпами, що говорить про підвищення ефективності використання капіталу за рахунок збільшення обсягів продажів (якщо також виконується нерівність  $T_{ВР} > T_{ВБ}$ ), зниження питомої собівартості, питомих накладних видатків і повної собівартості, зниження питомих сукупних витрат діяльності.

Ці висновки підтверджуються розрахунком питомих показників – невиконання умов «золотого правила» буде відображатися зниженням відповідних питомих показників.

Надалі розглянемо основні показники діяльності ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» та проаналізуємо чи виконувалось на ньому так зване «золоте правило економіки» протягом аналізованого періоду. В таблиці 2 наведені ключові фінансові показники діяльності та визначені темпи їх приросту по роках та в сукупності за 3 роки. Результати розрахунків свідчать про часткове не виконання «золотого правила» на підприємстві.

Таблиця 2

Показники динаміки валюти балансу та фінансових результатів підприємства ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» за період 2013 – 2015 рр.

Показники	2013 рік, тис. грн.	2014 рік, тис. грн.	2015 рік, тис. грн.	Темп приросту у 2014 р. до 2013 р., %	Темп приросту у 2015 р. до 2014 р., %	Темп приросту у 2015 р. до 2013 р., %
Валюта балансу на кінець року	110874	108487	135953	-2,15	+25,32	+22,62
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	78883	45318	83380	-42,55	+84,99	+5,70
Валовий прибуток (збиток)	15675	6359	28923	-59,43	+354,84	+84,52
Фінансовий результат від операційної діяльності: збиток	( 27828 )	( 23570 )	( 3639 )	+15,30	+84,56	+86,92
Чистий фінансовий результат: прибуток, (збиток)	( 27361 )	( 23289 )	( 11279 )	+14,88	+51,57	+58,78

*Джерело: [авторське дослідження за даними smida]*

Підвищення темпів зростання операційного та чистого прибутку над темпом зростання виручки від реалізації свідчить про підвищення ефективності операційної та всієї діяльності підприємства (рентабельності продажу та загальної рентабельності діяльності) у 2015 році. Випередження приросту виручки від реалізації у порівнянні з темпом приросту валюти балансу у 2015 році свідчить про підвищення віддачі на активи (оборотності активів та капіталу). Випередження темпу зростання валового прибутку над темпом зростання виручки свідчить про суттєве зниження питомої ваги собівартості продукції підприємства у 2015 році.

Взагалі, досліджуваний період (2013-2015 рр.) для підприємства є збитковими за усіма показниками. Ці висновки підтверджуються розрахунком питомих показників (табл.3).

Таблиця 3

Основні питомі показники діяльності ПрАТ «Одеський завод шампанських вин»

Показники	2013 рік, тис. грн.	2014 рік, тис. грн.	2015 рік, тис. грн.	Темп приросту у 2014 р. до 2013 р., %	Темп приросту у 2015 р. до 2014 р., %	Темп приросту у 2015 р. до 2013 р., %
Чиста виручка на 1 грн. вартості майна (оборотність активів)	0,71	0,42	0,61	-40,85	+45,24	-14,08
Чистий прибуток на 1 грн. вартості майна (рентабельність активів)	-0,25	-0,21	-0,08	+16,00	+61,90	+68,00
Валовий прибуток на 1 грн. чистої виручки (рентабельність продукції)	0,20	0,14	0,35	-30,00	+150,00	+75,00
Чистий прибуток на 1 грн. чистої виручки (загальна рентабельність)	-0,35	-0,51	-0,14	-45,71	+72,55	+60,00

*Джерело: [авторське дослідження за даними smida]*

В підсумку за 3 досліджувані роки спостерігається невиконання нерівності розвитку. Зростати валюта балансу почала лише у 2015 році (на 25,32%), при цьому знижується збитковість діяльності підприємства на 51,57%, що свідчить про підвищення рентабельності сукупних активів. Порівняння показника чистої виручки та показників прибутку свідчить про зростання показників рентабельності діяльності, але отримуване не за рахунок збільшення

обсягів основної діяльності та її ефективності, а за рахунок зниження накладних витрат. Дані аналізу свідчать про економічну кризу на підприємстві, спричинену нестачею власних оборотних коштів, відсутністю кредитних ресурсів.

Динаміка структури пасивів підприємства приведена на рисунку 1.

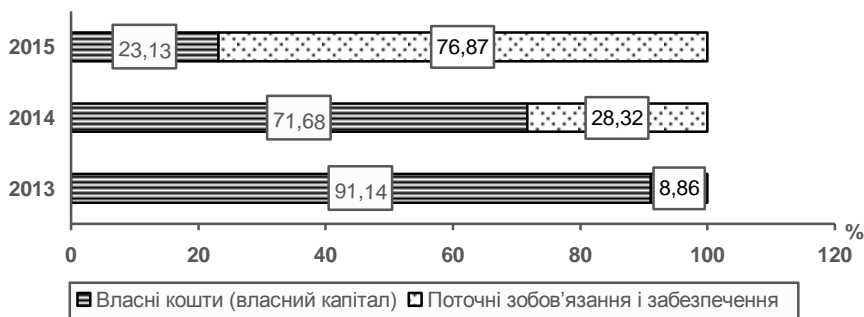


Рис. 1. Структура і склад пасиву балансу ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» за період 2013-2015 років Джерело: [авторське дослідження за даними smida]

Аналіз структури та структурної динаміки пасиву підприємства дозволяє зробити такі висновки:

- у структурі пасиву домінує позиковий капітал, сформований за рахунок поточних зобов'язань, що негативно характеризує фінансову стійкість підприємства та свідчить про його високу залежність від короткострокового позикового капіталу;

- негативним явищем є зростання частки поточних зобов'язань у структурі фінансування: з 8,86% наприкінці 2013 року до 76,87% наприкінці 2015 року та лєвова доля непокритих збитків: приріст долі нерозподіленого прибутку складає за 3 роки 81,21%. Тобто рівень концентрації власного капіталу є достатнім (нормативне значення складає 50%).

Отже, значні структурні зрушення у пасиві балансу ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» за 3 роки були в сторону збільшення долі поточних зобов'язань і зменшення долі власного

капіталу. Підприємство фінансується в основному за рахунок короткострокових зобов'язань.

З рисунка 2 видно, що дебіторська заборгованість значно перевищує кредиторську.

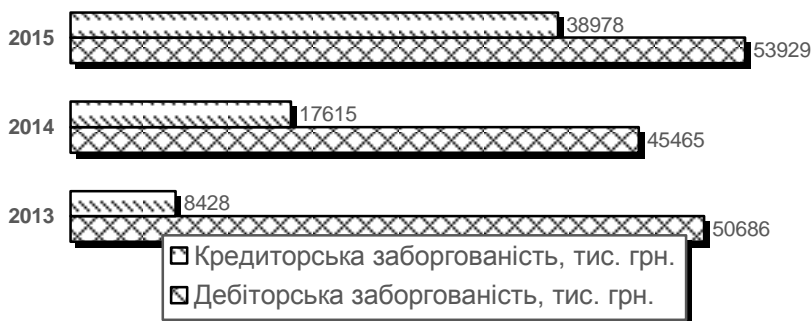


Рис. 2. Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» за період 2013-2015 років *Джерело: [авторське дослідження за даними smida]*

Дебіторська заборгованість має значну питому вагу в складі поточних активів (близько 40%) і впливає на фінансовий стан підприємства. Зростання дебіторської заборгованості підприємства завжди свідчить про фінансову нестабільність та погіршення платоспроможності підприємства, внаслідок недоотримання грошових коштів. Крім того відбувається погіршення оборотності грошових коштів (швидкості обертання). Внаслідок дії цих факторів збільшується кредиторська заборгованість підприємства перед своїми постачальниками (внаслідок недостатньої суми коштів). Погіршення платоспроможності підприємства представляє собою реальну загрозу щодо ймовірності його банкрутства, або гальмування чи припинення розвитку.

Це є типовим для теперішнього розвитку виноробного підприємства. Отримані дані вказують на недостатній рівень управлінської роботи, яка пов'язана з формуванням та погашенням дебіторської заборгованості, на необхідність впровадження і використання більш досконалих шляхів, форм і методів щодо впливу

на дебіторську заборгованість.

Особливо актуальним для виноробних підприємств є управління грошовими потоками, з огляду на сезонність виробничо-господарської діяльності і не рівномірність надходження і витрачання грошових коштів. Тому вкрай необхідним стає формування дієвої системи фінансового моніторингу у контексті провадження фінансового планування підприємств з використанням прогресивних технологій, методичного інструментарію і залученням висококваліфікованого управлінського персоналу.

У таблиці 4 наведені дані щодо джерел фінансування інновацій на виноробних підприємствах.

Таблиця 4

Обсяг фінансування інновацій на виноробних підприємствах України у 2009-2015 рр.

	Код КВЕ Д	Загальна сума витрат на інновації, тис.грн	З них, що фінансувалися за рахунок:					
			власних коштів		коштів державного бюджету		кредитів	
			тис. грн	у %	тис.грн	у %	тис. грн	у %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2009								
Виробництво напоїв	15.9	92696,2	90504,4	97,6	35,5	0,0	2156,3	2,3
Виробництво виноградних вин	15.93	24642,1	24642,1	100	-	-	-	-
2010								
Виробництво напоїв	15.9	176112,0	129610,2	73,6	-	-	46501,8	26,4
Виробництво виноградних вин	15.93	14915,8	13831,8	92,7	-	-	1084,0	7,3
2011								
Виробництво напоїв	15.9	149227,6	125831,6	84,3	-	-	23396,0	15,7
Виробництво виноградних вин	15.93	38356,2	17685,9	46,1	-	-	20670,3	53,9
2012								
Виробництво напоїв	15.9	210102,3	208112,5	99,1	-	-	1989,8	0,9
Виробництво виноградних вин	15.93	12905,0	12905,0	100,0	-	-	-	-

Продовж. табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2013								
Виробництво напоїв	11.0	194132,4	186188,9	95,9	-	-	7943,5	4,1
Виробництво виноградних вин	11.02	10418,4	10418,4	100,0	-	-	-	-
2014								
Виробництво напоїв	11.0	247975,6	215077,6	86,7	-	-	32898,0	13,3
Виробництво виноградних вин	11.02	652,6	652,6	100,0	-	-	-	-
2015								
Виробництво напоїв	11.0	132513,3	132508,0	100,0	5,3	-	-	-
Виробництво виноградних вин	11.02	379,2	373,9	98,6	5,3	1,4	-	-

*Джерело: [авторське дослідження за даними [11]]*

Ситуація є зовсім не сприятливою для інноваційного розвитку підприємств галузі виноробства. Починаючи з 2012 року, кредитні ресурси є не доступними. Інвестицій в підприємства галузі за досліджуваний період не було зовсім. Фінансування інновацій йде за власні кошти майже на усьому досліджуваному періоді (за виключенням 2011 року, коли кредитні кошти склали 53,9% від загального фінансування інновацій, а також 2015 рік, коли було виділено коштів державного бюджету 5,3 тис. грн., або 1,4%). Дані аналізу указують на кризову неспроможність державного менеджменту регулювати інноваційну діяльність промислових підприємств.

Таким чином, за нестачі власних коштів і відсутності реальної допомоги з боку держави дуже складно говорити про інноваційний розвиток для виноробних підприємств, проте це питання є надзвичайно актуальним і потребує уваги як з боку влади, так і з боку самих підприємств. Інновації є основою антикризового механізму на підприємствах.

Взагалі, можна виділити наступні галузеві особливості виноробних підприємств щодо можливостей і основних напрямків інноваційного розвитку.

По-перше, суттєвими особливостями виноробних підприємств є те, що виноробна галузь є однією з найбільш консервативних, тому розвиток можливий лише при гармонійному поєднанні традицій виноробства з інноваціями. Траєкторія розвитку підприємства визначається його адаптивними здатностями до вирішення, з одного боку, внутрішніх протиріч, обумовлених внутрішніми факторами, а з іншого – зовнішніх негативних впливів на рівні мезо- і макросередовища. Завданням управління інноваційною діяльністю є забезпечення переходу соціально-економічної системи до нового збалансованого стану. Такий стан соціально-економічної системи є результатом збалансованості бізнес-процесів, а, отже – результативністю системи управління. Поняття результативності і ефективності не є тотожними. Результативність виражається ступенем досягнення цільових установок (індикаторів розвитку), а ефективність є співвідношенням отриманого ефекту і затрат (ресурсів) на досягнення такого ефекту. При чому масштаби оновлення виноробного підприємства залежать від результативності управління потенціалом інноваційного розвитку.

По-друге, виноробна галузь є достатньо структурованою щодо розвитку конкурентного середовища підприємств. Для ринку виноробної продукції (особливо ігристих вин), характерним є достатньо високий рівень стабільності, обумовлений тим, що конкуренція носить виключно позиційний характер. Тобто, на ринку діють різні за конкурентоспроможністю виробники (які за часткою ринку чітко розподілені на лідерів, послідовників, аутсайдерів), які, до того ж, використовують різні стратегії конкурентної боротьби. В основі наявних тенденцій до консолідації галузі покладено специфічні особливості складної капіталомісткої технології виробництва та досить високі бар'єри входу до галузі. Так, наприклад, однією з необхідних умов для виробництва вин КНП є створення замкненого циклу виробництва. Як показує досвід Шампані, регіону вин КНП, відсутність сировинної зони у великих виробників призводить до стабільно високої ціни на виноград. Тому закономірним є прагнення провідних гравців на винному ринку до «замкненого» циклу, як спроба отримати додаткову можливість не залежати від сировинної нестабільності. У цьому сенсі, створення вертикально-інтегрованих структур можна вважати одним з важливих свідчень того, що



вітчизняний ринок стрімко цивілізується, виходячи на новий рівень. Разом з тим, вирішення питання забезпечення виробництва якісними виноматеріалами, у тому числі на перспективу, безпосередньо знаходиться у площині зміни нормативної бази. Для врегулювання адміністративних і фінансових взаємовідносин між виробниками сировини і готової продукції виникає необхідність у створенні спеціальних структур (Міжпрофесійного комітету виноградарів і виноробів – CIVC), на зразок досвіду країн ЄС. Інноваційні напрями розвитку виноробної галузі повинні бути орієнтовані, в першу чергу, на пошук, придбання та захист власних унікальних конкурентних переваг, визначену групу споживачів, ціновий сегмент, а також впровадження та використання прогресивних технологій та способів виробництва виноробної продукції. Крім того, забезпечення розвитку підприємств має базуватися на сучасних маркетингових технологіях – інтегрованому маркетинговому управлінні, маркетингових стратегіях завойовування лояльності споживачів до власної торгової марки та програми формування споживчого капіталу.

По-третє, тривалий виробничий цикл підвищує залежність підприємств від джерел фінансування, оскільки зберігання запасів матеріалів, обслуговування незавершеного виробництва вимагають значних витрат. Крім того, для виноробних підприємств характерним є сезонність ділової активності, що визначає специфіку виробничо-фінансового циклу і проявляється у нерівномірності формування грошових потоків. Існує значний інтервал (лаг) між моментом формування виручки від реалізації готової продукції і фактичними затратами на її виробництво. Тому важливою умовою забезпечення стабільності розвитку підприємств виноробної галузі є формування та реалізація ефективної збутової політики, яка має враховувати сезонність «виробництва», «витрат» та «грошових надходжень». Тобто, перехід підприємств на інноваційну концепцію розвитку вимагає чіткої формалізованості методів і алгоритмів планування нововведень, що забезпечують ефективність інвестування в інноваційну практику.

По-четверте, особливістю виробництва виноградного вина досі залишається значний обсяг ручної праці, необхідної практично на всіх стадіях виробничого процесу. Тому для виноробних підприємств важливим є забезпечення економічної та соціальної ефективності

використання праці. В цьому сенсі інновації мають носити соціально-економічну направленість.

**Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень.** Тобто назріла необхідність розбудови системи інноваційного розвитку підприємств галузі виноградарства і виноробства, яка має відповідати наступним вимогам:

- врахування та адаптація до умов України провідного зарубіжного досвіду та кращих практик реалізації інноваційної діяльності підприємств досліджуваної галузі, що приведе в дію мікроекономічні чинники модернізації виробничого потенціалу та асортименту продукції;

- планове структурне реформування галузі з обов'язковим підкріпленням відповідною нормативно-правовою базою, що поєднає соціальні і екологічні інтереси з економічними та забезпечує рівень відповідності середовища України всім основним вимогам ЄС щодо обміну інноваціями, крім технологічних, у сфері освіти та інфраструктури;

- інституційне врегулювання ролі та підтримки з боку держави, що забезпечить додаткові імпульси для технологічної конвергенції через: збільшення масштабів зовнішньої торгівлі з розвиненими країнами ЄС, кооперацію імпортерів та експортерів із контрагентами цих країн, підвищення інвестиційної привабливості галузі, та, відповідно, стимулювання припливу прямих іноземних інвестицій, підвищення мобільності населення, розвиток наукового співробітництва та додаткових джерел фінансування в межах європейських фондів.

Говорячи про інноваційний розвиток, слід розуміти, що для виноградарства і виноробства даний процес інноваційних змін має носити системний характер, тобто це має бути єдина державна програма, планового цільового характеру, яка стосується, по-перше, господарюючих суб'єктів, по-друге, середовища функціонування і характеру взаємовідносин, по-третє, продукції, що і стане предметом наступних наукових пошуків.

### *Література*

1. Буркинський Б. В. Трансформація моделей розвитку підприємства: [монографія] / Б. В. Буркинський. – Одеса : ШПЕЕД

НАНУ, 2001. – 356 с.

2. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / В. О. Василенко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.

3. Оборська С. В. Концептуальні засади формування системи антикризового управління промисловим підприємством / С.В.Оборська // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : "Проблеми економіки та управління". – 2008. – № 628. – С. 592–595.

4. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: [монографія] / Л. О. Лігоненко. – Київ : КНТЕУ, 2001. – 580 с.

5. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: [монографія] / О. О. Терещенко. – Київ : КНЕУ, 2004. – 269 с.

6. Тельнова Г. В. Антикризове управління машинобудівним підприємством : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / Тельнова Ганна Володимирівна ; Приазов. держ. техн. ун-т. – Маріуполь, 2006. – 20 с.

7. Пілецька С. Т. Методологія антикризового управління економічною стійкістю авіапідприємств: дис. на здобуття наук ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / Пілецька Саміра Тимофіївна ; Нац. авіаційний ун-т. – Київ, 2014. – 457 с.

8. Шевчук В. Р. Концепція управління фінансами підприємства на базі економічної доданої вартості / В. Р. Шевчук, Л. І. Чернобай // Вісник Національного університету "Львівська Політехніка". – 2007. – № 606. – С. 108-112.

9. Шершньова З. Є. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / [за заг. ред. З. Є. Шершньової] ; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – Київ: КНЕУ, 2007. – 676 с.

10. Кирсанов К.К. Теория кризисов как методологическая база экономической безопасности // Интернет-журнал «НАУКОЗНАНИЕ». – 2011. – №2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gosuprav.ru/PDF/09OGP211.pdf>

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1056 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF>

12. Сыроежин, И. М. Совершенствование системы показателей эффективности и качества / И. М. Сыроежин. М. : Экономика, 1980. – 192 с.

13. Экономическая диагностика: теория и методы / Н. Н. Погостинская, Ю. А. Погостинский, Р. Л. Жамбекова, Р. Р. Ацканов. – Нальчик : Эльбрус, 2000. – 320 с.

14. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

1. Burkyns'kyu B. V. Transformatsiya modeley rozvytku pidpryyemstva : [monohrafiya] / B. V. Burkyns'kyu. – Odesa : IPEED NANU, 2001. – 356 s.

2. Vasylenko V. O. Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom : navch. posib. / V. O. Vasylenko. – Kyiv : Tsentri navchal'noyi literatury, 2005. – 504 s.

3. Obors'ka S. V. Kontseptual'ni zasady formuvannya systemy antykryzovoho upravlinnya promyslovym pidpryyemstvom / S. V. Obors'ka // Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya : "Problemy ekonomiky ta upravlinnya". – 2008. – # 628. – S. 592–595.

4. Lihonenko L. O. Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyy instrumentariy : [monohrafiya] / L. O. Lihonenko. – Kyiv : KNTEU, 2001. – 580 s.

5. Tereshchenko O. O. Antykryzove finansove upravlinnya na pidpryyemstvi : [monohrafiya] / O. O. Tereshchenko. – Kyiv : KNEU, 2004. – 269 s.

6. Tel'nova H. V. Antykryzove upravlinnya mashynobudivnym pidpryyemstvom : avtoref. dys. na здобуття наук ступеня канд. екон. наук : spets. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / Tel'nova Hanna Volodymyrivna ; Pryazov. derzh. tekhn. un-t. – Mariupol', 2006. – 20 s.

7. Pilets'ka S. T. Metodolohiya antykryzovoho upravlinnya ekonomichnoyu stiykistyuvy aviapidpryyemstv : dys. na здобуття наук

stupenya d-ra. ekon. nauk : spets. 08.00.04 "Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (za vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti" / Pilets'ka Samira Tymofiyivna ; Nats. aviatsiynyy un-t. – Kyiv, 2014. – 457 s.

8. Shevchuk V. R. Kontsepsiya upravlinnya finansamy pidpryyemstva na bazi ekonomichnoyi dodanoyi vartosti / V. R. Shevchuk, L. I. Chernobay // Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka Politehnika". – 2007. – # 606. – S. 108-112.

9. Shershyn'ova Z. Ye. Antykrizove upravlinnya pidpryyemstvom : navch. posib. / [za zah. red. Z. Ye. Shershyn'ovoyi] ; Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Het'mana. – Kyiv : KNEU, 2007. – 676 s.

10. Kyrсанов К.К. Теория кризисов как методологическая база экономической безопасности // Ynternet-zhurnal «NAUKOZNANYE». – 2011. – #2. – [Электронны resurs]. – Rezhym dostupa : <http://gosprav.ru/PDF/09OGP211.pdf>

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28 hrudnya 2016 r. # 1056 «Deyaki pytannya vyznachennya seredn'ostrokovykh priorytetnykh napryamiv innovatsiynoyi diyal'nosti zahal'noderzhavnoho rivnya na 2017-2021 roky». – [Электронны resurs]. – Rezhym dostupa : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF>

12. Сыроезхин, Y. M. Sovershenstvovanye systemy pokazateley effektivnosti y kachestva / Y. M. Сыроезхин. М. : Экономика, 1980. – 192 s.

13. Экономическая дыahnostыka: теорыya y методы / N. N. Pohostynskaya, Yu. A. Pohostynskyy, R. L. Zhambekova, R. R. Atskanov. – Nal'chyk : Эл'brus, 2000. – 320 s.

14. Sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrstat.gov.ua/>

*Рецензент: Нікішина О.В., д.е.н., старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України.*

22.09.2017

## ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розкрито теоретичні аспекти визначення сутності зовнішньоекономічної діяльності. Виділено наукові підходи до розкриття поняття «зовнішньоекономічна діяльність»: з погляду системи, економічного явища, процесу; складової частини єдиного народногосподарського комплексу, торговельно-економічної міжнародної діяльності; сукупності операцій та функцій як характерних елементарних складових діяльності; способу включення економіки країни до процесів міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації; як прояв встановлених зовнішньоекономічних зв'язків; як правової категорії. На основі декомпозиції поняття «зовнішньоекономічна діяльність» визначено змістові складові існуючих визначень, окреслено їх переваги, недоліки та доцільність включення окремих сутнісних ознак. Зроблено висновок про необхідність дослідження зовнішньоекономічної діяльності у її зв'язку з більш загальними рівнями – економічною та господарською діяльністю.

**Ключові слова:** зовнішньоекономічна діяльність, господарська діяльність, зовнішньоекономічні відносини, зовнішньоекономічні зв'язки, зовнішньоекономічні операції, міжнародний поділ праці.

*Вітко Юлія*

## ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье раскрыты теоретические аспекты определения сущности внешнеэкономической деятельности. Выделены научные подходы к раскрытию понятия «внешнеэкономическая деятельность»: с точки зрения системы, экономического явления, процесса; составной части единого народнохозяйственного комплекса, торгово-

экономической международной деятельности; совокупности операций и функций как характерных элементарных составляющих деятельности; способа присоединения экономики страны к процессам международного разделения труда и международной кооперации; как проявление установленных внешнеэкономических связей; как правовая категория. На основе декомпозиции понятия «внешнеэкономическая деятельность» определены смысловые составляющие существующих определений, очерчено их преимущества, недостатки и целесообразность включения отдельных существенных признаков. Сделан вывод о необходимости исследования внешнеэкономической деятельности в ее связи с более общими уровнями – экономической и хозяйственной деятельностью.

**Ключевые слова:** внешнеэкономическая деятельность, хозяйственная деятельность, внешнеэкономические отношения, внешнеэкономические связи, внешнеэкономические операции, международное разделение труда.

*Yuliya Vitko*

## **THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINATION OF ESSENCE OF CONCEPT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY**

The article describes the theoretical aspects of determination of essence of foreign economic activity. Scientific approaches to disclosure of the concept of «foreign economic activity» were identified: in terms of the system, the economic phenomenon, the process; the component part of the unified national economy complex, trade and economic international activity; aggregate of operations and functions as the characteristic elementary constituents of activity; the method of joining of the country's economy to the processes of the international division of labor and the international co-operation; as an expression of the set external economic connections; as a legal category. On the basis of decomposition of the concept «foreign economic activity» certainly semantic constituents of existent determinations, their advantages, failings and expedience of including of separate essence signs, are outlined. It was therefore concluded about the necessity of research of foreign economic activity for its connection with more general levels – economic and economic activity.

**Keywords:** foreign economic activities, economic activity, external economic relations, foreign economic ties, foreign economic operations, international division of labour.

**Постановка проблеми.** Зовнішньоекономічна діяльність є важливою складовою розвитку національного господарства країни та підсистемою світової економіки. Поглиблення процесів взаємозв'язку та взаємодоповнюваності національних економік, створення міжнародних господарських комплексів всередині країни та пришвидшення темпів міжнародного обміну є характерними рисами сучасного розвитку економіки. Залучення національного виробництва до єдиного світогосподарського простору відкриває перед Україною сприятливі перспективи для забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності та актуалізує питання формування власної організаційно-економічної моделі розвитку зовнішньоекономічної діяльності, що неможливо без чіткого розуміння сутності зовнішньоекономічної діяльності. Це зумовлює необхідність обґрунтування теоретичних підходів до визначення змісту поняття «зовнішньоекономічної діяльності», що у підсумку визначає об'єктивну передумову проведення дослідження за вказаним напрямом.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню зовнішньоекономічної діяльності присвячено чимало наукових праць вчених-економістів, зокрема, В. О. Васюренка [1], Г. М. Дроздової [3], І. С. Кайтанського [5], Ю. Є. Кирилова [6], В. В. Коломійця [8], Я. П. Машталір [10], І. М. Паски [13], А. О. Фатенок-Ткачук [14] та інших. У цих роботах, серед іншого, авторами вирішують питання теоретичного характеру, а саме визначаються теоретико-методичні засади розвитку зовнішньоекономічної діяльності, розглядаються поняття ефективності, організаційно-економічного механізму здійснення зовнішньоекономічної діяльності, узагальнюються теоретичні підходи до розуміння сутності, видів та форм зовнішньоекономічної діяльності. Теоретичним підґрунтям розкриття сутності поняття зовнішньоекономічна діяльність крім праць вітчизняних та іноземних вчених, можна вважати також науково-довідкову економічну літературу та нормативно-правові документи, в яких наводиться категорійне визначення термінів та понять.



**Невирішені раніше частини загальної проблеми.** На основі аналізу вищезазначених джерел можна зробити висновок про багатовекторність, складність та неоднозначність у трактуванні поняття зовнішньоекономічної діяльності, що обумовлює актуальність подальшого наукового дослідження.

**Постановка завдання.** Метою статті є розкриття теоретичних аспектів визначення сутності поняття зовнішньоекономічної діяльності.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Економічний енциклопедичний словник за редакцією С. В. Мочерного [11] подає визначення зовнішньоекономічної діяльності як однієї зі сфер економічної діяльності держави, підприємств, фірм, компаній, тісно пов'язана із зовнішньою торгівлею, експортом та імпортом товарів, іноземними кредитами та інвестиціями, здійсненням спільних з іншими країнами проектів тощо. В даному трактуванні зовнішньоекономічна діяльність розкривається через поняття «економічна діяльність».

Економічна діяльність в межах держави становить неоднорідний та багатоаспектний предмет вивчення, її можна розглядати як у контексті реалізації приватних інтересів, так і інтересів країни в цілому. У першому аспекті така діяльність є засобом досягнення підприємницьких цілей, у другому – загальнодержавних, діяльність всіх суб'єктів господарювання постає невід'ємною складовою національної економіки, елементом господарського механізму країни. Економічна діяльність, як процес, що здійснюється у сферах матеріального та нематеріального виробництва різними економічними суб'єктами, має мету, засоби, результат, характеризується взаємозв'язками, закономірностями, та реалізує інтереси, що пов'язані з використанням наявних переваг.

Відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), економічна діяльність – це процес виробництва продукції (товарів і послуг), який здійснюють з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо [12]. Як складова економічної діяльності суб'єктів господарювання, зовнішньоекономічна діяльність має загальноекономічні цілі здійснення та повинна розглядатися через призму національної концепції економічного розвитку. Окремі

зовнішньоекономічні заходи мають бути сумісними із загальним економічним ладом та виступають лише засобом або проміжною метою задля досягнення стратегічних загальнодержавних цілей.

Підпорядкованість зовнішньоекономічної діяльності розв'язанню загальнонаціональних соціально-економічних завдань, які впливають із цілей функціонування народного господарства підкреслює у своєму дослідженні І. М. Паска, який пропонує зовнішньоекономічну діяльність вивчати винятково на основі загальної теорії систем та розглядати як систему зі своїми специфічними організаційно-економічними та правовими механізмами функціонування, а також як складову єдиного народногосподарського комплексу. Ми погоджуємося з точкою зору І. М. Паски, що зовнішньоекономічна діяльність не є відокремленою підсистемою зі своїми внутрішньосистемними цілями [13, с. 6].

Гармонізація діяльності зовнішньоекономічного комплексу країни, як матеріальної основи здійснення зовнішньоекономічної діяльності, дозволить подолати наявні суперечності розвитку господарського механізму країни. На думку Г. М. Дроздової, важливим завданням в розвитку зовнішньоекономічного комплексу країни являється об'єднання виробничих і зовнішньоекономічних видів діяльності в єдину органічну, успішно функціонуючу систему [3].

Економічну діяльність здійснюють інституційні одиниці, тобто суб'єкти господарювання, які самостійно розпоряджаються своїми ресурсами, володіють активами і беруть на себе зобов'язання. У процесі створення нової вартості суб'єкти господарювання взаємодіють, обмінюючись товарами, послугами, фінансовими активами і пасивами. Водночас, зовнішньоекономічна діяльність має суттєву специфіку, що пов'язана із функціонуванням та взаємодією суб'єктів на міжнародному рівні. Г. М. Дроздова зазначає, що зовнішньоекономічна діяльність є самостійною діяльністю підприємства, яка являється, з одного боку, складовою частиною господарської діяльності підприємства, а з другої – такою частиною його діяльності, котра здійснюється на іншому, міжнародному рівні, у взаємозв'язку з господарськими суб'єктами інших країн [3]. Інший (міжнародний) рівень функціонування обумовлює специфіку здійснення зовнішньоекономічної діяльності, що передбачає

врахування крім національного, також і міжнародного законодавства та правил розрахунків з міжнародними партнерами. Зовнішньоекономічна діяльність розглядається як спосіб включення економіки країни до процесів міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації, при цьому успішна реалізація мети можлива за рахунок ефективного використання переваг міжнародного поділу праці, спеціалізації, кооперування та міжнародних ділових відносин.

Характерною особливістю зовнішньоекономічної діяльності є її суб'єктний склад: суб'єктами діяльності виступають контрагенти, які знаходяться на території різних країн. Критерієм місцезнаходження суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності виступає місце регулярного здійснення ділових операцій (основної діяльності). При цьому державна (національна) приналежність сторін не має значення, що підкреслюється ст. 1 (3) та ст. 10 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року, яка безпосередньо регулює укладення договорів купівлі-продажу товарів між сторонами, комерційні підприємства яких перебувають у різних державах [9]. Таким чином, принциповою умовою належності до суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності країни слід відзначити взаємодію даного контрагента із суб'єктом господарювання, що є нерезидентом по відношенню до нього.

Низка авторів розглядають зовнішньоекономічну діяльність як один із аспектів зовнішньоекономічних зв'язків. Зокрема, у праці М. О. Козіка [7, с. 139] зазначається, що практика здійснення зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах відтворюється через зовнішньоекономічні зв'язки господарюючих суб'єктів. Однак, як стверджує Г. М. Дроздова, на відміну від зовнішньоекономічних зв'язків, які являють собою різні форми, засоби і методи зовнішньоекономічних відносин між країнами, зовнішньоекономічна діяльність висвітлює діяльність на рівні виробничих структур (фірм, організацій, підприємств, об'єднань і т.д.) [3]. У цьому контексті доцільно визначити зовнішньоекономічну діяльність як категорію мікрорівня, що пов'язаний з особливостями функціонування окремих суб'єктів господарювання.

Спробу визначити підпорядкованість понять «зовнішньоекономічна діяльність», «зовнішньоекономічні зв'язки» та «зовнішньо-економічні відносини» було здійснено Ю. Є. Кириловим,

який пропонує розглядати їх як систему взаємопов'язаних похідних категорій. Виходячи з погляду Ю. Є. Кирилова, зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності інших країн, що виникає у процесі виробництва, реалізації, розподілу та споживання продукції на основі взаємної вигоди для всіх учасників та являє собою заходи й дії щодо реалізації зовнішньоекономічних відносин. В свою чергу, зовнішньоекономічні відносини розкриваються як встановлення контактів у системі світового господарства задля майбутнього співробітництва; зовнішньоекономічні зв'язки трактуються як напрацьовані відносини, побудовані на минулій співпраці [6, с. 8].

Аналогічна спроба співвіднести зазначені вище поняття була зроблена В. О. Васюренком, який розглядає зовнішньоекономічну діяльність суб'єкта господарювання як прояв встановлених зовнішньоекономічних зв'язків внаслідок формування та розвитку зовнішньоекономічних відносин [1, с. 28]. І в першому, і в другому випадку, розкриття поняття «зовнішньоекономічна діяльність» здійснюється через категорії, що є досить близькими за своїм змістом та не мають однозначно визначеної підпорядкованості між собою, що, на наш погляд, не дозволяє розкрити зміст поняття та визначити його істотні властивості, хоча і дає можливість виокремити деякі відмінності у практиці використання зазначених категорій.

Зовнішньоекономічну діяльність з урахуванням змісту взаємовідносин, які виникають між її суб'єктами, А. О. Фатенок-Ткачук пропонує розглядати як економічне явище і як процес. Зокрема, відповідно до погляду А. О. Фатенок-Ткачук, зовнішньоекономічна діяльність як явище – це система міжнародних економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання країн світу внаслідок виробництва, обміну і споживання товарів, послуг та ідей в умовах необмеженості потреб та ресурсів і на основі міжнародного поділу праці внаслідок виходу за межі національних господарств із метою максимізації прибутку [14, с. 8]. Як бачимо, у такому визначенні містяться наступні положення:

- по-перше, зазначено притаманні зовнішньоекономічній діяльності як виду економічної діяльності етапи виробництва, обміну і споживання; однак упущено таку складову як розподіл, що неодмінно

має місце у виробничих відносинах між суб'єктами господарювання;

- по-друге, згадується одне з положень економічної теорії – обмеженість ресурсів та безмежність потреб, що не може бути сутнісною ознакою досліджуваної економічної категорії;
- по-третє, вихід за межі національних господарств не виступає критерієм віднесення діяльності до зовнішньоекономічної;
- по-четверте, зазначення мети зовнішньоекономічної діяльності в цілому є позитивним моментом, однак невірним є її обмеження тільки максимізацією прибутку. Подібне обмеження мети здійснення зовнішньоекономічної діяльності отриманням прибутку також зустрічається у працях Я. П. Машталір [10]. Ми погоджуємося, що найчастіше на першому місці серед економічних передумов здійснення зовнішньоекономічної діяльності стоять фінансові мотиви, однак, вагомими мотивами також є збільшення частки ринку, виживання, репутація фірми та задоволення потреб ринку в продукції. Крім того, необхідно зазначити, що вихідною умовою стратегії зовнішньоекономічної діяльності фірми є її узгодження зі стратегічною метою, що означає деталізацію мети зовнішньоекономічної діяльності в залежності від загальної мети діяльності суб'єкта господарювання.

Вибір мети здійснення зовнішньоекономічної діяльності конкретного суб'єкта господарювання обумовлюється також специфікою діяльності, стадією його життєвого циклу, наявними конкурентними перевагами та бар'єрами, роллю і масштабами зовнішньоекономічної діяльності в загальній системі господарювання та з урахуванням регіону розміщення та тенденцій міжнародного ринку. Зрозуміло, що перспективи функціонування на міжнародному ринку в умовах висококонкурентних ринків багато в чому залежать від визначених цільових орієнтирів зовнішньоекономічної діяльності, однак, їх множинність не дає можливості однозначного виділення єдиної сутнісної мети здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Поряд з дослідженням зовнішньоекономічної діяльності як явища, А. О. Фатенюк-Ткачук розглядає зовнішньоекономічну діяльність як процес, що є складним ланцюгом дій – від пошуку (зародження) підприємницької ідеї до її втілення в конкретний проект, який забезпечує виготовлення товарів, виконання роботи та надання послуг, конкурентоспроможних на міжнародних ринках [14, с. 8]. На

нашу думку, такий підхід є досить цікавим, адже дозволяє розглядати механізм дій та заходів щодо реалізації зовнішньоекономічних відносин, який в подальшому може бути відображений у стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Крім того, робиться наголос на необхідність конкурентоспроможності продукції (товарів, послуг), що є вагомим критерієм доцільності виходу підприємства на зовнішній ринок. Однак, стає зрозумілим, що дане визначення є більш доцільним для підприємств, що здійснюють експортно-імпортні торговельні операції, ніж для комплексного визначення сутності поняття «зовнішньоекономічна діяльність».

Розгляд зовнішньоекономічної діяльності з позиції формування та реалізації конкурентних переваг також зустрічається в працях В. В. Коломійця [8], який виділяє конкурентоспроможність продукції та виробництва як необхідний принцип здійснення зовнішньоекономічної діяльності, та Я. П. Машталір, яка тлумачить зовнішньоекономічну діяльність як сукупність зовнішньоекономічних операцій у сфері господарської діяльності, які здійснює підприємство з метою отримання прибутку через створення та реалізацію конкурентних переваг внаслідок виходу на світовий ринок [10, с. 7]. Таким чином, теорія та методологія зовнішньоекономічної діяльності визначається у межах підвищення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання.

Поряд із цим, як і Я. П. Машталір, ряд науковців застосовує для характеристики зовнішньоекономічної діяльності поняття зовнішньоекономічних операцій, а також сукупності різного роду функцій. І. С. Кайтанський вважає виконання певних операцій обов'язковими супутніми умовами зовнішньоекономічної діяльності, що також дозволяє точніше визначити сутність даного поняття. До таких операцій І. С. Кайтанський відносить забезпечення просування товару від продавця до покупця; вчасне надання різноманітних зовнішньоторговельних послуг – транспортних, страхових, експедиторських, банківських; здійснення платіжно-розрахункових операцій; пошук комерційної та валютно-фінансової інформації про кон'юнктуру зовнішніх товарних та грошових ринків [5, с. 5].

Як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій тлумачать зовнішньоекономічну діяльність Г. М. Дроздова [3], І. С. Кайтанський

[5], при чому Г. М. Дроздова пов'язує дані функції з виходом підприємства на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях [3].

Розгляд зовнішньоекономічної діяльності з погляду сукупності операцій та функцій як характерних елементарних складових діяльності, здійсненого на основі декомпозиції поняття «зовнішньоекономічна діяльність», дозволяє визначити її змістові складові, що в цілому відображає позитивне значення наведених визначень. Такі підходи засновано на тому, що кожен із переліку відповідних різновидів даної діяльності, з погляду економічних основ їх проведення, має окремі сутнісні ознаки економічного характеру, що дозволяє проводити ланцюговий розгляд змістовної семіотики досліджуваного поняття задля розв'язання поставлених завдань.

Необхідно також зазначити, що поняття «зовнішньоекономічна діяльність» виступає як економічною, так і правовою категорією, що пов'язано з необхідністю проведення її регулювання. Законодавче визначення поняття зовнішньоекономічна діяльність сформульоване у Законі України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність», відповідно до якого, зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами (п. 8 ст. 1) [4]. У даному визначенні сутність зовнішньоекономічної діяльності розкривається через поняття «господарська діяльність», під якою у Господарському кодексі розуміється «діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» (ч. 1 ст. 3) [2]. В даному випадку господарська діяльність є більш широким (родовим) поняттям по відношенні до зовнішньоекономічної діяльності, що в свою чергу, виступає видовим поняттям (поняття з меншим обсягом). Тобто, як поняттю меншого обсягу, зовнішньоекономічній діяльності притаманні загальні ознаки господарської діяльності.

За таких умов виникає питання, чи є співвідносними визначення зовнішньоекономічної діяльності з одного боку як виду господарської діяльності, з іншої – як однієї із сфер економічної

діяльності, адже належність зовнішньоекономічної діяльності до даних категорій визначає практичні аспекти її здійснення та регулювання.

Відповідно до Господарського кодексу України, під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [2]. Тобто ознаками такої діяльності є спрямованість на отримання доходу або задоволення певних потреб суспільства. Крім того, особливістю господарської діяльності є її суб'єкти – не будь-які особи, а лише ті з них, що відповідно до вимог Господарського Кодексу України визнаються суб'єктами господарювання (ст. 55) [2]. В свою чергу, відповідно до КВЕД, економічну діяльність характеризують витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції [12], тобто поняття є більш загальним.

Це дає підстави стверджувати, що поняття «економічна діяльність» і «господарська діяльність» співвідносяться як родові поняття та видові. Це, в свою чергу, дозволяє пояснити трактування зовнішньоекономічної діяльності через обидві категорії. Відповідно до логічного закону зворотного відношення між змістом і обсягом понять, із розширенням змісту поняття зменшується його обсяг і, навпаки, зі збільшенням обсягу зменшується зміст. Тому, доцільніше на нашу думку, все ж розкривати сутність поняття зовнішньоекономічної діяльності через категорію «господарська діяльність», яка є поняттям з меншим змістом, а отже, більш точно характеризує зовнішньоекономічну діяльність.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Проведене дослідження показує, що зовнішньоекономічну діяльність не можна об'єктивно дослідити без врахування її зв'язку з більш загальними рівнями – економічною та господарською діяльністю. Водночас, зовнішньоекономічна діяльність має суттєву специфіку, що пов'язана із функціонуванням та взаємодією суб'єктів на міжнародному рівні. На основі проведеного аналізу можна виділити наступні підходи до розкриття сутності поняття зовнішньоекономічної діяльності: з погляду системи, економічного явища, процесу; складової частини єдиного народногосподарського комплексу, торговельно-економічної



міжнародної діяльності; сукупності операцій, функцій, видів та форм здійснення; заходів і дій від пошуку ідеї до її втілення в конкретний проект; кожен з яких відображає окремі аспекти здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Подальші дослідження за проблемою можуть стосуватись виявлення схожих та відмінних рис у визначеннях зовнішньоекономічної діяльності шляхом виділення та комбінування основних структурних ознак задля уточнення досліджуваної дефініції.

### *Література*

1. Васюренко В. О. Фінансова складова зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання : дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Васюренко Володимир Олександрович. – Харків, 2009. – 250 с.

2. Господарський кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

3. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навчальний посібник для вузів / Г. М. Дроздова. – К. : ЦУЛ, 2005. – 172 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://readbookz.com/book/34/1521.html>

4. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» : прийнятий Верховною Радою УРСР 16.04.1991 № 959-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

5. Кайтанський І. С. Організаційно-економічні засади зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / Кайтанський Іван Сергійович – Херсон, 2010. – 22 с.

6. Кирилов Ю. Є. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Кирилов Юрій Євгенович. – Житомир, 2005. – 20 с.

7. Козік М. О. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України як чинник активізації просторового розвитку економіки

країни / Козік М. О. // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2014. – №1. – С. 138–143.

8. Коломієць В. В. Експортний потенціал регіону та його зовнішньоекономічна діяльність (на прикладі Черкаського регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Коломієць Володимир Васильович. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, 2005. – 22 с.

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_003](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_003)

10. Машталір Я. П. Механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю машинобудівного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (машинобудування)» / Машталір Яна Петрівна. – Хмельницький, 2009. – 23 с.

11. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

12. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: Наказ Держспоживстандарту України 11.10.2010 р. N 457 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/842>

13. Паска І. М. Організація і економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Паска Ігор Миколайович. – Миколаїв, 2000. – 21 с.

14. Фатенок-Ткачук А. О. Формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / Фатенюк-Ткачук Алла Олександрівна. – Л., 2009. – 24 с.

1. Vasyurenko V. O. Finansova skladova zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti sub"yektiv hospodaryuvannya : dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk : spets. 08.00.08 «Hroshi, finansy i kredyt» / Vasyurenko Volodymyr Oleksandrovych. – Kharkiv, 2009. – 250 s.
2. Hospodars'kyy kodeks Ukrainy : pryynyatyy Verkhovnoyu Radoyu Ukrainy 16.01.2003 r. # 436-IV [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Drozdova H. M. Menedzhment zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti pidpryyemstva : navchal'nyy posibnyk dlya vuziv / H. M. Drozdova. – K. : TsUL, 2005. – 172 s. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://readbookz.com/book/34/1521.html>
4. Zakon Ukrainy «Pro zovnishn'oekonomichnu diyal'nist'» : pryynyatyy Verkhovnoyu Radoyu URSR 16.04.1991 # 959-XII [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
5. Kaytans'kyy I. S. Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti ahrarykh pidpryyemstv : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk : spets. 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (ekonomika sil's'koho hospodarstva i APK)» / Kaytans'kyy Ivan Serhiyovych – Kherson, 2010. – 22 s.
6. Kyrylov Yu. Ye. Rozvytok zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti na rynku zerna : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk: spets. 08.07.02 «Ekonomika sil's'koho hospodarstva i APK» / Kyrylov Yuriy Yevhenovych. – Zhytomyr, 2005. – 20 s.
7. Kozik M. O. Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' rehioniv Ukrainy yak chynnyk aktyvizatsiyi prostorovoho rozvytku ekonomiky krayiny / Kozik M. O. // Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky. – 2014. – #1. – S. 138–143.
8. Kolomiyets' V. V. Ekспортныy potentsial rehionu ta yoho zovnishn'oekonomichna diyal'nist' (na prykladi Cherkas'koho rehionu) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk: spets. 08.10.01 «Rozmishchennya produktyvnykh syl i rehional'na ekonomika» / Kolomiyets' Volodymyr Vasylovych. – K.: Rada po vyvchennyu produktyvnykh syl Ukrainy NANU, 2005. – 22 s.

9. Konventsia Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy pro dohovory mizhnarodnoyi kupivli-prodazhu tovariv vid 11 kvitnya 1980 roku [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu do resursu: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_003](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_003)

10. Mashtalir Ya. P. Mekhanizm upravlinnya zovnishn'oekonomichnoyu diyal'nistyu mashynobudivnoho pidpryyemstva : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk : spets. 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (mashynobuduvannya)» / Mashtalir Yana Petrivna. – Khmel'nyts'kyy, 2009. – 23 s.

11. Mochernyy S. V. Ekonomichnyy entsyklopedychnyy slovnyk: u 2 t. T. 1 / S. V. Mochernyy, Ya. S. Larina, S. I. Yuriy; za red. S. V. Mochernoho. – L'viv: Svit, 2005. – 616 s.

12. Natsional'nyy klasyfikator Ukrayiny. Klasyfikatsiya vydiv ekonomichnoyi diyal'nosti DK 009:2010: Nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrayiny 11.10.2010 r. N 457 [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.dkrp.gov.ua/info/842>

13. Paska I. M. Orhanizatsiya i ekonomichna efektyvnist' zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti pidpryyemstv APK : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk : spets. 08.07.02 «Ekonomika sil's'koho hospodarstva i APK» / Paska Ihor Mykolayovych. – Mykolayiv, 2000. – 21 s.

14. Fatenok-Tkachuk A. O. Formuvannya stratehiyi rozvytku zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti mashynobudivnykh pidpryyemstv : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ek. nauk : spets. 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (ekonomika sil's'koho hospodarstva i APK)» / Fatenyuk-Tkachuk Alla Oleksandrivna. – L., 2009. – 24 s.

**Рецензент:** Маркіна І. А., д.е.н., завідувач кафедри менеджменту Полтавської державної аграрної академії

21.09.2017

## **СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

В статті розглянуто актуальні проблеми стратегічного управління інноваційною діяльністю сучасних українських підприємств в умовах глобалізації економіки та активної євроінтеграції нашої держави. Розкрито сутність та взаємозв'язок інноваційної стратегії розвитку підприємства з його загальною стратегією. Досліджено теоретичні та методологічні аспекти формування і впровадження інноваційної моделі розвитку підприємства. Обґрунтовано передумови використання сучасних інструментів інноваційного менеджменту та необхідність їх застосування українськими підприємствами в умовах відсутності стабільності зовнішнього середовища. Виявлено недоліки у правовому забезпеченні стимулювання інноваційної діяльності в Україні та захисту підприємців, що ініціюють та готові займатися розробкою і впровадженням нововведень. Особливо виділено головні тенденції подальшого розвитку вітчизняної інноваційної сфери відповідно до завдань державної стратегії інтеграції до Європейського Союзу.

**Ключові слова:** інновації, інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційна стратегія, управління, розвиток підприємства, інтеграція.

*Гейко Людмила, Єфременко Аліна*

## **СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

В статье рассмотрены актуальные проблемы стратегического управления инновационной деятельностью современных украинских предприятий в условиях глобализации экономики и активной евроинтеграции нашего государства. Раскрыта сущность и

взаимосвязь инновационной стратегии развития предприятия с его общей стратегией. Исследованы теоретические и методологические аспекты формирования и внедрения инновационной модели развития предприятия. Обоснованы предпосылки использования современных инструментов инновационного менеджмента и необходимость их применения украинскими предприятиями в условиях отсутствия стабильности внешней среды. Выявлены недостатки в правовом обеспечении стимулирования инновационной деятельности в Украине и защиты предпринимателей, что иницируют и готовы заниматься разработкой и внедрением новшеств. Отдельно выделены основные тенденции дальнейшего развития отечественной инновационной сферы в соответствии с задачами государственной стратегии интеграции в Европейский Союз.

**Ключевые слова:** инновации, инновационная деятельность, инновационный процесс, инновационная стратегия, управление, развитие предприятия, интеграция.

*Geiko Liudmyla, Yefremenko Alina*

## **STRATEGIC ASPECTS OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES**

In the article highlighting problems of strategic management of innovative activity of a modern Ukrainian enterprises in the conditions of globalization of economy and active eurointegration of our state are considered. The essence and interrelation of the innovative strategy of enterprise development with its general strategy is revealed. The theoretical and methodological aspects of the formation and implementation of the innovative model of enterprise development are investigated. The prerequisites for using modern tools of innovative management and the need for their application by Ukrainian enterprises in the absence of stability of the external environment are grounded. Deficiencies in the legal provision for stimulating innovation in Ukraine and protecting entrepreneurs have been identified, which initiate and are ready to deal with the development and implementation of innovations. Separately highlighted the main trends for the further development of the domestic innovation

sphere in accordance with the objectives of the state strategy of integration into the European Union.

**Keywords:** innovation, innovative activity, innovation process, innovative strategy, management, enterprise development, integration.

**Постановка проблеми.** Тривалий час інноваційний процес на багатьох українських підприємствах мав короткостроковий локальний характер або взагалі був відсутній. Однак нові умови глобалізації економіки та інтеграції України до світового співтовариства вимагають від підприємств інтенсивної інноваційної діяльності. Здобуття конкурентних переваг і зміцнення позицій підприємства як на внутрішньому, так і на світовому ринках можливе лише за умови постійного поліпшення технології виробництва, удосконалення товарів або послуг, які воно пропонує споживачам. Реалізацію інноваційних процесів на підприємстві обумовлює саме стратегія інноваційного розвитку, в якій управління інноваційним процесом є невід'ємною складовою та охоплює планування, організацію, контроль та стимулювання інноваційної діяльності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання інноваційної політики України та проблеми стратегічного розвитку вітчизняних підприємств останнім часом досліджують багато вітчизняних науковців. Найбільш вагомими серед них є дослідження таких вчених, як В.Д. Маркова, Я.В. Мочалова, В.С. Коталько, К.В. Ларина, М.Г. Саєнко, Л.Є. Довгань, В.П. Сладкевич, Г.В. Осовська, А.В. Трачук, А.Г. Поршнев, Т.Г. Дудар, Г.В. Мітченко, Л.В. Страшинська, Л.О. Коростильова та інші.

**Виділення невирішеної проблеми.** Не дивлячись на активний науковий пошук вирішення проблем управління інноваційною діяльністю в країні, деякі важливі теоретичні, методологічні та прикладні засади інноваційного розвитку підприємств ще не дістали належного обґрунтування. Питання, що пов'язані із формуванням та становленням інноваційної політики та їх стратегічного впровадження залишаються недостатньо обґрунтованими.

**Мета статті** полягає у здійсненні аналізу впливу інноваційної стратегії на розвиток підприємства та обґрунтуванні шляхів ефективного управління інноваційним розвитком як окремого підприємства, так і країни в цілому.

**Викладення основного матеріалу.** В останні роки все більше наголошується на необхідності реалізації інноваційної моделі розвитку як для людства загалом, так і для окремо взятих країн. Необхідність забезпечення інноваційного розвитку пов'язана з вичерпаністю ресурсів, що ставить перед будь-якою економічною системою проблему забезпечення максимально раціонального їх використання.

Одним із можливих варіантів вирішення проблеми є впровадження інновацій через побудову інноваційної моделі розвитку економіки. Інноваційний розвиток в широкому розумінні характеризується як процес структурного вдосконалення економіки, що можна досягти переважно за рахунок практичного використання нових знань для збільшення обсягів національного виробництва, зростання якості суспільного продукту, росту конкурентоспроможності національної економіки та прискорення соціально-економічного прогресу в державі [1, с.86].

Щоб досягти стратегічної мети інтеграції України до світового економічного простору та інтенсивної її участі в сучасних інформаційно-технологічних потоках необхідна реалізація чіткого плану дій щодо покращення рівня інноваційного розвитку. Це можливо лише за умови поєднання державної інноваційної політики та ефективних ринкових методів управління, що будуть спрямовані на поліпшення як кількісного, так і якісного складу потенціалу вітчизняних підприємств в розрізі інноваційного розвитку [5].

На даний час на макро- і мікрорівні існує низка проблем, що гальмують інноваційний розвиток підприємств. Основними серед яких є: недосконала ринкова інфраструктура, застарілість галузевої структури виробництва, дефіцит фінансових ресурсів та неефективність законодавства [8, с. 210]. Однак, подальшого розгляду потребує ще й питання вдосконалення механізму функціонування інноваційної політики та менеджменту як ефективних складових стратегічного управління, визначення рівня інноваційного розвитку вітчизняних підприємств та вдосконалення на цій основі існуючих методик оцінки інвестиційної привабливості.

Основна сутність та зміст сучасного інноваційного менеджменту полягає в тому, що при прийнятті стратегічних рішень підприємство, поряд з внутрішніми факторами розвитку, повинне враховувати кон'юнктуру ринку, тобто не тільки будувати модель



власної поведінки в умовах зовнішнього середовища, що має тенденцію до постійних змін, а і у повній мірі охоплювати управління внутрішніми процесами. Інноваційний менеджмент повинен базуватися на наступних положеннях: класичні методи управління залишаються на другому плані, а на перший виходить принципово нові його прояви; увага управлінців зосереджується на проблемах гнучкості та адаптованості до постійних змін навколишнього середовища; застосування системних методів та прийомів; використання ситуаційного підходу; зорієнтованість на сучасні умови та чинники розвитку управління; практичне застосування сучасних принципів менеджменту [10, с. 54].

Проаналізувавши інноваційну активність підприємств України, що є складовою сталого економічного зростання країни, було виявлено, що протягом 2000–2005 рр. спостерігалось відносно повільне зниження інноваційної активності вітчизняних підприємств (табл.1).

Таблиця 1

Інноваційна активність підприємств України [4]

Рік	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів, од.		Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції, найменувань		Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, %
		всього:	з них маловідходні, ресурсозберігаючі	всього:	з них нові види техніки	
1	2	3	4	5	6	7
2000	14,8	1403	430	15323	631	9,4
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3
2014	12,1	1743	447	3661	1314	2,5
2015	15,2	1217	458	3136	966	1,4
2016	16,6	3489	748	4139	1305	6,1

Упродовж 2006-2016 рр. почали проявлятися позитивні тенденції щодо підвищення ефективності роботи інноваційної сфери, які зумовлені низкою політичних, законодавчих та економічних факторів. І хоча в 2014 році відбувалося деяке уповільнення інноваційної діяльності, завдяки впровадженню та освоєнню нових видів техніки вказана вище тенденція не змінилася.

Водночас упродовж 2000-2015 рр. спостерігалася негативна тенденція до зменшення питомої ваги інноваційної продукції в обсязі промислової. Однак, у 2016 році її показник збільшився на 4,7 відсоткових пунктів порівняно до 2015 року, що свідчить про покращення політики у сфері інновацій та удосконалення стратегій інноваційного розвитку на вітчизняних підприємствах.

На сучасному етапі господарювання, будь-яке підприємство має характерні ознаки, що притаманні інноваційному. Важливе значення інноваційного підприємництва полягає у зменшенні розриву між початковими дослідженнями та впровадженням їх результатів у господарську діяльність [6, с. 89]. Інноваційне підприємство сьогодні – це підприємницька діяльність, що включає в себе процеси від виникнення нової ідеї, до втілення її у певну інноваційну продукцію – «новації, комерціалізацію та впровадження новацій, рутинізацію та дифузію нововведень з метою отримання фінансового результату та інших вигод».

Підприємства в першу чергу намагаються використовувати свої власні кошти для фінансування інноваційної діяльності, а саме для впровадження продуктивних і технологічних нововведень здійснюється за рахунок коштів фондів розвитку виробництва та амортизаційних відрахувань [12, с.41].

Так, у 2016 році на фінансування інноваційної діяльності підприємства України витратили 22036 млн. грн. власних коштів (табл. 2).

Таблиця 2

## Джерела фінансування інноваційної діяльності [4]

Рік	Загальна сума витрат, млн. грн.	у тому числі за рахунок			
		власних коштів підприємств	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10821,0	7969,7	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6
2013	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3
2014	7695,9	6540,3	344,1	138,7	672,8
2015	13813,7	13427,0	55,1	58,6	273,0
2016	23229,5	22036,0	179,0	23,4	991,1

До зовнішніх джерел фінансування інноваційних процесів на підприємстві належать позикові та залучені ресурси. Їх джерелами є кошти бюджетів, позабюджетних фондів, комерційні та інші кредити, іноземні інвестиції [12, с.42].

Аналіз даних табл. 2 свідчить, що у розвиток інноваційної діяльності із зовнішніх джерел було інвестовано 1014,5 млн. грн., у тому числі 23,4 млн. грн. – за рахунок іноземних інвесторів та 991,9 млн. грн. профінансовано за рахунок інших джерел.

Форма державної участі у фінансуванні інноваційної діяльності здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Вона виступає у вигляді науково-технічних, програм підтримки підприємництва, інноваційних проектів, участі держави у

створенні елементів інноваційної інфраструктури, підготовки кадрів для інноваційної діяльності [12, с.44]. Згідно статистичних даних у 2016 році держава виділила на розвиток інноваційної діяльності 179 млн. грн. бюджетних коштів.

У 2016 р. 19,3% загального обсягу витрат були спрямовані на виконання фундаментальних наукових досліджень, які на 91,7% профінансовано за рахунок коштів бюджету. Частка витрат на виконання прикладних наукових досліджень становила 22,2%, які на 49,5% фінансувалися за рахунок коштів бюджету та 31,2% – за рахунок коштів організацій підприємницького сектору. На виконання науково-технічних (експериментальних) розробок спрямовано 58,5% загального обсягу витрат, які на 37,4% профінансовані організаціями підприємницького сектору, 34,0% – іноземними фірмами та 13,5% – за рахунок власних коштів.

Майже половина обсягу витрат, що направлені на виконання фундаментальних наукових досліджень, припадала на галузь природничих наук, майже чверть – технічних, 9,9% – сільськогосподарських. На виконання прикладних наукових досліджень спрямовано 44,9% витрат галузі технічних наук, 24,5% – природничих, 11,1% – сільськогосподарських. Більша частина витрат на виконання науково-технічних (експериментальних) розробок (86,2%) припадає на галузь технічних наук.

За попередніми розрахунками, питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,48%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. За даними 2015р., частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03%. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,26%, Австрії – 3,07%, Данії – 3,03%, Фінляндії – 2,90%, Німеччині – 2,87%, Бельгії – 2,45%, Франції – 2,23%; меншою – у Кіпрі, Румунії, Латвії та Мальті (від 0,46% до 0,77%) [4].

Ефективність застосування існуючих підходів стратегічного управління інноваційною діяльністю можливе тільки при обов'язковому врахуванні специфіки національної економіки (особливостей функціонування ринкових, виробничих та організаційних структур, стану і напрямків розвитку ринкових інститутів тощо), що дозволить уникнути відомих у світовій практиці тактичних і стратегічних помилок в управлінні інноваційною діяльністю. Надзвичайно важливим є правильний вибір прийомів,

методів і засобів управління, які найбільш точно характеризують природу і переваги інноваційних процесів перед поточними виробничими завданнями. Досягнення цієї мети можливе за допомогою використання системного підходу до аналізу об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на результати розробки і реалізації окремих інноваційних заходів.

Вибір форм і засобів реалізації інноваційної стратегії на макрота мікрорівнях в процесі управління інноваційною діяльністю залежить від використання певних економічних інструментів менеджменту, які у своїй більшості спираються на залучення значного обсягу фінансових ресурсів, однак у кожному окремому випадку мають певні специфічні особливості. В зв'язку з цим виникає необхідність в обґрунтованому свідомому виборі тих з них, які є найбільш ефективними та гнучкими щодо умов діяльності вітчизняної інноваційної сфери. Запорукою їх успішного застосування може стати виділення пріоритетів у сфері державної інноваційної політики, до яких можна віднести: стимулювання інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, підтримку фундаментальних наукових досліджень, розвиток системи освіти тощо.

**Висновки:** Успішний розвиток ефективної економіки в сучасних умовах може бути забезпечений при умові підвищення конкурентоздатності підприємств на основі використання новітніх технологій. Інноваційне підприємництво повинне бути пов'язане з активізацією процесів розвитку і комерціалізації інновацій, що забезпечать прискорення темпів розвитку та підвищення конкурентоздатності вітчизняних підприємств.

Використання успішного зарубіжного досвіду для України дасть поштовх до більш ефективного розвитку і діяльності інноваційного підприємництва, що в кінцевому результаті принесе значний зиск не лише для цих підприємств, але й для економіки України в цілому.

Врахування цих особливостей дозволить підвищити ефективність розробки інноваційних стратегій розвитку підприємств, ефективно керувати інноваційними процесами на рівні окремих суб'єктів господарювання, цілеспрямовано формувати стратегії розвитку підприємств, орієнтувати їх на перехід до інноваційного

науково-технічного розвитку в процесі досягнення стратегічних цілей підприємством.

Інноваційна стратегія не існує поряд з усіма іншими функціональними напрямками діяльності підприємства, а пронизує їх, тим самим піднімаючись за своєю значимістю на рівень генеральної стратегії підприємства. Інноваційна стратегія повинна будуватися таким чином, щоб без дорогих і тривалих доробок орієнтувати інноваційну діяльність підприємства на ефективну роботу в нових умовах. Цього можна досягти шляхом глибокого аналізу різних сценаріїв розвитку подій і розробки відповідних альтернативних варіантів стратегій, а також способів трансформації одного варіанта стратегії в інший з мінімальними витратами часу і коштів.

### *Література*

1. Андрушків Б.М., Кирич Н.Б., Погайдак О.Б. Інноваційна діяльність підприємств та організацій як метод стабілізації економіки регіонів України // Вісник економічної науки України. – №2. – 2015. – С. 209-212.
2. Инновационное предпринимательство: учебник для вузов / В.Я. Горфинкеля, Т.Г. Попадюк. – М. : Издательство Юрайт, 2013. – 523 с.
3. Латишева О.В. Аналіз стану економічної складової сталого розвитку промислових підприємств України. // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – № 14. – 2016. – С.95-113.
4. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів від 17 червня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua>
6. Федоренко В. Г. Стратегія інноваційного розвитку сучасного підприємства: моногр. / за ред. В. Г. Федоренка, Т. Є. Воронкової – К.: ТОВ «ДКС центр», 2014. – 338 с.

7. Федулова Л. І. Управління інноваційним розвитком підприємства: монографія / За заг. ред. В. Г. Федоренко, Л. І. Федулової. - К.: ТОВ «ДКС центр», 2014. – 346 с.

8. Чумак Л. Ф. Інноваційна діяльність підприємства в сучасних умовах // Бізнес Інформ. – 2012. – № 12. – С. 209-212.

9. Продіус І.П. Удосконалення управління інноваційною діяльністю на промислових підприємствах / І.П. Продіус, В.В. Кліменко // Труды Одесского политехнического университета. – 2015. – Вып. 1 (27). – С. 273-277.

10. Захарченко В.І., Корсікова Н.М., Меркулов М.М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 448 с.

11. Симоненко Д.С. Основні підходи щодо визначення сутності та джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств України // Вісник соціально-економічних досліджень.. – 2012.. – Вип. 4 (47). – С.18-27.

1. Andrushkiv B.M., Kyrych N.B., Pohaydak O.B. Innovatsiyna diyal'nist' pidpryyemstv ta orhanizatsiy yak metod stabilizatsiyi ekonomiky rehioniv Ukrayiny // Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny. – #2. – 2015. – S. 209-212.

2. Ynnovatsyonnoe predprynimatel'stvo: uchebnyk dlya vuzov / V.Ya. Horfynkelya, T.H. Popadyuk. – M. : Yzdatel'stvo Yurayt, 2013. – 523 s.

3. Latysheva O.V. Analiz stanu ekonomichnoyi skladovoyi staloho rozvytku promyslovykh pidpryyemstv Ukrayiny. // Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti. – # 14. – 2016. – S.95-113.

4. Ofitsiynyy sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Stratehiya innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv vid 17 chervnya 2010 roku. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kno.rada.gov.ua>

6. Fedorenko V. H. Stratehiya innovatsiynoho rozvytku suchasnoho pidpryyemstva: monohr. / za red. V. H. Fedorenka, T. Ye. Voronkovoyi – K.: TOV «DKS tsentr», 2014. – 338 s.

7. Fedulova L. I. Upravlinnya innovatsiynym rozvytkom pidpryyemstva: monohrafiya / Za zah. red. V. H. Fedorenko, L. I. Fedulovoyi. - K.: TOV «DKS tsentr», 2014. – 346 s.

8. Chumak L. F. Innovatsiyna diyal'nist' pidpryyemstva v suchasnykh umovakh // Biznes Inform. – 2012. – # 12. – С. 209-212.

9. Prodius I.P. Udoshkonalennya upravlinnya innovatsiynoyu diyal'nistyu na promyslovykh pidpryyemstvakh / I.P. Prodius, V.V. Klimenko // Труды Одесского политехнического университета. – 2015. – Вып. 1 (27). – С. 273-277.

10. Zakharchenko V.I., Korsikova N.M., Merkulov M.M. Innovatsiynyy menedzhment: teoriya i praktyka v umovakh transformatsiyi ekonomiky: Navchal'nyy posibnyk. – K.: Tsentр uchbovoyi literatury, 2012. – 448 s.

11. Symonenko D.S. Osnovni pidkhody shchodo vyznachennya sutnosti ta dzherel finansuvannya innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv Ukrainy // Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'.. – 2012.. – Вып. 4 (47). – С.18-27.

*Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., професор, Одеський національний економічний університет*

*6.09.2017*

:  
УДК 352.07

*Гейко Людмила, Луценко Юлія, Ковальова Руслана*

## **ЦІЛЬ ТА СУТНІСТЬ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ**

У статті проаналізовано теоретичні аспекти децентралізації як основи в утвердженні демократичної моделі управління. Доводиться важливість запровадження реформи з децентралізації влади на шляху розвитку України як демократичної правової держави. Досліджено



проблеми децентралізації в Україні. Розглянуто питання децентралізації влади в контексті поточного реформування місцевого самоврядування в Україні. Увагу сфокусовано на реалізації Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Проаналізовано нормативно-законодавчу базу для проведення реформи з децентралізації влади.

Зроблено висновок, що процес децентралізації потребує комплексної роботи компетентних осіб та усвідомлення територіальними громадами своїх можливостей на місцях. Впровадження децентралізаційних процесів сприятиме посиленню демократії в державі та підвищенню її стабільності.

**Ключові слова:** територіальна громада, децентралізація, реформа місцевого самоврядування, територіальний розвиток, комплексне реформування.

*Гейко Людмила, Луценко Юлія, Ковалева Руслана*

## **ЦЕЛЬ И СУЩНОСТЬ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ВЛАСТИ**

В статье проанализированы теоретические аспекты децентрализации как основы в утверждении демократической модели управления. Доказывается важность внедрения реформы по децентрализации власти на пути развития Украины как демократического правового государства. Исследованы проблемы децентрализации в Украине. Рассмотрены вопросы децентрализации власти в контексте текущего реформирования местного самоуправления в Украине. Внимание сфокусировано на реализации Концепции реформы местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине. Проанализирована нормативно-законодательная база для проведения реформы по децентрализации власти.

Сделан вывод, что процесс децентрализации требует комплексной работы компетентных лиц и осознание территориальными общинами своих возможностей на местах. Внедрение децентрализационных процессов будет способствовать усилению демократии в государстве и повышению его стабильности.

**Ключевые слова:** територіальна громада, децентралізація, реформа місцевого самоврядування, територіальне розвиток, комплексне реформування.

*Geiko Ludmila, Lutsenko Julia, Kovaleva Ruslana*

## **OBJECTIVE AND SUMMARY OF THE REFORM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF POWER**

In the article the theoretical aspects of decentralization are analyzed as a basis in establishing democratic model of the governance. The importance of the reform of the decentralization of power to the development of Ukraine as a democratic state are proved. The problems of the decentralization in Ukraine are investigated. The questions of the decentralization of power in the context of the current local government reform in Ukraine are considered. Attention is focused on the implementation of the Concept of the local self-government and territorial organization of power in Ukraine. The normative legal framework for the reform of decentralization are analysed.

It is concluded that the decentralization process requires the integrated work of competent persons and awareness of local communities of their capabilities in the region. Implementation of decentralized processes will strengthen the democracy in the country and increase its stability.

**Keywords:** local community, decentralization, reform of local self-government, local development, comprehensive reform.

**Постановка проблеми.** Ввелике значення для розвитку України як демократичної держави має впровадження реформи з децентралізації влади. Ця реформа полягає у передачі повноважень центральних органів влади територіальним органам, забезпеченні активної участі населення в управлінні справами держави та суспільства в цілому. Проведення реформи децентралізації є досить актуальною на сьогоднішній день й широко обговорюється громадськістю, експертами, політиками та науковцями.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню проблем, пов'язаних з впровадженням реформи децентралізації влади, розвитком місцевого самоврядування присвячені праці В. Авер'янова, В. Бакуменко, М. Братковського, І. Грицяка, Б. Данилишина, А. Лелеченко, В. Мамонова, О. Скрипнюк, І. Цурканової тощо. Однак, достатньо широке коло питань остається ще не вирішеним до кінця та потребує подальших досліджень.

**Невирішені раніше частин загальної проблеми.** Проблеми децентралізації влади завжди були актуальні в науці та практиці державотворення нашої держави ще з моменту проголошення незалежності України. Вони загострились у 2014 році. З 2010 р. в Україні фактично існувала супер-президентська республіка, за якої була встановлена жорстка централізація повноважень та ресурсів у вертикалі органів виконавчої влади. За цих умов значно була обмежена роль Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі виконавчої влади, Верховна Рада опинилась у стані за якого виникла загроза існуванню парламентаризму в Україні та зовнішня ситуація навколо України загострили питання децентралізації влади. Правове регулювання питань адміністративно-територіального устрою є недостатнім і суперечливим.

**Метою статті** є дослідження проблем щодо формування нової демократичної моделі управління, зорієнтованої на посиленні ролі територіальних громад, та обґрунтування шляхів їх вирішення..

**Виклад основного матеріалу дослідження.** На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави з урахуванням глобальних змін, які відбуваються останнім часом, розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямів державної політики.

Провідна ідея децентралізації полягає в передачі органам місцевого самоврядування компетенції для розв'язання питань, пов'язаних із місцевими потребами. Місцеві інтереси набагато краще можуть бути оцінені на місцях, ніж центральною владою, яка задовольняє останні за вищу ціну, ніж при забезпеченні їх місцевою владою.

Децентралізація – один із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади. Проблема децентралізації вже тривалий час знаходиться в полі зору українських науковців. Це пов'язано, перш за все, з успішною реалізацією засад децентралізації у

більшості держав Європейського Союзу. Децентралізація – це спосіб визначення та розмежування функцій, більшість з яких передаються з рівня центральних органів на нижчий рівень та стають завданнями та повноваженнями органів місцевої влади [1, с. 9].

Кожна децентралізована країна зробила свої кроки до децентралізації влади. Україна визначила для себе наступні п'ять кроків:

1. Визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади.

2. Розмежувати повноваження державної влади між органами місцевого самоврядування різних рівнів.

3. Розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади..

4. Визначити потребу у кількості ресурсів на кожному рівні.

5. Зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями і державою.

Основна мета децентралізації – підвищення ефективності роботи державного механізму й активізації розвитку регіонів. Показниками такої ефективності й активізації є повноцінне забезпечення прав та обов'язків місцевого населення та органів місцевої влади [2, с.140].

Слід зазначити, що децентралізація є однією з форм розвитку демократії, це дає змогу розширити повноваження місцевого самоврядування, активізувати та залучити населення для забезпечення власних інтересів та потреб, зменшити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи його механізмами саморегуляції, які вироблені безпосередньо самим суспільством, а також зменшити витрати держави й платників податків на утримання державного апарату [3, с. 23].

Перш за все, з децентралізацією влади пов'язуються надії українського суспільства на підвищення рівня та якості життя, обсягу та якості суспільних послуг, максимальне наближення їх до споживача. Фінансова децентралізація створює умови для соціально-економічного розвитку територій. Державна фінансова підтримка об'єднаних територіальних громад сприяє зміцненню соціальної інфраструктури та створенню нових робочих місць.

Децентралізація має певні демократичні переваги, оскільки передбачає передачу управління максимальним числом справ в руки

безпосередньо зацікавлених осіб або їх представників [4]. В. Гройсман наголошує, що держава, віддаючи повноваження місцевим органам управління, не втрачає свого центрального значення, а навпаки отримує можливості вибудовування більш стрункого й ефективного організму соціального управління [5, с. 29]. Саме на місцевому рівні, констатує І. Цурканова, де у людей є можливість безпосередньо впливати на прийняття рішень, що поліпшують їхнє життя, теоретичні основи демократії наповнюються практичним змістом, і це надає відчутний імпульс розвитку демократичних процесів у всьому суспільстві [6, с. 276].

Проблеми, які виникли при впровадженні децентралізації, значною мірою зумовлені тим, що в державі до сих пір не сформовано сильне місцеве самоврядування, яке б ефективно розв'язувало питання місцевого значення, тим самим забезпечуючи поліпшення умов життя населення України та звільнивши органи центральної влади від невластивих їм функцій. Слід зазначити, що спроби провести реформування місцевого самоврядування в державі досі не були успішними.

На сьогоднішній день децентралізація – це необхідна передумова виходу України з політичної кризи. Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження від 1 квітня 2014 року №333-р, яким схвалив третю Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [7]. Першим нормативно-правовим актом, у якому йшла мова про реформу місцевого самоврядування, була Концепція державної регіональної політики, яка була затверджена 25 травня 2001 указом Президента України за номером № 341/2001 [8]. 29 липня 2009 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 900-р було схвалено підготовлену Концепцію реформи місцевого самоврядування, але вона не обґрунтовано була скасована в 2012 р.

Основні положення місцевого самоврядування України визначені Конституцією України, Європейською хартією місцевого самоврядування, Законом України (ЗУ) «Про місцеве самоврядування в Україні», ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування», ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад», ЗУ «Про добровільне об'єднання громади» та низкою інших законів та підзаконних актів.

Загалом на сьогодні питання, що належать до компетенції місцевого самоврядування, регулюються близько 700 законами та

більше ніж 3 тис. нормативно-правовими актами. Частина з них містить норми, що породжують колізії як у середині цих правових актів, так і між самими актами. Зрозуміло, що конституційна реформа зумовлює необхідність внесення змін до частини цих документів, що потребуватиме протягом певного часу додаткових зусиль та адаптації до нових умов. Це потрібно використати, щоб усунути наявні колізії у законодавстві.

До основних проблем системи адміністративно-територіального устрою України, що обумовлюють необхідність його реформування, належать:

- надмірна кількість адміністративно-територіальних одиниць базового та районного рівнів, що знижує ефективність управління територіями. Більшість одиниць базового рівня не мають достатнього економічного потенціалу для свого розвитку. Це не відповідає європейським тенденціям, згідно яких територіальні адміністративні утворення повинні мати достатній фінансово-економічний, інституційний та кадровий потенціал для забезпечення високого рівня надання суспільних послуг населенню та соціально-економічного розвитку;

- деградація системи сільського розселення та прискорена депопуляція населення в малих сільських радах. З 1991 року чисельність сільського населення в Україні зменшилась на 2,5 млн осіб, кількість сільських населених пунктів скоротилась на 348 одиниць. Водночас, кількість сільських рад збільшилась на 1067 одиниць. Чисельність населення половини територіальних громад становить менше 3 тис. осіб, у 4,8 тис. громад (40 % від загальної кількості) проживає менше 1 тис. осіб, а в понад 1,1 тис. сільських громад (9,4 %) – менше 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчих органів сільських рад, немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо. Можливості реалізації самоврядування у таких громадах обмежені. Це призводить до неефективного витрачання ресурсів на забезпечення функціонування органів публічної влади у адміністративно-територіальних одиниць з малою чисельністю населення;

- невідповідність статусу адміністративно-територіальних одиниць та їхнього кадрового, ресурсного та організаційного потенціалу. Більшість сільських громад дотаційні, публічні послуги в них надаються на низькому рівні або ж відсутні взагалі. Дотаційність

5,4 тис. бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Лише 5 % сільських громад, за оцінками Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад, можна вважати самодостатніми, здатними забезпечувати поступальний соціально-економічний розвиток своїх громад;

- складна й ієрархічно невпорядкована структура адміністративно-територіального устрою: наявність у складі адміністративно-територіальних одиниць інших одиниць цього ж рівня, розривність території адміністративно-територіальних одиниць; нерівномірна доступність та віддаленість від адміністративного центру адміністративно-територіальної одиниці;

- законодавча неврегульованість правового статусу адміністративно-територіальних одиниць: відсутність єдиної системи та порядку віднесення населених пунктів до категорій сіл, селищ, міст; існування таких адміністративно-територіальних одиниць як селище міського типу, сільрада, селищна та міська рада; відсутність чітких критеріїв для утворення районів, районів у містах;

- відсутність у багатьох випадках точно визначених меж адміністративно-територіальних одиниць або встановлення частини меж таких одиниць без урахування місцевих географічних та інших факторів, відсутність відповідних картографічних матеріалів.

Метою концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є визначення напрямів, механізмів та строків формування ефективного місцевого самоврядування спроможної максимально забезпечити надання якісних та доступних публічних послуг; задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території; узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади включає три складові.

#### 1. Територіальне наближення послуг до людей.

Перший етап: формування об'єднаних громад з центрами, що фактично стануть новими районними центрами (орієнтовно від 2 до 10 центрів в існуючих межах району).

Другий етап: розширення меж (укрупнення) існуючих районів, які будуть лише управляти школами-інтернатами, районними

дорогами та районною лікарнею, а не надавати щоденних послуг громадянам. Межі областей залишаються без змін.

2. Передача об'єднаним громадам влади включає в себе:

- управління школами, лікарнями, дорогами, перевезеннями, землями, благоустроєм, інвестиціями передають територіальній громаді та її раді;

- районні державні адміністрації та обласні державні адміністрації ліквідуються;

- в районі вводиться посада державного урядника;

- в селах залишаються старости сіл;

- створюється муніципальна поліція.

3. Передача об'єднаним громадянам грошей: 65% податків і коштів залишатиметься на місцях в об'єднаних громадах (зараз 20%); 35% надходитиме в центр; створюються можливості для прямих міжнародних запозичень, допомоги громадянам та інвестування.

Протягом 2014-2015 років Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України на підтримку реформи з децентралізації було прийнято цілу низку нормативно-правових актів, а саме: Закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеві вибори», «Про засади державної регіональної політики», «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг», Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» тощо.

Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 було схвалено «Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», якою визначено мету, напрямки руху, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. У Стратегії щодо децентралізації та реформи державного управління зазначено, що «метою політики у сфері децентралізації є



відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування» [9].

Також слід зазначити, що Президентом України поданий законопроект «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» (реєстр. № 2217а від 1 липня 2015 року), який включено до порядку денного № 1707-VIII від 01.11.2016. Цим законопроектом передбачено, що джерелом влади в Україні повинні стати місцеві громади, які самостійно будуть збирати податки й розподіляти бюджет. Місцеві органи влади отримають значний об'єм повноважень. У власність територіальних громад передаються землі, рухоме й нерухоме майно, комунальні об'єкти, природні ресурси тощо. Замість обласних та районних адміністрацій держава буде представлена інститутом префектів [10].

Посада префектів вводиться з метою нагляду за додержанням Конституції та законів України органами місцевого самоврядування на відповідній території. У законопроекті зазначено, що префект координує діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та здійснює нагляд за додержанням ними Конституції й законів України; забезпечує виконання державних програм; спрямовує і організовує діяльність територіальних органів, центральних органів виконавчої влади та забезпечує їх взаємодію з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації. Глава держави зможе тимчасово призупиняти повноваження місцевих органів влади у тому випадку, якщо є загроза державному суверенітету [10].

Для проведення реформи необхідно здійснити наступні п'ять кроків [10].

1. Визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади. Іншими словами створити трирівневу систему адміністративно-територіального устрою в Україні. За Концепцією реформи планується побудувати просту та логічну систему місцевого самоврядування. Саме така система забезпечить нормальне й комфортне життя в українських містах та

селах. Саме так в європейських країнах місцева влада надає послуги людям, займається освітленням вулиць чи прибиранням сміття, а вже уряд відповідає за макроекономіку чи політику держави.

2. Розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування різних рівнів. Тобто необхідно найбільш важливі для людей повноваження передати на найближчий до людей рівень влади.

3. Розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади, тобто передати основні повноваження місцевих державних адміністрацій органам місцевого самоврядування. Виконавчій владі залишити тільки право контролю. В останні роки влада лише централізувалася. Усе більше повноважень переходили у руки виконавчої влади. Навіть дозволи на будівництво чи реєстрація шлюбу – все переходило у державну владу. Так витрати державного бюджету зростали. А ще створювались ланцюжки корупції.

4. Визначити, скільки ресурсів треба на кожному рівні. Потрібно повністю оновити бюджетну систему. Коли розмір громади чи району збільшаться – з'являться додаткові ресурси на місцях. Тобто їх можна буде раціонально використовувати. Від цього виграють мешканці сіл і містечок. Адже саме на цьому рівні потрібні гроші, наприклад, на благоустрій – ремонт доріг, охорону правопорядку, роботу початкової школи тощо. Усі місцеві бюджети отримують прямі стосунки з державним. Отже, кошти до місцевої громади надходитимуть стабільно, витрати можна прогнозувати. Місцеві податки стануть основою місцевого бюджету. Це мотивує владу громади до збору податків, а мешканців – до їх сплати. У місцевих бюджетів посиляться можливості. Це умова розвитку місцевої економіки: зникають адміністративні бар'єри, аби малий та середній бізнес міг розвиватись на значно більших територіях громади; з'являються нові робочі місця; збільшуються надходження до місцевого бюджету.

5. Зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями і державою.

Люди почнуть розуміти, що від їхнього голосування залежить, чи добре працюватиме для них місцева влада. А отже від самих мешканців залежить якість життя. Реформа потрібна, аби українські громадяни могли обирати собі авторитетну місцеву владу. У неї будуть повноваження, досить ресурсів і відповідальність.

Децентралізація надасть людям шанс у різних містах і селах самим творити своє майбутнє. Там, де живуть, працюють, виховують дітей, опікуються рідними.

**Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень.** Децентралізація передбачає створення фінансово незалежних громад, які зможуть самостійно і на належному рівні утримувати дитячі садки і школи, амбулаторії, будинки культури, клуби, дороги. Простіше кажучи, децентралізація – це реальний шлях до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста.

Найгострішим питанням залишається відповідна фінансова підтримка територіальних громад при наданні їм владних повноважень на підконтрольних територіях. Подальший розвиток потребує стимулювання одиниць самоврядування ефективно реалізувати надані їм повноваження, а також просвітницької роботи щодо усвідомлення можливостей, наданих законодавчою базою, всіма членами громади.

Результатом реформи з децентралізації влади в Україні має стати формування нової демократичної моделі управління, зорієнтованої на посиленні ролі територіальних громад, що надасть змогу їм отримати значний об'єм владних повноважень та контроль над власними справами. Впровадження децентралізаційних процесів в свою чергу сприятиме посиленню демократії в державі та підвищенню її стабільності.

### *Література*

1. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral\\_zac\\_ya\\_publ\\_chno\\_vladi\\_dosv\\_d\\_evropeyskih\\_derzhav\\_ta\\_perspektivi\\_ukra\\_ni\(2\).pd](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pd)

2. Гамбург Л.С Теоретичні питання децентралізації державної влади в системі публічної влади унітарної держави / Л.С. Гамбург // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 4 (I). – С. 134-145.

3. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика / О. Скрипнюк // Віче : громадсько-політичний і теоретичний журнал. – 2015. – № 12. – С. 22-24.

4. Роман В. Ф. Особливості децентралізації та деконцентрації влади: теоретичний аспект / В. Ф. Роман // Ефективність державного управління. – 2014. – Вип. 38. – С. 92-98.

5. Гройсман В. Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні / В. Гройсман // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 2. – С. 26-37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums\\_2015\\_2\\_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums_2015_2_5.pdf).

6. Цурканова И. А. Демократический политический процесс как фактор структурных изменений в системе исполнительной власти в современной Украине / И. А. Цурканова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 8. – С. 273-276. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol\\_2014\\_8\\_70](http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_8_70).

7. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р // Уряд. кур'єр. – 2014. – № 67. – 11 квіт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

8. Концепція державної регіональної політики : затв. Указом Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341/2001 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 22. – Ст. 983. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.

9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

10. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади. Постанова Верховної Ради України від 31 серпня 2015 року № 656-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.

1. Boryslavska O., Zaveruxa I., Zaxarchenko E. ta in. Decentralizaciya publichnoyi vlady: dosvid yevropejs'kyx krayin ta perspektyvy` Ukrayiny` / [Boryslavska O., Zaveruxa I., Zaxarchenko E. ta in.]; Shvejczars'ko-ukrayins'kyj proekt «Pidtrymka decentralizaciji v Ukrayini – DESPRO. [Elektronnyj resurs]. – Rezhy`m dostupu: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral\\_zac\\_ya\\_publ\\_chno\\_vladi\\_dosv\\_d\\_evropejskih\\_derzhav\\_ta\\_perspektivi\\_ukra\\_ni\(2\).pd](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vladi_dosv_d_evropejskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pd)

2. Gamburg L.S. Teoretychni py`tannya decentralizaciji derzhavnoyi vlady` v sy`stemi publichnoyi vlady` unitarnoyi derzhavy` / L.S. Gamburg // Visnyk Zaporiz`kogo nacional`nogo universy`tetu. – 2014. – № 4 (I). – S. 134-145.

3. Skrypnyuk O. Decentralizaciya vlady` yak chy`nnyk zabezpechennya stabil`nosti konstytucijnogo ladu: teoriya j praktyka / O. Skrypnyuk // Viche : gromads`ko-politychnyj i teoretychnyj zhurnal. – 2015. – № 12. – S. 22-24.

4. Roman V. F. Osobly`vosti decentralizaciji ta dekoncentraciji vlady: teoretychnyj aspekt / V. F. Roman // Efektyvnist` derzhavnogo upravlinnya. – 2014. – Vy`p. 38. – S. 92-98.

5. Grojsman V. Procesy` centralizaciji ta decentralizaciji v suchasnomu derzhavnomu upravlinni / V. Grojsman // Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya. – 2015. – Vy`p. 2. – S. 26-37. [Elektronnyj resurs]. – Rezhy`m dostupu: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums\\_2015\\_2\\_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums_2015_2_5.pdf).

6. Czurkanova Y. A. Demokraty`cheskyj poly`ty`cheskyj process kak faktor strukturnyx y`zmenenyj v sy`steme y`spolny`tel`noj vlady` v sovremennoj Ukray`ne / Y. A. Czurkanova // Filosofiya i politologiya v konteksti suchasnoyi kul`tury`. – 2014. – Vy`p. 8. – S. 273-276

7. Pro sxvalennya Konceptiji reformuvannya misceвого samovryaduvannya ta tery`torial`-noyi organizaciji vlady` v Ukrayini : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 1 kvit. 2014 r. № 333-r // Uryad. kur`yer. – 2014. – № 67. – 11 kvit. [Elektronnyj resurs]. Rezhy`m dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

8. Konceptiya derzhavnoyi regional`noyi polityky` : zatv. Ukazom Prezy`denta Ukrayiny` vid 25 trav. 2001 r. # 341/2001 // Ofic. visn. Ukrayiny`. – 2001. – № 22. – St. 983. [Elektronnyj resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.

9. Pro Strategiyu stalogo rozvy`tku «Ukrayina – 2020 : Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 12 sichnya 2015 roku № 5/2015.» [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

10. Pro poperednye sxvalennya zakonoproektu pro vnesennya zmin do Konstytuciyi Ukrayiny` shhodo decentralizaciyi vlady`. Postanova Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vid 31 serpnya 2015 roku № 656-VIII. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.

*Рецензент: Балджи М.Д., дк.е.н., професор, Одеський національний економічний університет*

*15..09.2017*

УДК 338.242.2

*Гринюк Ірина*

## **ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОТНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА**

В статті розглянуто основні підходи до призначення джерел фінансування активів підприємства, зокрема власного капіталу як джерела фінансування оборотного капіталу. Широко описано складові частини статті «нерозподілений прибуток», їх участь у фінансуванні активів. Наголошено на важливості такої складової як амортизація та її використання при фінансуванні оборотного капіталу підприємства.

**Ключові слова:** необоротні активи, оборотні активи, власний капітал, амортизація.

## **OWN CAPITAL AS A SOURCE OF ENTERPRISE'S CURRENT CAPITAL FINANCING**

The article deals the main approaches to the allocation of sources of enterprise's assets financing, in particular the own capital as a source of working capital financing. Widely described the constituent parts of the line "undivided profit", theirs participation in the financing of assets. The importance of such a component as depreciation and its using in financing the current capital of the enterprise is emphasized.

**Key words:** non-current assets, current assets, own capital, depreciation.

*Гринюк Ирина*

## **СОБСТВЕННЫЙ КАПИТАЛ КАК ИСТОЧНИК ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБОРОТНОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ**

В статье рассмотрены основные подходы к назначению источников финансирования активов предприятия, в том числе собственного капитала как источника финансирования оборотного капитала. Широко описано составные части статьи "нераспределенная прибыль", их участие в финансировании активов. Подчеркнута важность такой составляющей как амортизация и ее использование при финансировании оборотного капитала предприятия.

**Ключевые слова:** необоротные активы, оборотные активы, собственный капитал, амортизация.

**Постановка проблеми.** Фінансування активів – центральне питання у роботі менеджерів. Відповідно до «золотого» балансового правила джерелами фінансування розглядають пасиви, які за терміном використання відповідають активам. Проте, на практиці дотримання даного підходу досить трудомісткий, а іноді і нерациональний підхід, оскільки деякі довгострокові джерела фінансують короткострокові (оборотні) активи, а короткострокові – довгострокові (необоротні)

активи. Важливо зазначити, що поза увагою залишається склад, процес формування та фактичного використання окремих джерел фінансування, зокрема накопиченого прибутку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання, пов'язані з процесом формування та призначення джерел фінансування активів підприємства пройшов довгий шлях становлення і розвитку та розглянутий в працях багатьох науковців. Найбільш значний внесок у розвиток даного питання зробили такі визначні науковці, як Голов С., Кафка С., Ленская С., Ловінська Л., Орлова В., Пиріг І., Хома (Санчішак) С., Хомин П., Чумаченко М. та інші.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Як у вітчизняній, так і у закордонній практиці, найчастіше, джерела фінансування прийнято призначати відповідно до «золотого» балансового правила. Проте, в процесі господарської діяльності підприємств довгострокові джерела фінансують короткострокові активи. До таких статей відносяться нерозподілений прибуток та накопичена амортизація. На даний час більшість науковців розглядають амортизацію лише як джерело оновлення основних засобів, залишаючи поза увагою той факт, що дані кошти залишатимуться у складі оборотного капіталу та фінансуватимуть поточну діяльність підприємства, до моменту безпосереднього оновлення необоротних активів. Вважаємо доцільним більш детально розглянути власний капітал та його складові в якості джерел фінансування оборотного капіталу.

**Мета статті** полягає в обґрунтуванні таких показників, як складові власного капіталу та амортизаційних відрахувань, включених у собівартість продукції як джерел фінансування оборотного капіталу.

**Виклад основного матеріалу.** З метою розкриття інформації про фінансовий стан підприємства при складанні фінансової звітності власний капітал підприємства прийнято розділяти на сім основних категорій.

Найпершим джерелом фінансування підприємства і, зокрема, формування його активів являється формування зареєстрованого капіталу (статутний капітал). Після формування статутного капіталу, дані кошти витрачаються на закупівлю обладнання та ресурсів, необхідних для здійснення виробничої діяльності. Найчастіше вартість обладнання, необхідного для здійснення діяльності, є досить



значною. Тож основна сума коштів, вкладених у статутний капітал, іде на формування необоротного капіталу підприємства. Для формування оборотного капіталу (запасів та грошових коштів) буде використано залишок коштів із сформованого статутного капіталу, проте на практиці, найчастіше, увесь статутний капітал витрачається на формування необоротних активів. Даний підхід можливий лише для новоствореного підприємства, коли статутний капітал являється єдиною статтею власного капіталу підприємства, фінансування оборотного капіталу відбуватиметься тільки за рахунок власних обігових коштів. Проте, в процесі ведення господарської діяльності підприємство набуває інших видів капіталу, змінює структуру та потребу у оборотному капіталі.

Найчастіше, формування необоротних активів поглинає увесь статутний капітал, а іноді вартість необхідних для ведення діяльності необоротних активів перевищує розмір сформованого статутного капіталу. В таких ситуаціях підприємство потребує залучення додаткових грошових коштів. Після формування та реєстрації статутного капіталу усі подальші внески засновників відносяться до додаткового капіталу, оскільки зарахування подальших внесків до статутного капіталу супроводжуватиметься додатковим значним витрачанням грошових коштів: організація та проведення зборів акціонерів, внесення змін в установчі документи товариства тощо. Зазвичай даний капітал направлений на фінансування необоротних активів або уже являється таким активом.

Із статутним капіталом тісно пов'язаний такий вид капіталу, як неоплачений. Неоплачений капітал являє собою суму грошових коштів, які увійшли до складу зареєстрованого статутного капіталу, але не були фактично погашені активами, або, у випадку акціонерних товариств, вартість акцій, розміщених на фондовому ринку та ще не оплачені. Даний вид капіталу не може бути джерелом фінансування жодних активів, оскільки ще не є власністю підприємства. У балансі даний капітал наводиться за мінусом та зменшує величину першого розділу пасиву. Аналогічно зменшувати розмір коштів із складу статутного капіталу буде і вилучений капітал. Вилучений капітал являє собою вартість акцій товариства, викуплених з метою подальшого продажу чи анулювання.

В процесі ведення господарської діяльності підприємством буде формуватися інші види капіталу, зокрема і додатковий капітал за рахунок інших джерел, зокрема від додаткової емісії акцій, зміни курсових різниць, безоплатно одержаних активів. Такий вид капіталу як капітал в дооцінках виникає внаслідок дооцінки наявних на підприємстві основних засобів. Хоча даний вид капіталу відноситься до необоротних активів, він буде джерелом фінансування оборотного капіталу. Іще одним видом капіталу є резервний капітал. Його формування є обов'язковим лише для акціонерних товариств, інші ж підприємства формують його відповідно до установчих документів. Згідно ст. 19 ЗУ «Про акціонерні товариства» [1] резервний капітал акціонерного товариства формується у розмірі який становить «...не менше ніж 15 відсотків статутного капіталу товариства шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку товариства або за рахунок нерозподіленого прибутку. До досягнення встановленого статутом розміру резервного капіталу розмір щорічних відрахувань не може бути меншим ніж 5 відсотків суми чистого прибутку товариства за рік». Статутом підприємства може бути визначений інший розмір резервного капіталу, але не менше ніж 15 відсотків від статутного капіталу. Так як, даний капітал формується за рахунок чистого прибутку він виступає джерелом фінансування оборотного капіталу, так як являється результатом їх перетворення, який змінив своє призначення, адже формування даного капіталу не впливає на підсумок I розділу пасиву «Власний капітал».

Основним результатом діяльності підприємства є його прибуток. Не зважаючи на те, що з бухгалтерської точки зору нерозподілений прибуток відноситься до довгострокових джерел фінансування та згідно «золотого» балансового правила має виступати джерело фінансування довготермінових активів, саме прибуток виступає основним джерелом фінансування оборотного капіталу. Отриманий в результаті діяльності прибуток підприємства буде джерелом фінансування оборотного капіталу за умови, що господарська діяльність не потребує інвестицій в необоротні активи. Доцільно розглянути вищесказане детальніше.

В процесі виробництва продукції підприємство несе ряд витрат які групуються за ознаками схожості у статті калькуляції: сировина і матеріали; технологічна енергія; витрати на утримання і

експлуатацію устаткування; заробітна плата та відрахування на соціальні заходи виробничих робітників; загальновиробничі витрати; інші виробничі витрати; позавиробничі витрати. Витрати за даними статтями становлять повну (комерційну) собівартість продукції, тобто усі витрати, понесені підприємством для виготовлення продукції. Формування ціни готової продукції здійснюється шляхом додавання собівартості виготовленої продукції, планової величини прибутку від реалізації цієї продукції та непрямих податків, які сплачує підприємство відповідно до системи оподаткування.

Якщо залишити поза увагою інвестиційну та фінансову діяльність, закладений в ціну прибуток буде формувати суму нерозподіленого прибутку підприємства за звітний період. Дана сума фінансуватиме оборотний капітал у майбутньому, а вартість активів, які були профінансовані та потрачені у минулому, будуть повернені шляхом включення до ціни реалізації собівартість продукції. Дані витрати підприємство погашає грошовими коштами, зменшуючи величину оборотного капіталу, або збільшуючи його короткотермінові зобов'язання, які будуть погашені грошовими коштами в майбутньому. Одержані від реалізації продукції кошти повернуть кошти, затрачені на виготовлення даної продукції.

Кругообіг грошових коштів на підприємстві відбувається безперервно. Частина грошових коштів вилучається з обігу шляхом придбання інших активів. При придбанні оборотних активів (запасів) ці кошти будуть повернені разом з виручкою від реалізації в період, що не перевищує одного року. Величина їх повернення матиме довільний характер у зв'язку з нерівномірністю термінів та розмірів реалізації. Проте, грошові кошти, витрачені на придбання необоротних активів будуть повернені на підприємство частинами впродовж кількох років, як сума нарахованої амортизації, яка включена до собівартості реалізованої продукції.

Найбільш спірною статтею калькуляції є витрати на утримання і експлуатацію устаткування, зокрема така її складова, як амортизація основних засобів. Відповідно до п. 4 П(С)БО 7 «Основні засоби» [2] «амортизація - це систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації)». Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок визначення амортизації та віднесення амортизаційних відрахувань на витрати

виробництва (обігу)» [3] амортизація це «... поступове відшкодування витрат власника на придбання та введення в експлуатацію основних фондів і нематеріальних активів у межах норм амортизаційних відрахувань ... що відносяться на витрати виробництва (обігу) платника податку». Серед усіх наведених у нормативних джерелах визначень, дане визначення найбільш чітко описує зміст даної економічної категорії. Деякі економісти трактують амортизацію, повернену у складі виручки від реалізації, як «джерело фінансування простого відтворення основних засобів» та «джерело простого відтворення основних засобів» [4-7]. Ми не погоджуємось із даною думкою, оскільки являючись складовою доходу, амортизація надходить у грошовому виразі на підприємство із виручкою від реалізації та зберігається на поточному рахунку.

Таким чином, амортизація є джерелом фінансування оборотного капіталу. В подальшому дані кошти можуть бути витрачені на придбання як оборотних, так і необоротних активів, чи бути інвестовані з метою отримання додаткового прибутку в майбутньому. Амортизація зменшує балансову вартість основних засобів, її погашення залишається в складі грошових коштів на рахунку підприємства.

Так, як амортизація є однією із складових собівартості, тобто витрат, понесених підприємством в процесі виготовлення продукції, вона не може бути джерелом оновлення в майбутньому, адже вона є поверненням раніше понесених витрат на формування необоротного капіталу. Придбання необоротних активів здійснюється шляхом витрачання грошових коштів, тобто оборотні активи (грошові кошти) переходять до складу необоротних (основних засобів). Амортизаційні відрахування, в свою чергу, повертають дані кошти зі складу необоротних в склад оборотних активів.

Амортизація може виступати джерелом фінансування тільки за умови, що у звітному періоді підприємство отримало прибуток. У випадку коли за підсумками звітного періоду підприємство отримало збиток, сума амортизації, яка була закладена в собівартості, не може виступати джерелом фінансування жодного з видів активів, адже збиток зменшує суму власного капіталу. Сума нарахованої амортизації залишається на підприємстві у складі дебіторської заборгованості та надходить на підприємство у вигляді грошових коштів разом з виручкою від реалізації. За збиткової діяльності усі

грошові кошти, отримані від реалізації продукції, повинні бути використані на погашення кредиторської заборгованості, яка виникла в процесі виготовлення цієї продукції. В такому випадку, амортизація не може виступати джерелом фінансування активів, адже амортизаційний фонд не буде створений і сам потребуватиме фінансування. А за відсутності прибутку фінансування здійснюватиметься за рахунок зовнішніх джерел. Якщо ж сума амортизації, нарахованої у звітному періоді більше ніж збиток, їх різниця залишиться у складі оборотних активів.

Амортизаційні відрахування мають ще одну особливість. Усі витрати на виробництво продукції (матеріали, робоча сила, енергоресурси тощо) були понесені у поточному періоді та були орієнтовані на виробництво конкретної партії готової продукції. Натомість, придбання основних засобів здійснюється одноразово для кількох наступних періодів (років) і впродовж усього часу їх вартість переноситься на витрати (амортизується). Виручку від реалізації можна умовно розділити на дві частини: грошові кошти, якими будуть погашені поточні витрати (сировина, оплата праці, інші витрати) та грошові кошти, які залишаються на підприємстві та фінансуватимуть подальшу діяльність підприємства (амортизація та прибуток). За збиткової діяльності кошти, які мають бути погашені, найчастіше, дорівнюють або й перевищують виручку від реалізації, саме тому на підприємстві не залишається коштів для фінансування потреб підприємства. Кошти, повернені як амортизація, будуть використані для погашення кредиторської заборгованості, а не залишаться на підприємстві для фінансування активів. Технічно, для погашення усіх понесених витрат підприємству необхідно залучити кошти у розмірі збитку, зменшеного на розмір амортизації. Якщо ж сума амортизації, нарахованої у звітному періоді більше ніж збиток, їх різниця залишиться у складі оборотних активів та буде джерелом фінансування.

Щодо амортизації, слід розглянути її бухгалтерське відображення. Облік нарахованої амортизації ведеться на пасивному рахунку 13 «Знос необоротних активів (амортизація)», проте при формуванні фінансової звітності, зокрема форми 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» даний рахунок відображається в першому розділі активу – «І Необоротні активи». Виходячи з економічного трактування необоротних активів як таких, термін корисної

експлуатації яких становить більше 1 року, амортизаційні відрахування формуватимуться на підприємстві більше одного року. Саме тому доцільно накопичену амортизації віднести до довготермінових джерел фінансування, а саме до власного капіталу, оскільки він формується за рахунок наявних на підприємстві (власних) джерел.

Так, як амортизація і нерозподілений прибуток являються частиною власного капіталу, але фінансують оборотний капітал у формі грошових коштів, що надійшли від виручки від реалізації або дебіторської заборгованості, яка буде погашена грошовими коштами в майбутньому, пропонуємо до використання таку економічну категорію, як довготермінові обігові кошти.

Довготермінові обігові кошти (ДОК) – це частина власного капіталу підприємства (нерозподіленого прибутку та накопиченої амортизації), яка формує частину оборотного капіталу та використовується для його фінансування.

Окрім того, джерелом фінансування оборотного капіталу також виступатимуть поточні зобов'язання. Саме тому доцільно розглянути в якості джерела фінансування оборотного капіталу суму трьох статей: короткотермінових зобов'язань, нерозподіленого прибутку та накопиченої амортизації, тобто довготермінових обігових коштів.

**Висновки.** Отож, ряд статей, які формують власний капітал підприємства, являються джерелами фінансування оборотного капіталу. Найбільш суттєвою із них є нерозподілений прибуток та закладена в собівартість реалізованої продукції амортизація, яка була погашена грошовими коштами, що надійшли як виручка від реалізації. Вважаємо, що амортизаційний фонд, який формує підприємства та грошові кошти, отримані підприємством як її повернення, є важливим джерелом фінансування, яке залишається поза увагою та потребує подальшого вивчення.

### *Література*

1. Закон України «Про акціонерні товариства» // Затверджено Верховною Радою України від 17.09.2008 № 514-VI: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» // Затверджено Наказ Міністерства фінансів України 27.04.2000 р. N 92: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок визначення амортизації та віднесення амортизаційних відрахувань на витрати виробництва (обігу)» // Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1996 р. N 1075: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1075-96-%D0%BF>

4. Голов С. Концепції амортизації та їх вплив на облік і управління в сучасних умовах // Бухгалтерський облік і аудит, 2004. – № 8. – С. 9–15

5. Чумаченко М. Амортизаційні відрахування – суттєве джерело фінансування інвестицій підприємства // Бухгалтерський облік і аудит, 2004. - № 8. – С. 6–9

6. Ловінська Л.Г. Нарахування зносу – спосіб регулювання балансової оцінки довгострокових активів // Фінанси України, 2006. – № 7. – с. 92–100.

7. Хомин П.Я., Пиріг І.М. Амортизація: економічний зміст та методика відображення // Фінанси України, 2007. - № 6 - с. 22-30

8. Маркс К. Капитал. Критика политической // М: Политиздат, 1984. – Т. 2, кн. 2 -650 с.

9. Ленская С.А. Производственные фонды как экономическая категория // М.: Экономика, 1982. — 128 с.

1. Zakon Ukrayiny «Pro aktsionerni tovarystva» // Zatverdzheno Verkhovnoyu Radoyu Ukrayiny vid 17.09.2008 № 514-VI: [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

2. Polozhennya (standart) bukhhalters'koho obliku 7 «Osnovni zasoby» // Zatverdzheno Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny 27.04.2000 r. N 92: [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok vyznachennya amortyzatsiyi ta vidnesennya amortyzatsiynikh vidrakhuvan' na vytraty vyrobnytstva (obihu)» // Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 6 veresnya

1996 r. N 1075: [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1075-96-%D0%BF>

4. Holov S. Kontseptsiiy amortyzatsiyy ta yikh vplyv na oblik i upravlinnya v suchasnykh umovakh // Bukhhalters'kyy oblik i audyt, 2004. – № 8. – S. 9–15

5. Chumachenko M. Amortyzatsiyni vidrakhuvannya – suttyeve dzhereło finansuvannya investytsiy pidpryemstva // Bukhhalters'kyy oblik i audyt, 2004. – № 8. – S. 6–9

6. Lovins'ka L.H. Narakhuvannya znosu – sposib rehulyuvannya balansovoyi otsinky dovhostrokovykh aktyviv // Finansy Ukrayiny, 2006. – № 7. – s. 92–100.

7. Khomyn P.Ya., Pyrih I.M. Amortyzatsiya: ekonomichnyy zmist ta metodyka vidobrazhennya // Finansy Ukrayiny, 2007. – № 6 - s. 22-30

8. Marks K. Kapytal. Krytyka polytycheskoy // M.: Polytyzdat, 1984. – T. 2, kn. 2 -650 s.

9. Lenskaya S.A. Proyzvodstvennye fondy kak zkonomncheskaya katehorna // M.: Zkonomyka, 1982. — 128 s.

*Рецензент: Орлова В.К., к.е.н., проф., професор кафедри обліку і аудиту, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу*

21.09.2017

УДК 332.64(477)

*Каражия Эдуард*

## **К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ ЗЕМЛИ В УКРАИНЕ**

В статье изложены некоторые методические проблемы оценки земельных участков и отдельные моменты, касающиеся оценки права пользования земельным участком. В статье отмечено, что стоимость земельных участков в Украине формируется на основе цены



предложения, что не всегда отражает рыночную цену. У оценщика нет возможности учесть инженерно-геологические факторы, влияющие на стоимость земельного участка, что делает оценку недостоверной. Стоимость права пользования земельным участком напрямую зависит от нормативной денежной оценки, а это означает, что только из-за смены пользователя участка цена может вырасти в несколько раз.

**Ключевые слова:** оценка земли, права пользования, кадастровая оценка, земельный участок, улучшения земельного участка, право аренды, плата за землю, ставка капитализации, Земельный Кодекс Украины.

*Каражия Едуард*

## ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ

У статті викладені деякі методичні проблеми оцінки земельних ділянок та окремі моменти, що стосуються оцінки права користування земельною ділянкою. У статті зазначено, що вартість земельних ділянок в Україні формується на основі ціни пропозиції, що не завжди відображає ринкову ціну. У оцінювача немає можливості врахувати інженерно-геологічні чинники, що впливають на вартість земельної ділянки, що робить оцінку недостовірною. Вартість права користування земельною ділянкою безпосередньо залежить від нормативної грошової оцінки, а це означає, що тільки через зміну користувача ділянки ціна може збільшитися в кілька разів.

**Ключові слова:** оцінка землі, права користування, кадастрова оцінка, земельна ділянка, поліпшення земельної ділянки, право оренди, плата за землю, ставка капіталізації, Земельний Кодекс.

*Karazhiya Eduard*

## ABOUT LAND ASSESSMENT IN UKRAINE

The article outlines some methodological problems of assessing land plots and certain aspects related to the assessment of the right to use the land plot. The article notes that the cost of land in Ukraine is formed on the bid price basis, which does not always reflect the market price. The land valuation officer cannot consider the engineering-geological factors affecting the land plot value, which makes the valuation unreliable. The

cost of the right to use the land plot directly depends on the normative monetary estimate, which means that the price can grow several times only because of the change of land plot user.

**Keywords:** land assessment, rights of use, cadastral assessment, land plot, land plot improvements, lease right, land charge, capitalization rate, The Land Code of Ukraine.

**Постановка проблемы в общем виде.** Земля, как объект рыночных отношений, занимает уникальное положение во всей системе предпринимательской деятельности людей и общества в целом, что обусловлено её невоспроизводимым характером и многофункциональным назначением. В современных условиях земля является одним из наиболее сложных объектов экономической оценки в составе недвижимости, что определено следующими причинами: спецификой объектов оценки; недостатками нормативно-правовой базы; неоднозначностью регулирования земельного рынка.

**Анализ исследований и публикаций последних лет.** В настоящее время появилось большое количество литературы, которая посвящена методологическим проблемам оценки имущества, недвижимости, в том числе земли. Практически все они опираются на одни и те же основные положения, что существенно снижает возможности для практиков в выборе и принятии грамотных стратегических и управленческих решений. В Украине основные положения экспертной оценки земли достаточно хорошо разработаны благодаря трудам Дехтяренко Ю.Ф., Драпиковского А. И., Ивановой И. Б., Палехи Ю.Н., Третьяка А. Н., и др. Значительный вклад в оценку права пользования земельным участком внесли Стусенко А. Я., Туровская Л. В.

**Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы.** При оценке земельных участков с использованием экономического метода и метода остатка для земли оценщики часто по ошибке вместо нахождения затрат на земельные улучшения определяют стоимость улучшений, используя сравнительный подход или капитализацию чистого операционного дохода, тем самым опосредованно включая в стоимость улучшений стоимость земельной компоненты. Хотя, согласно Методике экспертной денежной оценки земельных участков [6, п.35] и Порядку проведения экспертной денежной оценки

земельных участков [7, п.2.7] при применении экономического метода, метода остатка для земли, метода соотнесения или метода распределения дохода используется объединение двух методических подходов: сравнительный (доходный) для определения стоимости застроенного земельного участка и методический подход, основанный на учете затрат на земельные улучшения.

**Постановка проблемы.** В данной статье не ставится цель всесторонне описать некий методический прием, либо алгоритм решения какой-то конкретной задачи. Цель статьи – обратить внимание экспертов, специалистов на отдельные особенности, которые могут существенно повлиять на результат оценки.

**Изложение основного материала исследования.** Успех любой оценки земельной собственности зависит от наличия информации о сделках с этой собственностью. Однако в условиях Украины это не является аксиомой. Цена сделки, представленная в документах, может быть отличной от той, за которую объект действительно переходит в другие руки. Кроме этого, легально «добыть» такие документы достаточно трудно. Поэтому, в настоящее время, в практике оценки используется информация о ценах предложений, а это значит, что очень важно понимать, насколько цены предложения отличаются от цен реальных сделок.

Сегодня, в большинстве случаев стоимость участка (задекларированная продавцом к продаже) формируется от стоимости сотки, а не наоборот – стоимость сотки от стоимости целого участка. При этом игнорируется фактор наличия целого участка. Стоимость же сотки формируется по принципу «не дешевле, чем у соседа», без анализа индивидуальных характеристик участка. Однако реальный покупатель приобретает не сотку, а участок - со всеми его преимуществами и недостатками. Именно это делает его привлекательным или ущербным. Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что представленные в открытых и конфиденциальных источниках ценовые уровни на земельные участки часто не учитывают многие особенности этих участков и могут иметь необъективный характер.

К таким особенностям можно отнести следующие: рельеф участка, его форма, функциональное назначение и особенно инженерно-геологические условия, которые либо никак не

проявляются, либо проявляются в ценах предложений на достаточно больших выборках, в отличие от таких основных характеристик участков как месторасположение и временной фактор.

Инженерно-геологические условия крупных незастроенных земельных участков могут иметь критический характер при определении его стоимости. Затраты на специальную подготовку территории под строительство (устройство противооползневых сооружений различных видов, устройство дренажей, устройство свайных фундаментов, устройство креплений котлованов и т.д.) в ряде случаев могут превышать стоимость строительства всего объекта, расположенного выше отметки фундаментов. К сожалению, часто оценщики формально подходят к этому факту или просто его игнорируют.

Иногда при выборе наиболее эффективного использования предлагается демонтаж части существующих зданий. В этом случае часто оценщики, используя метод распределения дохода, при определении ожидаемого дохода от сохраненной (согласно наилучшего экономического использования) части земельных улучшений ошибочно подменяют стоимость этой части ( $C_{стр} + C_{инв}$ ) общими затратами  $C_{затр}$ , в которую включены затраты на демонтаж и компенсации.

Иногда оценщики ошибочно отождествляют ставку капитализации для застроенного участка со ставкой капитализации для участка, свободного от застройки (ставкой для улучшений). Или определяют ставку капитализации для застроенного земельного участка ( $R_0$ ) как сумму ставок капитализации  $R_L$  и  $R_B$ , не понимая смысла формулы:

$$R_L = R_0 - B \times H \quad (1)$$

где  $B$  – удельный вес стоимости земельных улучшений,  
 $H$  – норма возврата капитала.

Не учитывают, что земля обеспечивает постоянное получение дохода, неограниченное во времени. Поскольку земля существует вечно, то инвестиции в землю не подлежат возвращению. Поэтому ставка капитализации для земли равна ставке дохода на капитал  $R_L =$

У. Земельные же улучшения генерируют доход лишь за время их экономической жизни.

Часто оценщики принимают некорректные предположения, которые противоречат одно другому. Например, определяют норму возврата капитала через остаточный срок жизни улучшений, а денежный поток для застроенного земельного участка определяют на неограниченном промежутке времени. Т.е., с одной стороны, предполагают неизменность денежного потока, получение от улучшенного земельного участка доходов равными суммами на протяжении неограниченного промежутка времени, а с другой стороны, ограничивают использование улучшений конкретным сроком времени. Но, если при прогнозе оценщика доходы от улучшенного земельного участка равновелики и будут поступать на достаточно длительном промежутке времени, то коэффициент капитализации принимается равным доходу на капитал (ставке дохода на инвестиции):  $R = Y$ .

Или при прогнозе уменьшения стоимости капитала предполагают, что доходы за период экономической жизни будут равны между собой. В то же время при определении ставки капитализации применяется метод Ринга, который используется лишь в случае, когда доходы со временем уменьшаются, убывают. Капитализация равновеликих доходов с учетом прямолинейного возвращения капитала приводит к занижению стоимости объекта оценки. В данном случае при потоке равновеликих доходов для определения нормы возврата капитала можно было бы воспользоваться методом Инвуда.

Многие оценщики, применяя экономический метод, метод остатка для земли или метод распределения дохода, забывают, что техника остатка для земли используется лишь в тех случаях, когда здания и сооружения относительно новые или еще не достроены. Соответственно, не замечают различия между сравнительно длинным и коротким периодом экономической жизни улучшений.

Прежде чем начать рассмотрение вопросов, касающихся оценки права аренды земельного участка, необходимо остановиться на возможных вариантах пользования участком исходя из правовых реалий законодательства.

Земельный кодекс Украины делит право пользования землей на:

- право постоянного пользования земельным участком - право владения и пользования земельным участком, который находится в государственной или коммунальной собственности, без установленного срока;

- право аренды земельного участка - срочное платное владение и пользование земельным участком, основанное на договоре.

Для оценки права аренды земельного участка (стартовой цены на аукционе) применяют два методических подхода согласно [6, п.42]:

- подход «сопоставления цен продаж прав аренды», который в силу ограниченного банка данных о ценах продаж прав аренды земельных участков сегодня почти не используется;

- подход «капитализации дополнительного дохода от земельного участка арендатором земельного участка».

Согласно методическому подходу, базирующемуся на капитализации дохода [6, п.44], стоимость права аренды определяется как текущая величина будущего дополнительного дохода для арендатора.

Дополнительный доход вычисляется как разность между чистым операционным (или рентным) доходом и арендной платой, определенной договором аренды. Т.е., во время определения стоимости права аренды предполагается возможность предоставления арендатором земельного участка в субаренду. Арендванный земельный участок может по согласию арендодателя передаваться арендатором во владение и пользование другому лицу (субаренда) [1, гл.15, ст.93, п.4].

Согласно [9, с.155], плата за землю, установленная договором аренды (контрактная, договорная, арендная плата), не всегда будет отвечать арендной плате, которая сложилась на рынке. Это и предопределяет отличие между рыночной стоимостью полного права собственности и стоимостью прав на земельный участок конкретного арендодателя (кроме государственной и коммунальной собственности). Собственно разность между стоимостью этих прав и образует стоимость права арендатора, которая учитывается путем сопоставления двух денежных потоков, которые формируются рыночной и договорной арендной платой. Если бы арендатор передал свое право пользования землей субарендатору, то, чтобы право

арендатора приобрело стоимость, арендатор должен получать от субарендатора большую плату, чем договорная арендная плата, т.е. такую, которая будет больше арендной платы, которую он платит владельцу земельного участка.

Согласно Методике [8, п.48], при определении стоимости права постоянного пользования применяется метод прямой капитализации ожидаемого дополнительного дохода.

$$\text{Спр. польз} = D_L \text{ доп} / R_L \quad (2)$$

В данном случае землепользователь, имеющий право постоянного пользования земельным участком, не является владельцем, значит не может передать земельный участок в аренду. С другой стороны, он и не является арендатором, т.е. не может передать земельный участок в субаренду. Возникает вопрос: откуда же появится дополнительный доход и кто его получает?

При этом, чтобы право арендатора приобрело стоимость, арендатор должен получать прибыльную арендную плату, то есть такую, которая будет превышать основную арендную плату, которую он платит собственнику земельного участка [9, с.155]. Но, если арендатор, не может взять плату за субаренду выше чем арендную плату согласно [3, р. III, ст.21], то стоимость права пользования таким участком равна нулю или отрицательна.

Данный вывод заставляет глубже проанализировать суть оценки нематериальных активов, к которым относится и право пользования земельным участком. Обобщенно, оценка нематериального актива доходным подходом проводится согласно таким моделям:

- 1) получение дохода при передаче прав на актив другому лицу;
- 2) экономия затрат, обусловленная наличием данного нематериального актива. Существующий правоустанавливающий документ на пользование землей дает арендатору преимущество в прибыли благодаря экономии затрат. Дополнительный доход арендатора, по сути, является разницей в затратах - между рыночной арендной платой за землю и договорной арендной платой (земельным налогом).

Такой подход позволяет не опираться на особенности субаренды и специфику украинского земельного законодательства, а оперировать общепринятыми оценочными категориями и дать объективное стоимостное выражение существующим у арендатора выгодам.

Сама же ставка капитализации для земли определяется [6, п.7]:

- характерным соотношением между чистым операционным доходом и ценой продажи подобных земельных участков;
- путем расчета на основе нормы отдачи на инвестированный в земельный участок капитал, с учетом изменений в стоимости денег;
- как разность между общей ставкой капитализации для улучшенного земельного участка и нормой возврата капитала с учетом удельного веса стоимости земельных улучшений.

Для первого способа необходимо иметь достаточно полную базу данных не только по цене продажи земельных участков, но и по доходам от этих же земельных участков. Такая база хотя и создана, но не только не полная, но и преимущественно содержит данные первичного, а не вторичного рынка. Второй способ «на основе нормы отдачи» требует от оценщика провести обоснованный анализ и определить доход на инвестиции: компенсацию, которая должна быть выплачена инвестору за стоимость вложенных денег с учетом фактора времени, за риск и другие факторы, связанные с конкретными инвестициями, т.е. определить процент, который выплачивается за пользование денежными средствами [10, с. 71-72].

В большинстве случаев оценщики пользуются третьим способом - определяют ставку капитализации для земельного участка как производную от общей ставки капитализации для улучшенного земельного участка:

$$CL = C_0 - H \times B \quad (3)$$

где  $H$  – норма возврата капитала,

$B$  – удельный вес стоимости земельных улучшений.

Норма возврата капитала должна отвечать характеру дохода, который прогнозируется. Метод прямолинейного возврата капитала предполагает, что доход, который приписывается улучшениям со



временем постепенно убывает. Если же прогнозируется получение равновеликих доходов от улучшений, то нужно применять аннуитетный метод возврата капитала, т.е. норма возврата капитала определяется по фактору фонда возмещения.

Согласно письму ФГИУ [8, п.12], в случае объективного отсутствия рыночных данных, необходимых для расчета дополнительного дохода арендатора за 1-й год, «стоимость права пользования земельным участком» определяется путем капитализации фактически начисленной годовой арендной платы или годового земельного налога за пользование земельными участками, если арендная плата установлена на уровне размера земельного налога». Стоимость права пользования землей становится функцией от нормативной денежной оценки. А величина нормативной денежной оценки зависит от коэффициента, который характеризует функциональное использование земельного участка (Кф).

Коэффициент Кф для земель общественного назначения (земли государственного управления и местного самоуправления, обороны, образования, культуры, общественных и религиозных организаций т.п.) равняется 0,70. Коэффициент Кф для земель коммерческого использования - 2,50. Т.е. для одного и того же земельного участка при изменении пользователя нормативная денежная оценка может отличаться в 3,5 раза. Соответственно в 3,5 раза отличается и стоимость права пользования землей.

**Выводы.** Оценка земли – задача комплексная и многогранная, требующая знаний, навыков не только в земельных отношениях, но и связанных с её улучшениями. Углублённые знания одной из составляющих не компенсируют недостатков в понимании оценки второго компонента. На украинском рынке оценщики формируют свою базу, вопреки правилам, на основании цены предложения, так как информацию о достоверной цене получить практически невозможно. Кроме того, в большинстве случаев формирования цены не учитываются инженерно-геологические факторы, влияющие на стоимость земельного участка. Как правило, стоимость участка (задекларированная к продаже) формируется от стоимости сотки, а не наоборот – стоимость сотки от стоимости целого участка и без анализа индивидуальных характеристик участка. Поэтому представленные в открытых и конфиденциальных источниках ценовые уровни на земельные участки часто не учитывают многие

особенности этих участков и имеют необъективный характер. А это означает, что в случае подмены величины затрат на земельные улучшения стоимостями, полученными сравнительным или доходным подходом, оценщик для объекта, расположенного в больших населенных пунктах, явно занижает стоимость земельного участка под улучшениями, а в малых - наоборот завышает.

Часто оценщики принимают некорректные предположения, которые противоречат одно другому, ошибочно отождествляют ставку капитализации для застроенного участка со ставкой капитализации для участка, свободного от застройки (ставкой для улучшений), совершают другие ошибки.

Конечно, совершенству нет предела, и всех проблем в данной статье не осветить, но чем больше мы будем говорить о неточностях объективного или субъективного характера в оценочной деятельности, тем ближе мы будем к реальной правильно определённой рыночной цене, тем будет больше соответствия на рынке как материальных так и нематериальных активов.

### *Литература*

1. Земельный кодекс Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
2. Закон Украины «О плате за землю». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2535-12>.
3. Закон Украины «Об аренде земли». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
4. Закон Украины «О государственном бюджете Украины на 2008 год и о внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/107-17>.
5. Методика экспертной денежной оценки земельных участков несельскохозяйственного назначения, утверждённая постановлением Кабинета Министров Украины от 16 июня 1999г. № 1050.
6. Методика экспертной денежной оценки земельных участков, утверждённая постановлением Кабинета Министров Украины от 11 октября 2002 г. № 1531.

7. Порядок проведения экспертной денежной оценки земельных участков, приказ Госкомзема Украины от 9 января 2003 г. №2.

8. Разъяснение некоторых положений Методики оценки имущества. Письмо ФГИУ от 2.01.2004г. № 10-36-835.

9. Драпиковский А.И. Иванова И.Б. Оценка земельных участков. – Б., «Ега-Басма», 2003г.

10. Фридман Дж., Ордуэй Ник. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости. Пер. с англ. – М.: «Дело», 1997г.

11. Дехтяренко Ю.Ф., Лихогруд М. Г., Манцевич Ю.М., Палеха Ю.М. – «Методичні основи грошової оцінки земель в Україні».

1. Zemel'nyy kodeks Ukrainy. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

2. Zakon Ukrainy «O plate za zemlyu». [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2535-12>.

3. Zakon Ukrainy «Ob arende zemli». [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.

4. Zakon Ukrainy «O gosudarstvennom byudzhete Ukrainy na 2008 god i o vnesenii izmeneniy v nekotoryye zakonodatel'nyye акты Ukrainy». [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/107-17>.

5. Metodika ekspertnoy denezhnoy otsenki zemel'nykh uchastkov nesel'skokhozyaystvennogo naznacheniya, utverzhdenaya postanovleniyem Kabineta Ministrov Ukrainy ot 16 iyunya 1999g. № 1050.

6. Metodika ekspertnoy denezhnoy otsenki zemel'nykh uchastkov, utverzhdenaya postanovleniyem Kabineta Ministrov Ukrainy ot 11 oktyabrya 2002 g. № 1531.

7. Poryadok provedeniya ekspertnoy denezhnoy otsenki zemel'nykh uchastkov, prikaz Goskomzema Ukrainy ot 9 yanvarya 2003 g. №2.

8. Raz'yasneniye nekotorykh polozheniy Metodiki otsenki imushchestva. Pis'mo FGIU ot 2.01.2004g. № 10-36-835.

9. Drapikovskiy A.I. Ivanova I.B. Otsenka zemel'nykh uchastkov. – Б., «Ега-Басма», 2003г.

10. Fridman Dzh., Orduy Nik. Analiz i otsenka prinosyashchey dokhod nedvizhimosti. Per. s angl., - М.: «Дело», 1997г.

11.Dekhtyarenko YU.F., Likhogrud M. G., Mantsevich YU.M.,  
Palekha YU.M. – «Metodichni osnovi groshovoї otsinki zemel' v Ukraїni».

*Рецензент: Ковальов А.І. д.е.н., професор, проректор з  
наукової роботи Одеського національного економічного університету  
29.08.2017*

УДК 303.71:330.33(477)

*Карпов Володимир, Комарницька Вікторія*

## **ОЦІНКА ДИНАМІКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИНОРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

На основі розробленої авторами методики, в статті виконано кількісний аналіз динаміки основних показників розвитку виноробних підприємств України. Представлена модель аналізу циклічності конкурентоспроможності виноробних підприємств як складова імплементації процесу їх антикризової реструктуризації. Представлена модель дозволяє: оцінити час старту процесів підвищення конкурентоспроможності виноробних підприємств; виявити тренд зміни фінансових показників, що аналізуються; визначити критичні точки, які служать вказівкою на необхідність проведення перетворень; прогнозувати значення активів підприємства і приймати відповідні управлінські рішення, тобто сценарії підвищення конкурентоспроможності. У методиці використані методи побудови трендових моделей, що засновані на Фур'є-аналізі часових рядів. Як інструмент програмного забезпечення застосовані програми AttesStat і блок аналізу MS Office.

**Ключові слова:** економічна система, економічний і соціальний розвиток, конкурентоспроможність, метод найменших квадратів, Фур'є-аналіз, тренд, екстраполяція.

*Карпов Владимир, Комарницкая Виктория*

## **ОЦЕНКА ДИНАМИКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВИНОДЕЛЬЧЕСКОЙ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ**

На основе разработанной авторами методики, в статье выполнен количественный анализ динамики основных показателей развития винодельческих предприятий Украины. Представлена модель анализа цикличности конкурентоспособности винодельческих предприятий как составляющая имплементации процесса их антикризисной реструктуризации. Представленная модель позволяет оценить время старта процессов повышения конкурентоспособности винодельческих предприятий; выявить тренд изменения финансовых показателей; определить критические точки, которые служат указанием на необходимость проведения преобразований; прогнозировать значения активов предприятия и принимать соответствующие управленческие решения - сценарии повышения конкурентоспособности. В методике использованы методы построения трендовых моделей, основанные на Фурье-анализе временных рядов. Как инструмент программного обеспечения применены программы AttesStat и блок анализа MS Office.

**Ключевые слова:** экономическая система, экономическое и социальное развитие, конкурентоспособность, метод наименьших квадратов, Фурье-анализ, тренд, экстраполяция.

*Karpov Vladimir, Komarnickaya Victoria*

## **EVALUATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE DRINKING ENTERPRISES OF UKRAINE**

Based on the methodology developed by the authors, the article contains a quantitative analysis of the dynamics of the main indicators of the development of winemaking enterprises in Ukraine. Proposed sequence of modeling the analysis of crisis phenomena in the research of wine-producing enterprises in the Odessa region. The model allows: to estimate the time of the start of the processes of anti-crisis restructuring, to reveal the trend of changes in the financial indicators of the analyzed one, to

determine the critical points that serve as an indication of the need for restructuring, to predict the values of the enterprise's assets and to make appropriate management decisions, that is, scenarios for overcoming the crisis (restructuring scenarios).

In this technique, methods for constructing trend models based on the Fourier analysis of time series were used. As a software tool, AttesStat programs and the MS Office analysis block were applied.

**Keywords:** economic system, economic and social development, competitiveness, least squares method, Fourier analysis, trend, extrapolation.

**Постанова проблеми в загальному вигляді.** Оцінка конкурентоспроможності підприємств тісно пов'язана з циклічністю їх ділової активності. Економічні процеси знаходяться в постійному русі. Правильне розуміння динаміки цього руху дає певні уявлення про прогнозування кризових явищ у галузі або на підприємстві. Як відомо з теорії, формалізована оцінка динаміки будь-якого економічного процесу ґрунтується на деякій моделі набору взаємопов'язаних економічних показників, так званих індикаторів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Загальноновизнаною в даний час вважається теза про те, що динаміка економічного життя господарських систем має не простий і лінійний, а складний і циклічний характер. Ідею циклічності розвитку світового господарської системи сформував у 20-х роках ХХ ст. М.Д. Кондратьєв [1], який довів, що циклічний розвиток господарської системи як прагнення досягнення макроекономічної рівноваги – це прояв самої сутності розвитку економіки, її природна властивість, спосіб її прогресивного руху.

М.Д. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Г. Менш та ін. вчені у своїх теоріях хвиль довели, що специфіка циклічності в економіці визначає характер процесів реструктуризації підприємств. Так, М.Д. Кондратьєв у теорії довгих хвиль довів, що довгі хвилі пов'язані з оновленням капітальних благ, з радикальними змінами та перегрупуванням продуктивних сил суспільства та їм притаманна радикальна реструктуризація підприємств на початку хвилі [1], Й. Шумпетер у теорії циклів ділової активності стверджував, що хвиля економічного циклу має два гребеня: інноваційна хвиля, якій

відповідає реструктуризації з орієнтацією на інновації та імітаційна хвиля з реструктуризацією, спрямованою на адаптацію до мінливих умов господарювання [3]. Г. Менш у теорії технологічного пату показав, що економіка у період кризи та депресії не спроможна пропонувати дещо позитивне для посилення інноваційної активності, тому потрібна цілеспрямована підтримка інновацій, яку має здійснювати держава.

**Невирішені раніше частини загальної проблеми.** До теперішнього часу в дослідженнях не було спроб чисельно узагальнити циклічні складові в зміні конкурентоспроможності виробничих підприємств України, побудувати модель аналізу циклічності конкурентоспроможності виробничих підприємств як складових імплементації процесів їх антикризової реструктуризації.

**Виклад основного матеріалу.** Вищезазначені теоретичні обґрунтування формують загальні підходи до аналізу та прогнозування підвищення конкурентоспроможності або наростання кризових явищ економічного процесу в галузі або на підприємстві. У загальному вигляді можна запропонувати таку послідовність розробки моделі аналізу економічного циклу, наростання кризових явищ і визначення початку кризи, прийняття рішень щодо усунення негативних явищ (рис. 1).

Виходячи з наведеного алгоритму, була запропонована наступна програма аналізу та прогнозування динаміки економічного процесу:

Блок 1. SWOT-аналіз конкурентних переваг за сегментами пріоритетів економічного розвитку регіону.

Блок 2. Аналіз динаміки основних показників кризових явищ економічного процесу в галузі або на підприємстві:

- 1) Аналіз динаміки основних показників.
- 2) Аналіз циклічності методом Фур'є (БПФ).
- 3) Чисельна оцінка динаміки економічного процесу в галузі або на підприємстві
- 4) Економічна інтерпретація динаміки.

Одним з показників, що характеризує динаміку конкурентоспроможності підприємств, є обсяг реалізованої продукції. У теперішній час ми маємо таку головну концепцію рівноваги та динамічного розвитку економічних систем: рівновага в економіці є

визначальним моментом її існування, розвиток економіки відбувається хвилеподібно навколо деякого центру рівноваги; відхилення від центру рівноваги складають деяку хвилю динаміки процесу [7, с.184].

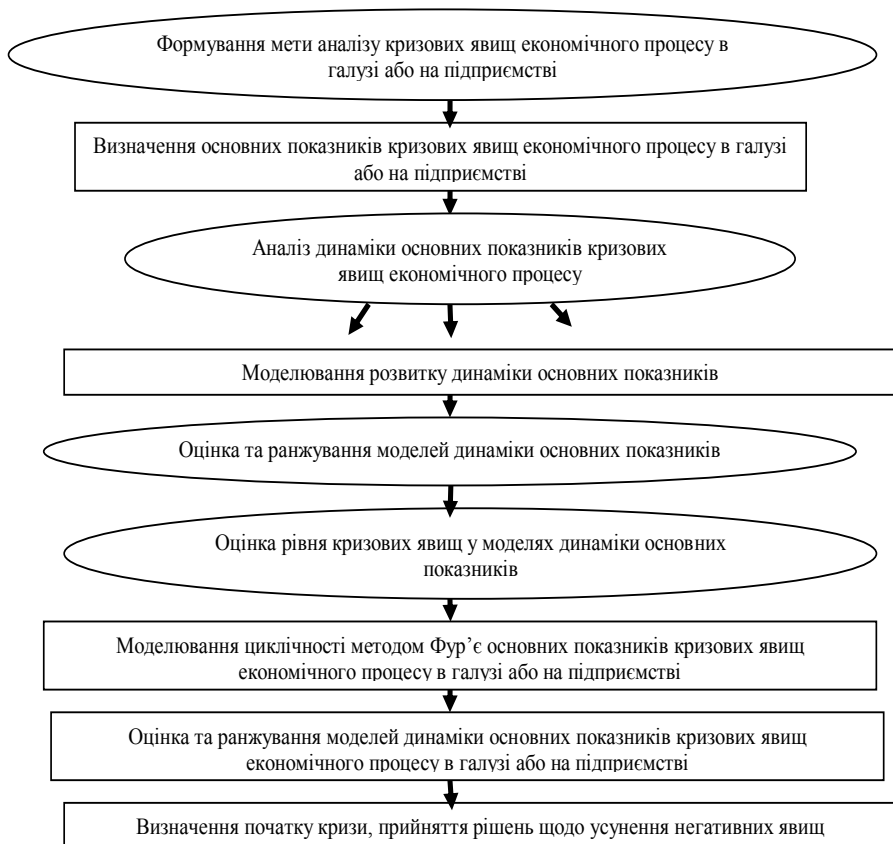


Рис. 1. Блок-схема послідовності моделювання аналізу кризових явищ економічного процесу в галузі або на підприємстві

Динаміка хвилі розвитку окрім гармонійної складової може мати деякий загальний тренд.



Цей висновок, на думку У. Мітчелла, свідчить про присутність у загальній динаміці декількох складових і у [4] зображується формулою (1):

$$y = f(x) + S(x) + \varepsilon, \quad (1)$$

де  $y$  – результативний показник динаміки процесу;  
 $f(x)$  – тренд, що зображує динаміку рівноваги процесу;  
 $S(x)$  – циклічна складова процесу;  
 $\varepsilon$  – точка відрахування.

Як показує дійсність, економічне зростання не буває рівномірним. Періоди швидкого зростання економіки змінюються кризами та застоями в економіці, причому процес періодично хвилеподібно повторюється.

Але повторюваність економічного зростання насправді має складну накладену структуру різних за довжиною хвиль. Саме за цієї причини для оцінки економічного зростання застосовується термін цикл, а не економічна хвиля. Економічний цикл означає такий, що слідує один за одним, підйом та падіння рівнів ділової активності протягом певного часу. Економічні цикли суттєво відрізняються за тривалістю та інтенсивністю.

Тому розглянемо так званий ідеалізований цикл.

Оцінка динаміки економічного процесу можлива на підставі співставлення окремих моментів динаміки розвитку економічного процесу (тренду кон'юнктури). Найбільш точні значення параметрів коливання дають кількісні виміри кон'юнктури. Динаміку того чи іншого економічного процесу можливо описати низкою економічних показників на підставі деякої результативної функції (2):

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n), \quad (2)$$

де  $y$  – значення результативного показника, що описує динаміку економічного процесу системи;  $x_n$  - показники-фактори, що впливають на динаміку процесу;  $n$  – кількість показників-факторів, що впливають на динаміку процесу.

Функція (2) є багатомірною, тому вона малоздатна для формального аналізу. Для спрощення аналізу циклічності економічних процесів можливо використовувати двомірну модель залежності результативного економічного показника від фактору часу  $t$  (3):

$$Y = f(t) \quad (3)$$

Геометричне уявлення послідовного порівняння динаміки кон'юнктурних моментів процесу прийнято називати кривою динаміки.

У загальному вигляді періодичну криву динаміки можливо уявити як гармоніки Фур'є. Так, періодична функція з періодом  $T$  розкладається у ряд Фур'є [7, с.39], що відображується формулою (4):

$$\bar{y} = a_0 + \sum_k^m (a_k * \cos kt + b_k * \sin[kt]) \quad (4)$$

де  $t$  - величина, що визначає номер гармоніки ряду Фур'є;  
 $a_0$ ,  $a_k$ ,  $b_k$  - параметри кривої;  $k$  - кількість гармонік.

Виходячи з викладеного вище, проаналізуємо динаміку обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств у 2005-2014 рр. Вихідні дані для такого аналізу наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Обсяг реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр., тис. грн. [9]

Рік	Обсяг реалізованої продукції, тис. грн.	Рік	Обсяг реалізованої продукції, тис. грн.
2005	1763906	2010	4872202
2006	2167689	2011	5079618
2007	2557349	2012	4544345
2008	3045035	2013	4512646
2009	3516807	2014	2797022

Побудований за даними табл. 1 графік (рис. 2) демонструє динаміку обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.

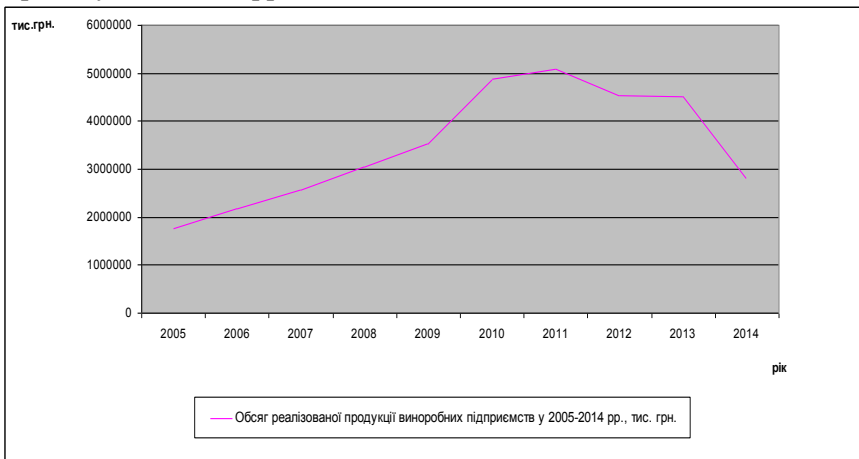


Рис. 2. Динаміка обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.

Динаміка показника показує, що до 2011 року включно лінійний зростання змінилося прискоренням в кінці періоду, точка максимального зростання спостерігалася в 2011 році. У наступні роки нарастають кризові явища з динамікою прискореного падіння обсягів виробництва.

Проведений попередній аналіз свідчить про явно нелінійний характер динаміки, це підтверджується і побудовою оціночних моделей динаміці обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр. (рис. 3).

На рисунку 3 наведені моделі динаміки з найбільшими рівнями апроксимації. Це поліноми другого і третього ступеня. Оскільки параболічна крива має низький рівень апроксимації -  $R^2=0,785$ , а поліном третього ступеня високий рівень апроксимації -  $R^2=0,958$ , що явно вказує на гармонійну складову динаміки процесу.

Як відомо, економічні процеси мають інерційну складову на будь-який екзогенний (зовнішній) вплив. Це пов'язано з тим, що взаємодії в економічних системах розповсюджуються хвилеподібно. Ендогенні взаємодії також мають хвилеву природу. Тому при розробці

довготривалої стратегії (а саме на довгих тимчасових відрізках виявляються економічні хвилі), необхідно отримати дані про довжину та частоту галузевих циклів, що дає можливість коректування прогнозу динаміки економічних показників кризових явищ.

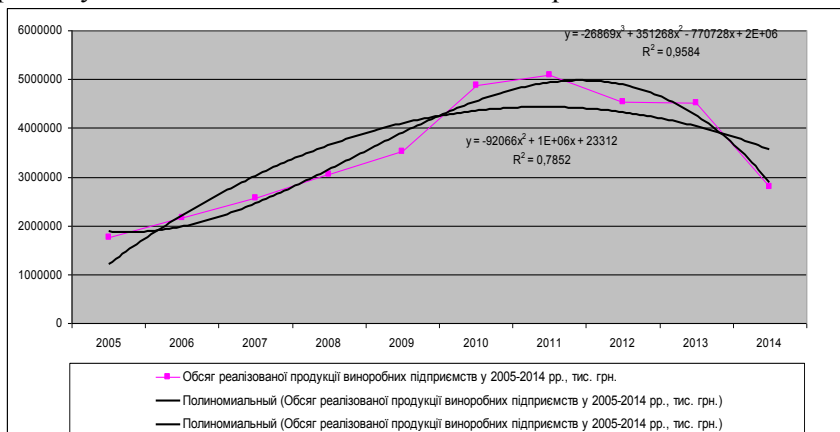


Рис. 3. Оціночні моделі динаміки обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.

Для оцінок такого роду динаміки необхідне проведення гармонійного та спектрального аналізу динаміки, головними завданням яких є:

- а) встановлення наявності або відсутності циклічних коливань;
- б) визначення характеристики циклічних процесів (довжина хвилі, частота хвилі), тобто спектральний аналіз;
- в) визначення наявності і характеристик гармонійних складових (кількість гармонік, характер накладання хвиль), тобто гармонійний аналіз.

У дослідженні усі часові ряди оброблялися методом спектрального аналізу, який, доречі, ми будемо використовувати і при дослідженні економічного циклу модернізації окремих підприємств.

Спектральний аналіз засновано на використанні функції, яка характеризує розподіл частки дисперсії часового ряду, циклічної складової, що вноситься по частотах її гармонік (частота – величина, що зворотна періоду коливань).

Економічні явища можуть характеризуватися повільними або швидкими змінами. У першому випадку їм ставлять у відповідність низькі частоти, а в другому – високі.

Використання методів спектрального аналізу в економічних дослідженнях є можливим тільки для стаціонарних рядів, тобто у яких ймовірнісні характеристики не змінюються з перебігом часу.

Спектральний аналіз стаціонарних процесів засновано на застосуванні перетворення Фур'є до автоковаріацій. В результаті виходить спектральна функція, яка відображає залежність дисперсії процесу від частот гармонік його складових. Але на практиці отримати безперервну реалізацію процесу неможливо. Тому оцінюють не спектр, а спектральну щільність, тобто зміну спектральної функції на деякій смузі частот.

Спектральною щільністю функції зветься величина амплітуди гармоніки залежно від її періоду. Чим більше амплітуда (спектр) даної гармоніки, тим сильніше у функції, що використовується, присутні коливання з цим періодом. Для оцінки спектральної щільності використовується дискретне перетворення Фур'є. При спектральному аналізі часових рядів, що характеризують динаміку обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр., найдоцільніше скористатися формулою (5):

$$P(f_i) = 2 \left[ 1 + 2 \sum_{\tau=0}^{L-1} g(\tau) \gamma(\tau) \cos\left(\frac{\pi_i}{2L} \tau\right) \right], i = \overline{0, 2L} \quad (5)$$

де  $i = 0, \dots, 2L$ ;  $P(f_i)$  – оцінка спектральної щільності «поблизу» частоти  $f_i = 1/T_i$ ;

$T_i$  – період гармоніки  $i$ ;

$L$  – точка усікання, що обмежує число коефіцієнтів автокореляції, які використовуються в розрахунках оцінки спектральної щільності;

$g(\tau)$  – вагова функція, що використовується для зменшення дисперсії оцінок (використано вагову функцію вікна Парзена);

$\gamma(\tau)$  – коефіцієнт автокореляції для лагу величини  $\tau$ .

В якості основного методу аналізу циклічності, було використано швидке перетворення Фур'є. Метод швидкого

перетворення Фур'є реалізовано в пакеті статистичного аналізу *Microsoft Excel*. Суть методу полягає в перекладі часових доменних структур (наприклад, дані часової категорії або часові ряди) в частотний доменний спектр. Утиліта, що розроблена Лораном Абдулазаром (розвиток стандартної процедури швидкого перетворення Фур'є в *Microsoft Excel*), дозволяє не тільки отримувати критичні точки циклічного ряду, але і надати графічну інтерпретацію гармонійної кривої. Але методика, що реалізується у програмі *Microsoft Excel*, не дає повної картини розкладання на гармонійні складові, що ускладнює виявлення довжини хвилі основного тренда. Більш повну картину, на нашу думку, дає методика програми *AttesStat*, яка дозволяє використовувати ряди динаміки різної довжини.

На рис. 4 наведена графічна інтерпретація гармонійного аналізу моделі динаміки обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.

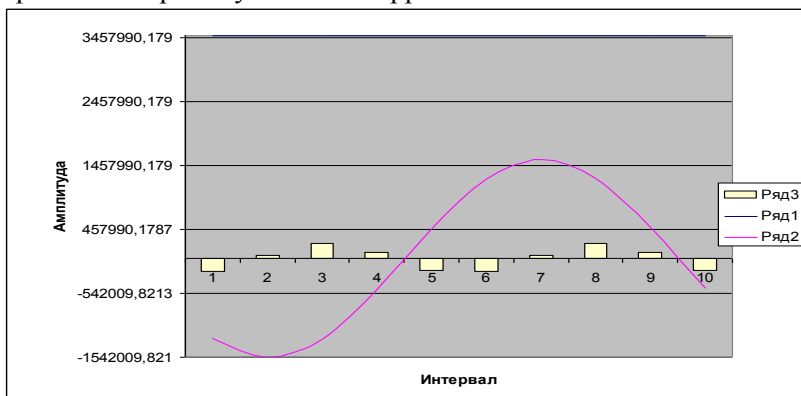


Рис. 4. Гармонійний аналіз моделі динаміки обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.

Гармонійний аналіз динаміки обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр. виявив три основні складові в динаміці. Перша - лінійний тренд, друга циклічність середньої довжини і фонічний шум динаміки (короткострокове биття). Виявлена картина добре узгоджується з проробленим вище аналізом динаміки (рис. 3), виробленим на основі методу найменших квадратів (МНК).

Наведена вище модель циклічності підтверджується і проведенням сингулярним спектральним аналізом (рис. 5) і згладжуванням ряду на основі ковзних середніх (рис. 6).

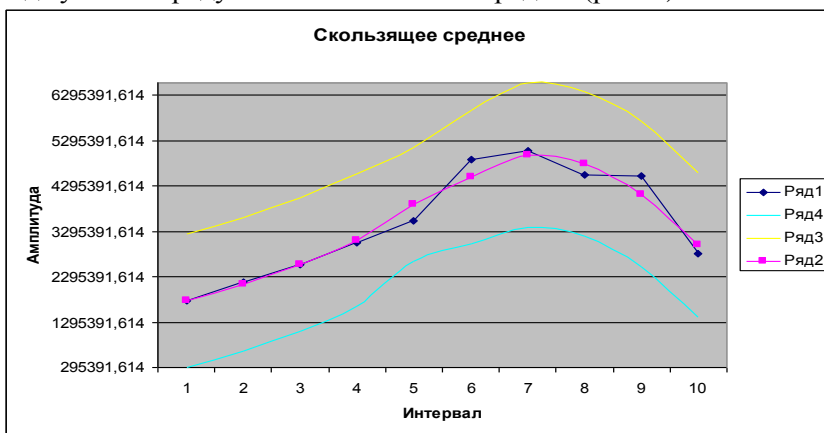


Рис. 5. Згладжуванням ряду на основі ковзних середніх обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.



Рис. 6. Сингулярний спектральний аналіз обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр.

Дані сингулярного спектрального аналізу виявили нове явище в оцінці конкурентоспроможності підприємств підгалузі. Як видно з

даних рисунку 6, основний спектр (крива-ряд 1, рис.6), в цілому несуттєво схильний до кризових явищ і подальше існування доводиться на кінець періоду.

Саме ця складова тренду відповідає за фундаментальні причини циклу. Крива ряду 2 (рис. 6), на нашу думку характеризує загальний шум динаміки. Як відомо з теорії, шум складається через випадкових, нехарактерних збурень. Загальний стан економіки України в останні роки призвело до значного зростання цього шуму. Тобто усунення короткострокових відхилень, в цілому, може поправити ситуацію на ринку. Характер динаміки вирівнювання і рівні довірчих інтервалів явно вказують на наявність циклічності і наростання кризових явищ у підгалузі в останні роки.

Таким чином, розрахунки свідчать, що у динаміці обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України у 2005-2014 рр. спостерігається циклічність двох типів: більш ніж 10-річна хвиля повного циклу та 2-річний шум динаміки. Порівняння динаміки реалізованої продукції виноробних підприємств України та циклів загальнонаціональної ділової активності (трохи більше 7-ми років), а також циклічність інших галузей економіки України, можна зробити висновок у тому що активність в підгалузі виноробної промисловості більш стійка, ніж у більшості галузей економіки України. У загальному вигляді, вихідний часовий ряд динаміці обсягів реалізованої продукції виноробних підприємств України може бути представлений у вигляді кінцевого ряду Фур'є:

$$y = 290923.7 - 181728 \cos \frac{2\pi kn}{10} - 158176 \sin \frac{2\pi kn}{10},$$

де  $y$  – обсяг реалізованої продукції виноробних підприємств в  $n$ -й рік;

$k$  – число спостережень;

$n$  – номер року.

Виходячи з числових характеристик аналізу циклічності динаміки показника обсягів реалізованої продукції, криза у виноробній підгалузі почалася у 2011 році і триватиме в такій динаміці до кінця 2017 року.



**Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень.** Таким чином, стан виноробної галузі можна охарактеризувати як кризовий. У 2014 році виноробна галузь зіштовхнулася із справжнім антирекордом. У діяльності підприємств також спостерігаються кризові явища, які проявляються у збитках та скороченні виробництва. Проте у українських виноробів є значний потенціал, багатий досвід та інші можливості для забезпечення успішного розвитку конкурентоспроможності галузі. Розрахунки показали, що циклічність діяльності виноробних підприємств України значно довше, ніж довжина національного ділового циклу [8], що вказує на більший запас стійкості виноробних підприємств.

Підвищення ефективності виноградарства пов'язано, насамперед, із диверсифікацією та розширенням ринків збуту, підвищення ємності внутрішнього ринку, використання можливостей концентрації виробництва, відновлення позитивної практики державної підтримки галузі.

Забезпечення сталого розвитку можливе як за рахунок впровадження лояльних державних програм підтримки на рівні галузі в цілому, так і на основі реалізації заходів антикризового управління на окремих виноробних підприємствах. Напрямок подальших досліджень може бути аналіз факторів, що впливають на ефективність діяльності виноробних підприємств з урахуванням галузевих особливостей та визначення напряму та ступеню їх впливу на розвиток галузі в цілому, та самих підприємств.

### *Література*

1. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избранные труды / Н. Д. Кондратьев. Сост. Ю. В. Яковец. – Москва: Экономика, 2002. – 767 с.
2. Близнюк Т. П. Вплив циклічності розвитку економіки на інноваційну діяльність підприємства: [монографія] / Т. П. Близнюк. – Харків: ІНЖЕК, 2008. – 317 с.
3. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М.: "Економіка", 1995 – 530 с.
4. Митчелл У. Экономические циклы / У. Митчелл. – М.: Дрежвидав-цтво, 1930 – 305 с.

5. Момберт П. Введение в изучение конъюнктуры и кризисов / П.Момберт. – М.: Госиздание, 1928. – 215 с.

6. Карпов В. А. Маркетинг прогнозування кон'юнктури ринку: навч. посіб. / В. А. Карпов, В. Р. Кучеренко. – К.: Знання, 2003. – 284 с.

7. Андрейченко А. В. Аналіз ринкової кон'юнктури: навч. посіб. / А. В. Андрейченко, С. А. Горбаченко, В. А. Карпов, В. Р. Кучеренко. – Одеса: ONEU, 2014. – 344 с.

8. Карпов В. А. Спектральний і гармонійний аналіз циклічності макроекономічного розвитку України // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – Одеса. – ONEU. – 2013. – Вип. 2. – № 49. – Ч. 2. – С. 154–160.

9. Офіційний сайт Укрстату. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

1. Kondrat'ev N. D. Bol'shye tsykly kon'yunctury y teoryya predvydenyya: Yzbrannyye trudy / N. D. Kondrat'ev. Sost. Yu. V. Yakovets. – Moskva: Ekonomika, 2002. – 767 s.

2. Blyznyuk T. P. Vplyv tsyklichnosti rozvytku ekonomiky na innovatsiynu diyal'nist' pidpryyemstva: [monohrafiya] / T. P. Blyznyuk. – Kharkiv: INZhEK, 2008. – 317 s.

3. Shumpeter Y. Kapytalyzm, sotsyalyzm y demokratsyya / Y. Shumpeter. – М.: "Ekonomika", 1995 – 530 s.

4. Mytchell U. Ekonomicheskiye tsykly / U. Mytchell . - М.: Drezhvydav-tstvo, 1930 – 305 s.

5. Mombert P. Vvedenye v yzuchenye kon'yunctury y kryzysov / P.Mombert. – М.: Hosyzdanye, 1928. – 215 с.

6. Карпов В. А. Marketynh prohozuvannya kon"yunctury rynku: navch. posib. / V. A. Karpov, V. R. Kucherenko. – К.: Znannya, 2003. – 284 s.

7. Andreychenko A. V. Analiz rynkovoyi kon"yunctury: navch. posib. / A. V. Andreychenko, S. A. Horbachenko, V. A. Karpov, V. R. Kucherenko. – Одеса: ONEU, 2014. – 344 с.

8. Karpov V. A. Spektral'nyy i harmoniynyy analiz tsyklichnosti makroekonomichnoho rozvytku Ukrayiny // Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen': zb. nauk. prats'. – Одеса. – ONEU. – 2013. – Vyp. 2. – # 49. – Ch. 2. – S. 154–160.

9. Ofitsiyyny sayt Ukrstatu. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

*Рецензент: Ковальов А.І. д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Одеського національного економічного університету*  
11.09.2017

УДК 336.74

*Кучаєва Ірина*

## СУТНІСТЬ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ

Статтю присвячено детальному аналізу трактувань у вітчизняній та зарубіжній літературі понять «грошовий оборот», «грошовий обіг», «готівковий грошовий оборот», «готівково-грошовий обіг (готівковий грошовий обіг)». За результатами аналізу встановлено, що грошовий оборот розглядається науковцями переважно як безперервний рух грошей у готівковій та безготівковій формах, а грошовий обіг – як рух грошей під час виконання ними функцій засобів обігу та платежу. Здійснивши аналіз понять «готівковий грошовий оборот» та «готівковий грошовий обіг», зроблено висновок, що вони в більшості випадків ототожнюються між собою, та розуміються науковцями з точки зору виконання готівковими грошима функцій засобів обігу та платежу. В результаті дослідження, автором удосконалено понятійний апарат, а саме зміст поняття «готівковий грошовий обіг». Визначаючи готівковий грошовий обіг, наголошено, що готівкові гроші перебуваючи в обігу виконують не тільки функції засобів обігу та платежу, а й функцію засобу накопичення.

**Ключові слова:** готівка, обіг, рух, грошовий оборот, грошовий обіг, готівковий грошовий оборот, готівковий грошовий обіг, засіб обігу, засіб платежу, засіб накопичення.

## **СУЩНОСТЬ НАЛИЧНОГО ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ**

Статья посвящена детальному анализу трактовок, в отечественной и зарубежной литературе, понятий «денежный оборот», «денежное обращение», «наличный денежный оборот», «налично-денежное обращение (наличное денежное обращение)». По результатам анализа установлено, что денежный оборот рассматривается учеными преимущественно как непрерывное движение денег в наличной и безналичной формах, а денежное обращение - как движение денег при выполнении ими функций средств обращения и платежа. Осуществив анализ понятий «наличный денежный оборот» и «наличное денежное обращение», сделан вывод, что они в большинстве случаев отождествляются между собой, и понимаются учеными с точки зрения выполнения наличными деньгами функции средств обращения и платежа. В результате исследования, автором усовершенствован понятийный аппарат, а именно содержание понятия «наличное денежное обращение». Определяя наличное денежное обращение, отмечается, что наличные деньги находясь в обращении выполняют не только функции средств обращения и платежа, но и функцию средства накопления.

**Ключевые слова:** наличные, обращение, движение, денежный оборот, денежное обращение, наличный денежный оборот, наличное денежное обращение, средство обращения, средство платежа, средство накопления.

*Kuchaieva Iryna*

## **ESSENCE OF CASH CIRCULATION**

The article is devoted to the concepts interpretations detailed analysis of "money turnover", "monetary circulation", "cash turnover", and "cash circulation (cash circulation)" in domestic and foreign literature. According to the analysis results, it is established that the money turnover is primarily considered by scientists as a continuous money movement in

cash and non-cash forms, and monetary circulation as the money movement in the performance of circulation and payment means functions. Having analyzed the concepts of "cash turnover" and "cash circulation", it is concluded that in most cases they are identified with each other, and are understood by scientists in terms of the performance of circulation and payment means functions. As a result of the research, the author has improved the conceptual apparatus, namely the content of the "cash circulation" concept. Determining cash circulation, it is noted that cash being in circulation performs not only the circulation and payment means functions, but also the accumulation means function.

**Keywords:** cash, circulation, movement, money turnover, monetary circulation, cash turnover, cash circulation, circulation means, payment means, accumulation means.

**Постановка проблеми.** Готівкові гроші завжди перебуватимуть в центрі уваги суспільства. Готівковий грошовий обіг обслуговує процеси розрахунків фізичних та юридичних осіб за товари, послуги та нетоварні платежі, безперервне здійснення яких необхідне для економічного розвитку та функціонування країни. Саме тому об'єктивне розуміння сутності готівкового грошового обігу завжди залишатиметься актуальним питанням та буде мати велике значення для забезпечення його оптимальної організації в кожній країні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** підтверджує, що в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі зазначеній вище проблемі не приділяється достатня увага, адже для науковців, в більшості випадках, поняття «готівковий грошовий оборот» та «готівковий грошовий обіг» є подібні. Тракткування поняття «готівковий грошовий обіг» знайшло висвітлення в наукових працях О. І. Лаврушина, В. Д. Лагутіна, К. Л. Ларіонової, С. М. Колотухи, Г. М. Белоглазової та інших науковців.

**Невирішені раніше частини загальної проблеми.** У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі спостерігається досить різнобічне трактування понять, що характеризують готівковий грошовий обіг. Об'єктивне трактування зазначених понять є важливим для визначення чинників, які застосовуються під час розрахунку показників необхідних для забезпечення належної організації готівкового грошового обігу в країні, складання звітності.

**Ціллю статті є** удосконалення понятійного апарату, а саме змісту поняття «готівковий грошовий обіг» за допомогою аналізу у вітчизняній та зарубіжній літературі трактувань, понять, що характеризують рух грошей.

**Основний матеріал дослідження.** Вітчизняними та зарубіжними науковцями поняття, що характеризують рух грошей, такі як «грошовий оборот» та «грошовий обіг» трактуються різнобічно. В деяких випадках зазначені поняття, ототожнюються між собою, а поняття «грошовий обіг», в зарубіжній літературі, навіть, не виділяється. В науковій літературі грошовий оборот розглядається переважно: 1) або як процес безперервного руху грошей в готівковій та безготівковій формах при обслуговуванні процесів розподілу та обміну, 2) або як оборот грошових коштів між юридичними та фізичними особами та між ними та державними органами [1, с. 98].

Так, Лаврушин О. І. трактує грошовий обіг як процес кругообігу грошей в готівковій та безготівковій формах, що виконують функції обігу та платежу [2, с. 135].

На думку професора В. Д. Лагутіна: «Грошовий оборот – це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки. Сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в народному господарстві [3, с. 19].

С. В. Міщенко під грошовим оборотом розуміє прояв сутності грошей в процесі їх руху, пов'язаний з обслуговуванням грошима всього процесу суспільного відтворення [1, с. 98].

М. І. Савлук та А. М. Мороз розглядають грошовий оборот як процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні [4, с. 47]. Аналогічну думку висловлюють і К. Л. Ларіонова та І. М. Михайловська, які визначають грошовий оборот як безперервний рух грошей у процесі виробництва, розподілу й обміну суспільного продукту і перерозподілу національного доходу, здійснюється через обіг готівки та шляхом безготівкових розрахунків [5, с. 44].

Більш складним є визначення поняття грошового обігу. На сьогоднішній день в науковій літературі відсутнє чітке та однозначне його трактування. Під грошовим обігом в більшості випадків розуміють рух грошей в процесі виконання ними або: 1) функції

засобів обігу та платежу, 2) або, переважно, тільки функції засобу обігу, у т. ч. як готівковий грошовий обіг [1, с. 99].

Колотуха С. М. та С. А. Власюк розглядають грошовий обіг як рух грошей, що виражається в їхньому внутрішньому обігу, в готівковій та безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі і розрахунки між підприємствами [6, с. 43].

В «Енциклопедії для банкіра» під грошовим обігом розуміють рух грошей у процесі їх використання як засобу оплати праці, послуг, купівлі товарів, здійснення розрахунків і платежів, видачі допомог, повернення боргів [7, с. 329].

М. І. Савлук, А. М. Мороз вважають, що грошовий обіг обслуговує створення, реалізацію, обмін і споживання матеріальних цінностей та послуг [4, с. 71].

С. В. Міщенко вважає, що грошовий обіг слід розглядати як процес безперервного руху грошей в сфері обігу в готівковій та безготівковій формах при обслуговуванні стадії обміну відтворювального циклу при виконанні ними функцій засобу обігу та засобу платежу [1, с. 103].

Грошовий оборот (обіг) науковці класифікують за багатьма ознаками. Нижче наведено основні з них:

- залежно від форми функціонування грошей: готівковий та безготівковий грошовий обіг;

- залежно від суб'єктів, між якими рухаються гроші: між центральним банком та комерційними банками; між комерційними банками та юридичними особами; комерційними банками та фізичними особами; юридичними та фізичними особами та ін.;

- залежно від характеру відносин, які обслуговує: грошово-розрахунковий, який забезпечує розрахункові відносини за товари і послуги та нетоварні операції юридичних та фізичних осіб; грошово-кредитний, який діє у межах кредитних відносин у господарстві; грошово-фінансовий, який регулює фінансові відносини в господарстві [6, с. 44];

- залежно від характеру розрахунків та платежів: оплата товарів та послуг шляхом перерахування грошей з рахунку покупці на рахунок продавця; оплата з використанням кредиту; надання товарного кредиту; передплата та ін.;

- залежно від виду використовуваних платіжних інструментів;

- залежно від способу платежів [1, с. 104].

Зважаючи на ціль дослідження більш детально зупинимось на сфері готівкового обороту (обігу) або, як ще його називають готівкового грошового обороту (обігу).

В вітчизняній та зарубіжній науковій літературі для розуміння сутності руху готівкових коштів здебільшого використовуються поняття «готівковий грошовий оборот», «готівково-грошовий обіг (готівковий грошовий обіг)». Здійснивши аналіз зазначених понять, ми можемо зробити висновок, що вони в більшості випадків вони трактуються науковцями однаково, а саме розглядаються науковцями з точки зору руху готівкових грошей під час виконання ними функцій засобів обігу та платежу [2, с. 135, 175; 8, с. 67; 9, с. 26; 1, с. 146; 10, с. 158, 164; 11, с. 29; 12, с. 179].

Так, в Термінологічному словнику: банківська справа та Фінансово-економічному словнику поняття «готівковий обіг» і «готівковий оборот» не розділяються і трактуються як рух грошей у готівковій формі з метою обслуговування економічного обороту країни [13, с. 247; 14, с. 469]. Аналогічне трактування готівкового обігу наведене і в Енциклопедії банківської справи України [15, с. 152].

Деякі науковці розрізняють поняття «готівковий оборот» і «готівковий обіг», та розглядають готівковий грошовий оборот (готівковий оборот) з позиції руху (обороту) готівки за певний період часу.

О. І. Лаврушин під готівковим грошовим оборотом розуміє частину грошового обороту, що дорівнює сумі всіх платежів, що здійснені в готівковій формі за певний період часу [2, с. 174].

Г. Л. Авагян, Т. М. Ханина, Т. П. Носова трактують готівково-грошовий оборот як сукупність платежів за певний період часу, що відображає рух готівкових грошей як в якості засобу обігу, так і в якості засобу платежу [16, с. 96].

На думку Г. М. Белоглазової готівково-грошовий оборот – це частина сукупного грошового обороту, коли готівкові гроші використовуються як засоби обігу та платежу. Він включає всі платежі, що здійснюються готівковими грошима, за певний період часу (рік, квартал, місяць). Постійно повторюваний кругооборот готівки формує готівково - грошовий обіг [17, с. 77].



Таке визначення науковцями готівкового грошового обороту, на нашу думку, є більш точним, якщо тлумачити слово оборот як повторювальний цикл в якомусь процесі [18], тобто в процесі здійснення готівкового грошового обігу.

Готівковий грошовий оборот є невід'ємною частиною грошового обороту в рамках національної економіки. Він реалізується як постійний кругообіг готівкових грошей в економіці. Об'єми та швидкість обігу, мотивація угод з грошовою готівкою всіх учасників грошового обороту відображають потреби суспільства в цілому та окремих його громадян.

Готівковий грошовий оборот в усіх країнах, незалежно від рівня розвитку економіки, складає меншу частину грошового обороту, але має важливе функціональне значення.

Тільки готівкові гроші як законні платіжні засоби обов'язкові до приймання по номінальній вартості при всіх видах платежів на всій території держави в будь-який час і в необмежених об'ємах.

В сфері готівкового грошового обороту відбувається кінцева реалізація вироблених товарів, робіт та послуг, перевіряється відповідність попиту та пропозиції. Від стану готівкового грошового обороту багато в чому залежить купівельна спроможність національної валюти [2, с. 174-175].

О. І. Лаврушин розглядає готівково-грошовий обіг як частину грошового обороту, що відноситься до обігу готівкових грошей, що виконують функції засобу обігу та платежу [2, с. 135].

В. Д. Лагутін [3, с. 121], І. М. Михайловська та К. Л. Ларіонова [5, с. 109] визначають готівковий грошовий обіг як сукупність платежів, що здійснюються готівкою.

На думку С. М. Колотухи готівковий обіг – це рух готівки у сфері обігу. Він обслуговується банкнотами, розмінною монетою і паперовими грошима (казначейськими білетами) [6, с. 44]. Аналогічної думки також О. І. Кузнецова, яка вважає, що готівково-грошовий обіг відображає рух готівкових грошей (банкнот, монет, казначейських білетів) в якості засобу обігу та засобу платежу [19, с. 97; 20, с. 36].

Як зазначалося вище, науковці розглядають поняття «готівковий обіг» і «готівковий оборот» з точки зору виконання готівковими грошима лише функцій засобів обігу та платежу. Однак, перебуваючи в обігу готівкові гроші виконують і функцію засобу

накопичення. Це обумовлено наступним. Накопичена (заощаджена) населенням та суб'єктами господарювання готівка вже фактично випущена в обіг (вжиток) центральним банком (казначейством). Така накопичена (заощаджена) готівка може:

- припинити рух, протягом певного проміжку часу, знаходячись на зберіганні у населення (суб'єктів господарювання), для здійснення певних покупок, оплати послуг або в очікуванні підвищення купівельної спроможності готівки, тощо, а потім знову відновити рух в процесі виконання готівкою функцій засобів обігу та платежу;

- здійснювати рух, наприклад, як позичковий капітал (в готівковій або безготівковій формах), трансформуючись при цьому у гроші (готівкові або безготівкові), що в подальшому можуть виконувати функції засобів обігу, платежу та накопичення.

Таким чином, ми можемо зробити наступні висновки:

- готівка в обігу виконує функцію засобу накопичення внаслідок попиту на неї (для здійснення певних покупок, оплати послуг або в очікуванні підвищення купівельної спроможності готівки);

- при виконанні готівкою функції засобу накопичення, певна кількість готівки фактично перебуває в обігу, але не здійснює рух деякий проміжок часу.

Тому, готівковий грошовий обіг необхідно розглядати як процес переміщення між суб'єктами грошових відносин готівкових грошей, що виконують функції засобів обігу, платежу та накопичення.

### **Висновки і перспективи подальших досліджень.**

Проаналізувавши поняття, що характеризують рух грошей (в т.ч. готівкових) встановлено, що грошовий оборот розглядається науковцями переважно як безперервний рух грошей у готівковій та безготівковій формах, а грошовий обіг – як рух грошей під час виконання ними функцій засобів обігу та платежу. Здійснивши аналіз понять «готівковий грошовий оборот» та «готівковий грошовий обіг», зроблено висновок, що вони в більшості випадків ототожнюються між собою, та розуміються науковцями з точки зору виконання готівковими грошима функцій засобів обігу та платежу. Однак, науковцями не було враховано, що перебуваючи в обігу готівкові

гроші виконують і функцію засобу накопичення. Подальше дослідження сутності готівкового грошового обігу завжди залишатиметься перспективним напрямком та буде мати велике значення для забезпечення його оптимальної організації в Україні.

### *Література*

1. Мищенко С. В. Проблемы устойчивости денежного обращения / С. В. Мищенко. – М.: Новое знание, 2014. – 399 с.
2. Деньги, кредит, банки: учебник/под ред. Засл. Деят. Науки РФ, д-ра экон. Наук, проф. О. И. Лаврушина. -3-е изд, перераб. И доп. – М.: КНОРУС, 2005. – 560 с.
3. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг: Навч. Посіб. – 5-те вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 199 с. – (Вища освіта XXI століття).
4. Гроші та кредит : підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.] ; за наук. ред. М. І. Савлука. – 6-те вид., перероб. І доп. – К. : КНЕУ, 2011. – 589, [3] с.
5. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навчальний посібник. -Львів: Новий Світ-2000. 2006. – 4 3 2 с. URL: <http://www.banking.uabs.edu.ua/images/department/banking/elektro/18.pdf> (дата звернення: 18.04.2017)
6. Гроші та кредит : навч. посіб. / С.М. Колотуха, С.А. Власюк. – К. : Знання, 2012. – 495 с.
7. Енциклопедія для банкіра : у 2 т. – Том 2 (практична термінологія) / ред. кол. ; за заг. ред. д-ра экон. Наук, проф.. Т. С. Смовженко, д-ра экон. Наук, проф.. Р. А. слав'юка. – К.: УБС НБУ, 2013. - 547
8. Деньги, кредит, банки : учебное пособие / И.В. Меркулова, А. Ю. Лукьянова. – 2-е изд., стер. – М.: ККНОРУС, 2012 – 352 с.
9. Чайковський Я. І. Платіжний оборот і грошовий обіг : навчальний посібник. – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – 225 с.
10. Деньги. Кредит. Банки : учеб. Пособие / И. Н. Олейникова. – М.: Магистр, 2011. – 512 с.
11. Финансы. Денежное обращение. Кредит : учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям экономики (080100)

и менеджмента (080500) / Под ред. Г.Б. Поляка. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 639 с.

12. Рябинина Л.Н. Проблемы развития теории современных денег / Л.Н. Рябинина. – К.: УБС НБУ, 2009. – 383 с.

13. Банківська справа: термінологічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: видавництво Львівської політехніки, 2010. -508с.

14. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. вознюк. – 3-тє вид., доп. та перероб. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. -844 с.

15. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін.. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.: іл. + вкл.. 88 с. ISBN 966-7615-21-9

16. Деньги, кредит, банки : учеб. пособие / Г. Л. Авагян, Т. М. Ханина, Т. П. Носова. – М.: Магистр : ИНФРА-М, 2011. – 416 с.

17. Деньги. Кредит. Банки: Учебник. / Под ред. Г. Н. Белоглазовой. – М.: Высшее образование, 2009. – 392 с.

18. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/oborot> (дата звернення: 18.04.2017)

19. Кузнецова, Е. И. Деньги, кредит, банки : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям «Экономика» и «Управление» / Е. И. Кузнецова; под ред. Н. Д. Эриашвили. - 2-е изд., перераб. и доп. - ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 567 с.

20. Деньги. Кредит. Банки: Учебник для вузов / Е.Ф. Жуков, Н.М. Зеленкова, Л.Т. Литвиненко / под. ред.. проф.. Е.Ф. Жукова. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 703 с.

1. Mishhenko S. V. Problemy ustojchivosti denezhnogo obrashhenija / S. V. Mishhenko. – М.: Novoe znanie, 2014. – 399 s.

2. Den'gi, kredit, banki: uchebnik/pod red. Zasl. Dejat. Nauki RF, d-ra jekon. Nauk, prof. O. I. Lavrushina. -3-e izd, pererab. I dop. – М.:KNORUS, 2005. – 560 s.

3. Lahutin V. D. Hroshi ta hroshovyi obih: Navch. Posib. – 5-te vyd., ster. – К.: Т-во «Znannia», КОО, 2003. – 199 s. – (Vyshcha osvita KhKhI stolittia).

4. Hroshi ta kredyt : pidruchnyk / [M. I. Savluk, A. M. Moroz, I. M. Lazepko ta in.] ; za nauk. red. M. I. Savluka. – 6-te vyd., pererob. I dop.

– K. : KNEU, 2011. – 589, [3] s.

5. Mykhailovska I.M., Larionova K.L. Hroshi ta kredyt: Navchalnyi posibnyk. -Lviv: Novyi Svit-2000. 2006. – 4 3 2 s. URL: <http://www.banking.uabs.edu.ua/images/department/banking/elektro/18.pdf> (data zvernennia: 18.04.2017)

6. Hroshi ta kredyt : navch. posib. / S.M. Kolotukha, S.A. Vlasiuk. – K. : Znannia, 2012. – 495 s.

7. Entsyklopediia dlia bankira : u 2 t. – Tom 2 (praktychna terminolohiia) / red. kol. ; za zah. red. d-ra ekon. Nauk, prof.. T. S. Smovzhenko, d-ra ekon. Nauk, prof.. R. A. slaviuka. – K.: UBS NBU, 2013. - 547

8. Den'gi, kredit, banki : uchebnoe posobie / I.V. Merkulova, A. Ju. Luk'janova. – 2-e izd., ster. – M.: KKNORUS, 2012 – 352 s.

9. Chaikovskiy Ya. I. Platizhnyi oborot i hroshovy obih : navchalnyi posibnyk. – Ternopil : TNEU, 2012. – 225 s.

10. Den'gi. Kredit. Banki : ucheb. Posobie / I. N. Olejnikova. – M.: Magistr, 2011. – 512 s.

11. Finansy. Denezhnoe obrashhenie. Kredit : uchebnik dlja studentov vuzov, obuchajushhihsja po napravlenijam jekonomiki (080100) i menedzhmenta (080500) / Pod red. G.B. Poljaka. – 3-e izd., pererab. i dop. – M.: JuNITI-DANA, 2008. – 639 s.

12. Ryabinina L.N. Problemy razvitiya teorii sovremennyih deneg / L.N. Ryabinina. – K.: UBS NBU, 2009. – 383 s.

13. Bankivska sprava: terminolohichni slovnyk / A.H. Zahorodnii, H.L. Vozniuk. – Lviv: vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2010. -508 s.

14. Finansovo-ekonomichni slovnyk / A.H. Zahorodnii, H.L. vozniuk. – 3-tie vyd., dop. ta pererob. – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2011. -844 s.

15. Entsyklopediia bankivskoi spravy Ukrainy / Redkol.: V. S. Stelmakh (holova) ta in.. – K.: Molod, In Yure, 2001. – 680 s.: il.. + vkl.. 88 s. ISBN 966-7615-21-9

16. Den'gi, kredit, banki : ucheb. posobie / G. L. Avagian, T. M. Hanina, T. P. Nosova. – M.: Magistr : INFRA-M, 2011. – 416 s.

17. Den'gi. Kredit. Banki: Uchebnik. / Pod red. G. N. Beloglazovoj Beloglazova G. N. – M.: Vysshee obrazovanie, 2009. – 392 s.

18. Slovnyk ukraïnskoi movy. URL: <http://sum.in.ua/s/oborot> (data zvernennia: 18.04.2017)

19. Kuznecova, E. I. Den'gi, kredit, banki : ucheb. posobie dlja studentov vuzov, obuchajushhihsja po napravlenijam «Jekonomika» i «Upravlenie» / E. I. Kuznecova; pod red. N. D. Jeriashvili. - 2-e izd., pererab. i dop. - JuNITI-DANA, 2012. - 567 s.

20. Den'gi. Kredit. Banki: Uchebnik dlja vuzov / E.F. Zhukov, N.M. Zelenkova, L.T. Litvinenko / pod. red.. prof.. E.F. Zhukova. – 3-e uzd., pererab. I dop. – M.: JuNITI-DANA, 2005. 703 s.

*Рецензент: С. В. Міщенко, д.е.н, доцент , зав. кафедри фінансів і страхування ДВНЗ «Університет банківської справи»*

*21.09.2017*

УДК 338.48:340.13(477)

*Михайлюк Олена*

## **НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ**

У статті порушуються питання про забезпечення екологічної безпеки туристичної діяльності в Україні. Вивчається міжнародний досвід у сфері нормативно-правової діяльності щодо охорони берегової зони, яка є територією підвищеної привабливості не тільки для розвитку туризму і рекреації, а й багатьох інших видів діяльності. Деякі з них не мають ніякого відношення до приморської зони і не мають права розташовуватися на морському узбережжі

Пропонується розробити Закон про чотирьох-кілометрову прибережну зону, у якому треба прописати усі механізми і види діяльності різних сторін.

Необхідною умовою також є розробка державного моніторингу берегової зони - системи регулярних спостережень, що забезпечує збір і обробку отриманої інформації з метою своєчасного виявлення негативних природних і техногенних процесів, прогнозування їх розвитку, запобігання шкідливим наслідкам і визначення ступеня ефективності здійснюваних захисних заходів.

**Ключові слова:** туризм, екологічна безпека, берегова смуга, берегова зона, атрактивність, приморська зона.

*Михайлюк Елена*

## **НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ**

В статье затрагиваются вопросы обеспечения экологической безопасности туристической деятельности в Украине. Изучается международный опыт в сфере нормативно-правовой деятельности относительно охраны береговой зоны, которая является территорией повышенной привлекательности не только для развития туризма и рекреации, но и для многих других видов деятельности. Некоторые из них не имеют никакого отношения к приморской зоне не имеют права располагаться на морском побережье.

Предлагается разработать Закон о четырех-километровой приморской зоне, в котором надо прописать все механизмы и виды деятельности разных сторон.

Необходимым условием также является разработка государственного мониторинга береговой зоны - системы регулярных наблюдений, которая обеспечивает сбор и обработку полученной информации с целью своевременного выявления негативных природных и техногенных процессов, прогнозирования их развития, предотвращения вредных последствий и определения степени эффективности осуществляемых защитных мероприятий.

**Ключевые слова:** туризм, экологическая безопасность, береговая полоса, береговая зона, аттрактивность, приморская зона.

## **NORMATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR INCREASING THE ENVIRONMENTAL SAFETY OF THE TOURISM SPHERE OF UKRAINE**

In the article questions are affected about providing of ecological safety of tourist activity in Ukraine. Studied international experience in the field of normatively-legal activity in relation to the guard of coastal zone, that is territory of high attractiveness not only for development of tourism and recreation, but also many other types of activity. Some of them have no attitude toward the seashore zone of pestilences and have no authority to be situated on a marine coast it is Suggested to work out Law on four kilometres off-shore zone, in that it is necessary to prescribe all mechanisms and types of activity of different parties. A necessary condition also is development of the state monitoring of coastal zone - system of regular supervisions, that provides collection and treatment of the got information with the aim of timely exposure of negative natural and technogenic processes, prognostication of their development, prevention of harmful consequences and determination of degree of efficiency of the carried out protective measures.

**Key word:** tourism, ecological safety, coastal stripe, coastal zone, attractiveness, seashore zone.

**Постановка проблеми.** Туристична діяльність в Україні і Одеському регіоні – багатофункціональна. Це, насамперед, розвиток різних видів туризму (рекреаційного, водного, сільського, екологічного, оздоровчого, бальнеологічного, пізнавального, подієвого тощо), а також видів діяльності, пов’язаних з ними: готельно-ресторанного бізнесу, транспорту, екскурсійного обслуговування тощо.

Питання екологічної безпеки для розвитку туризму в Україні є актуальним через існування широкого спектру екологічних проблем, відсутність або невиконання нормативно-правових зобов’язань як з боку виконавчої влади країни та окремих регіонів, так і бізнесових структур.



**Аналіз останніх публікацій і досліджень.** Проблемами берегової зони і управління нею займаються фахівці Одеського інституту ринку та еколого-економічних досліджень НАНУ [10], теоретичні аспекти модернізації морського територіального управління висвітлюються у працях Солдатової С.А. [7], проблеми комплексного освоєння берегової зони вивчають Сичов С.Л. та Рябкова О.И.[8, 9].

**Серед нагальних питань** першочерговими для розв'язання є наступні:

- нераціональне використання берегової зони морів, річок і водосховищ;
- забруднення поверхневих вод промисловими і побутовими викидами;
- майже повна відсутність сміттесортувальних і сміттєспалювальних заводів;
- невиконання Закону «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» [1], Закону про ГМО [2] та інших.

**Постановка завдання.** Для рекреаційного та водного туризму важливою є узгоджена діяльність різних суб'єктів господарської діяльності у береговій приморській зоні. До 1990 року в Радянському Союзі діяв «Закон про 4-км берегову зону», який обмежував використання цієї території не за пріоритетним призначенням. Пріоритетом були: рекреація, санаторно-курортне використання, портове і рибне господарство, експлуатація гідротехнічних споруд.

З 1990 року в Україні цей закон не діє, що призвело до хаотичної забудову рекреаційних територій, нецільового їх використання, перешкоджання у доступі до місць відпочинку населення.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** В Одесі через незаконне будівництво обмежується доступ до моря і руйнуються пляжі. У місті єдиним природним пляжем є "Лузанівка". Усі інші - штучно створені, намивні. У 60-х роках були проведені роботи з укріплення схилів, створення пірсів, систем водовідведення і пляжів. Вони зараз оцінюються приблизно у 3 млрд. доларів. Однак, усі опорні конструкції були розраховані на певний термін експлуатації, який вже вичерпався.

Після передачі функцій берегозахисту з області місту на початку 2000-х років ситуація погіршилася. Місцеві органи самоврядування здають в оренду узбережжя на свій розсуд через корупційні схеми. Будуються ресторани з дискотеками, в яких відсутні нормальна каналізація і усі відходи безпосередньо скидаються в море. Частина схилів стала приватною власністю.

В Одесі був прийнятий план зонування міста [3]. При його створенні була проведена низка маніпуляцій, яка у майбутньому може призвести до повної забудови пляжів.

Забудовники, що зводять багатоповерхівки на узбережжі і схилах, не витримують прописане законом правило охоронної смуги водойми: 100 метрів - це мінімум, який зафіксований у Водному кодексі, а якщо є ухил, то збільшується смуга до 200 метрів і більше. Прикладом такого будівництва став елітний апартамент-готель на 13-й станції Великого Фонтану, будівництво якого зараз переходить на завершальну стадію. Складність з об'єктом полягає ще і в тому, що він не забезпечений насосною станцією, тому каналізаційні стоки з трьох дев'ятиповерхових будинків будуть стікати в море.

Будувати готелі та мотелі у прибережній смузі менше 100 метрів від урізу води - незаконно. Документи на них готуються за допомогою маніпуляцій - наприклад, на рекреаційній землі будують «рекреаційний комплекс з апартаментами». В українському законодавстві будівництво апартаментів практично ніяк не регулюється. В апартаментах неможливо зареєструватися, тому що вони оформлюються як нежитлові приміщення. Відповідно, не потрібно дотримуватися передбачених для житла санітарних зон та інших обмежень. Немає чітких законодавчих вимог щодо благоустрою, забезпеченості дитячими садочками та школами.

Тимчасові орендарі пляжів усіляко обмежують безперешкодний доступ до моря, беручи плату навіть за прохід до води, який має бути безкоштовним. Так, на Дачі Ковалевського за документами – лабораторія станції біологічної очистки води, фактично – розкішна вілла з видовим басейном, ставком та доглянутими рослинами. Цією так званою лабораторією володіє компанія «Інфоксводоканал». Територію біля води компанія отримала для створення лабораторії, а з часом тут з'явився будинок, басейн, причал і зелений газон.

Постановою міста [4] ухвалено розподіл 70 на 30, тобто: 70% території, яку беруть в оренду - можуть використовувати під платні послуги, а 30% – під безкоштовні. Також вільними для проходу мають лишатись 5 метрів уздовж води. Натомість, у результаті підробки документів була захоплена частина берегозахисної споруди, яка належить Одеському морському торговельному порту і був відкритий ресторан.

Місто могло б приймати близько 112 тисяч відпочивальників на добу, але не більше ніж 30 тисяч туристів можуть прийняти пляжі Одеси. У літні місяці усі пляжі орієнтовно приносять до скарбниці майже 800 тисяч – 1 мільйон гривень, а у зимові місяці і в неактивні – близько 350–400 тисяч гривень [7].

Така ситуація зумовлена низкою чинників, у тому числі незадовільним функціонуванням системи земельних відносин, нечітким визначенням статусу курортних територій державного та місцевого значення, невизначеністю категорій земель оздоровчого та рекреаційного призначення, застарілістю більшості генеральних планів населених пунктів і детальних планів територій, відсутністю місцевих правил забудови населених пунктів.

Світовий досвід у залагодженні протиріч використання берегової зони. Берегова зона характеризується найбільш інтенсивною взаємодією природних (фізичних, хімічних, біологічних) процесів, масштабами господарської діяльності, що супроводжується посиленням антропогенного впливу на природне середовище. Соціально-економічна привабливість берегової зони обумовлена особливостями багатомірного простору Землі, основні комунікаційні вузли якого розташовані на узбережжі відкритих морів.

Берегова зона стала плацдармом розвитку світової економіки - з кінця 50-х років у Західній Європі, США та Японії почали створюватися припортові промислові зони, де розміщувалися металургійні, нафтові та хімічні підприємства, орієнтовані на імпортовану морським транспортом сировину з країн, що розвиваються. Особливий розвиток отримала портова металургія Японії, США і Великої Британії.

Енергоємні, трудомісткі і екологічно небезпечні виробництва почали розміщуватися у припортових зонах у країнах, що розвиваються. Тут створювалися експортно-промислові зони, де здійснювалася первинна обробка та збагачення сировини.

На даний час на узбережжях морів і океанів розташовані найбільші курортно-рекреаційні зони Землі. Численні культурно-історичні та природні пам'ятки дозволяють поєднувати відпочинок і лікування з туризмом, що посилює естетичну привабливість морських узбереж.

Під тими чи іншими назвами виділяють: спеціальні смуги, зони, стрічки на березі моря у різних країнах Європи. Зокрема, у країнах Балтійського моря: у Данії та Латвії - це 300 м, у Німеччині - 200 м, у Швеції - 200 - 300 м, а місцями – 100 м; у континентальній Естонії ширина досягає 100 м, а на островах - 200м.

В Україні досі не обґрунтований статус берегової зони. Екологічно різноманітні морські береги належать до різних категорій земель - на морському березі можуть бути землі водного фонду, територій та об'єктів з особливим статусом, поселень і сільськогосподарських угідь. Берегова зона може бути у складі округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів.

Концепція розвитку берегового законодавства передбачає реалізацію актуальних завдань берегової політики:

- пріоритетного використання берегової зони для потреб морського транспорту та рекреації;
- збереження специфічних прибережних і морських природних процесів;
- захисту екологічної якості прибережних територій;
- збереження традиційного землекористування, прибережного рибальства, об'єктів культурної та історичної спадщини;
- використання ділянок берегової зони для потреб оборони та безпеки;
- освоєння ресурсів надр.

Нажаль, нечисленні і розрізнені норми не створюють цілісного правового поля. Україна - єдина з європейських країн, яка не має чітко сформульованої політики у сфері охорони та управління береговою зоною [9].

Протиріччя між економічними та екологічними, приватними і суспільними інтересами використання берегової зони морів і океанів викликали гостру необхідність у координації усіх видів діяльності.

Приморські території, як правило, розвиваються більш швидкими, порівняно із іншими територіями, темпами за рахунок активізації і швидкого розвитку інвестиційно-привабливих галузей економіки, пов'язаних з використанням морських і прибережних ресурсів.

Як свідчить світовий досвід, при використанні прибережних територій у рекреаційних цілях, провідними чинниками виступають безпосередньо природні ресурси. Рекреаційна діяльність без природних ресурсів втрачає сенс, оскільки багато фізіологічних процесів (систем) в організмі людини функціонально пов'язані з навколишнім природним середовищем, з її елементами. Тому основну увагу приділено природним рекреаційним ресурсам.

Країни ЄС для запобігання конфліктів у береговій зоні створили EUCC – Coastal & Marine Union (Прибережний і морський союз (ПМС)). Роль Прибережного і морського союзу [11] полягає у поліпшенні, збереженні, підтримці здорового стану морського середовища та прибережних територій для людей і природи, сприяючи європейської екологічної та кліматичної політики.

Функції EUCC:

- сприяти впровадженню інтегрованого управління морськими і прибережними територіями, поєднуючи їх розвиток зі збереженням біорізноманіття морської екосистеми, охороною соціальних, історичних і культурних цінностей;
- ініціювати проведення робіт з обмеження наслідків зміни клімату;
- надавати консультації, інформацію, комунікації, політичні інструменти;
- брати участь у прибережних і морських науково-дослідних проектах;
- підвищити рівень інформованості про проблеми навколишнього середовища;
- розвивати партнерські відносини з зацікавленими сторонами.

Діяльність EUCC присвячена збереженню та підтримці здорового стану моря та берегів для збільшення їх привабливості для людей.

Одним з напрямків є сталий туризм. У туристичному секторі ЄС задіяно понад 3,2 млн. осіб. У секторі задіяно 183 млрд. євро, що

складає більше третини морської економіки ЄС. 51% фонду розміщення у готелях по всій Європі зосереджено в регіонах, що мають вихід до моря.

QualityCoast розглядає зусилля для сталого туризму на всій території прибережної смуги: у містах, невеликих районах, на островах. За допомогою програми QualityCoast, Прибережний і морський союз ставить своєю метою створити міжнародну мережу прибережних спільнот, які мають схожі цінності формування стійкого і соціально відповідального туризму, в той же час, зберігаючи високі стандарти якості їх туристичної пропозиції.

З моменту свого створення, QualityCoast виділив фінансування 150 муніципалітетам і регіонам. На даний час 30 муніципалітетів і регіонів («пункти призначення») є активними членами мережі прибережних спільнот.

У 2013 році Європейська комісія запустила Систему індикаторів європейського туризму (ETIC) для сприяння сталому управлінню туристичним сектором. Усі індикатори ETIC тепер включені до програми QualityCoast. Крім того, QualityCoast відповідає Глобальній раді з питань сталого туризму (КМДК), заснованій Всесвітньою туристичною організацією (ЮНВТО) і Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). QualityCoast тісно пов'язана з Глобальним оглядом сталого туризму (GSTR) - новою системою підтримки у галузі сталого розвитку КМДК і отримання оперативних індикаторів ETIC для сфери туризму.

Політика впровадження нових нормативно-правових механізмів для підвищення екологічної безпеки туристичної діяльності в Україні:

1. Для розв'язання проблем - необхідно надання особливо цінним землям узбережжя статусу курортних територій державного значення. Забезпечення їх збереження і подальшого раціонального використання законодавчо врегулює розмежування компетенції органів державної влади різного рівня шляхом внесення відповідних змін до Законів України "Про курорти" [5], "Про місцеве самоврядування в Україні" [6] та інших актів законодавства.

Необхідно внести зміни до статті 150 Земельного кодексу України, визначивши землі узбережжя Чорного і Азовського морів у межах 4-кілометрової зони особливо цінними землями, що належать

до категорії земель оздоровчого та рекреаційного призначення.

З метою уникнення неефективного та нецільового використання земель оздоровчого, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення і запобігання пов'язаним з цим зловживанням слід:

- провести інвентаризацію таких земель;
- створити цифрові моделі кадастрових планів територій, прилеглих до узбережжя морів, із зазначенням на них результатів інвентаризації;

- виявити землі, що мають природні лікувальні властивості, визначити їх категорії та встановити на місцевості межі і зони їх санітарної охорони;

- встановити межі територій (населених пунктів, водоохоронних

зон і прибережних захисних смуг уздовж морів, заток і лиманів, природно-заповідного фонду, лісового фонду, земель, що мають природні лікувальні властивості та земель історико-культурного призначення;

- провести розмежування земель державної і комунальної власності в населених пунктах, що належать до курортних територій, та за їх межами відповідно до законодавства;

- внести зміни до Земельного кодексу України стосовно заборони виділення земельних ділянок у населених пунктах, де відсутній план генеральної забудови територій;

- внести зміни до статей 60 і 62 Земельного кодексу України, статей 88 і 89 Водного кодексу України, статті 31 Закону України "Про курорти" стосовно визначення ширини прибережної смуги уздовж морів та навколо морських заток і лиманів, а також обмеження господарської діяльності у прибережній смузі..

Потребує врегулювання питання узгодження законодавства та усунення розбіжностей у частині визначення охоронної зони морів. Необхідно чітко визначити схему функціонального зонування територій залежно від рівня їх забезпечення рекреаційними ресурсами, рекреаційної ємності та екологічної ситуації. А також визначити на регіональному рівні попит на спеціалізовані види туризму екологічний (зелений), культурно-пізнавальний, пішохідний, кінний, яхтовий та інші) з урахуванням їх цілорічного використання,

розробити інвестиційно привабливі проекти в сфері туристичного бізнесу.

### **Висновки і пропозиції:**

1. Берегова зона Чорного та Азовського морів є зоною інтенсивної експлуатації природних ресурсів в інтересах різних видів господарської діяльності, включаючи морський транспорт, житлові та культурно-оздоровчі комплекси, систему водокористування тощо.

Необхідними умовами розробки концепції регіонального управління береговою зоною є практичні дії, що включають:

- інвентаризацію природокористувачів прибережної зони;
  - виявлення потреб у природних ресурсах існуючих природокористувачів прибережної зони;
  - аналіз економічних і соціальних наслідків господарської діяльності у прибережній зоні;
  - кабінетні та польові дослідження гідрологічних, гідрохімічних, гідробіологічних процесів, пов'язаних із забрудненням прибережної зони тощо;
  - розробку методичного забезпечення підготовки фахівців у сфері управління береговою зоною на базі міждисциплінарного підходу (гідрометеорологічного, екологічного, соціально-економічного і правового);
- визначення меж прибережної зони та надання їй певного юридичного статусу [8].

2. Управління морським природокористуванням має виходити з раціонального поєднання елементів державного, галузевого та територіального управління з метою запобігання конфліктних ситуацій між морськими природокористувачами та сприянню комплексному вирішенню екологічних проблем морів та узбережжя.

Система територіального планування в Україні включає:

- об'єкт планування (землі та об'єкти загальнодержавної, приватної, комунальної власності та власності місцевих громад);
- інституційні механізми (органи законодавчої, виконавчої, судової влади та місцевого самоврядування, установи, організації та підприємства, що виступають суб'єктами процесу планування і використання території);
- нормативно-правову базу (закони, законодавчі акти та нормативні документи, що регулюють правовідносини, які склалися



при плануванні розвитку та використанні територій);

- ресурсне забезпечення (людські, майнові, фінансові та інші ресурси, необхідні для планування розвитку і використання територій).

3. Потрібно розробити Закон про 4-кілометрову берегову зону, який узгодить пріоритетність видів діяльності в ній, визначить сутність ключових понять: берегова зона; берегова лінія; державний кадастр берегової зони; зона портового призначення; моніторинг берегової зони; користувач - фізична або юридична особа, яка веде дозволену діяльність в межах території берегової зони; пляж тощо.

Закон забезпечить сталий розвиток території берегової зони, регулювання відносин, що виникають при її використанні, здійснення державного контролю та управління у береговій зоні, визначення меж берегової зони і її складових; забезпечення гарантій прав громадян на користування морем і частиною берега; раціональне використання природних ресурсів; координацію та визначення порядку прийняття рішень з управління і використання берегової зони.

Закон дасть змогу:

- встановити кордони берегової зони морів;
- розмежувати види власності берегової зони;
- затвердити порядок надання ділянок берегової зони у користування юридичним та фізичним особам;
- відрегулювати фінансово-економічний режим використання берегової зони;
- сформулювати порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною берегової зони.

Необхідною умовою також є розробка державного моніторингу берегової зони - системи регулярних спостережень, що забезпечує збір і обробку отриманої інформації з метою своєчасного виявлення негативних природних і техногенних процесів, прогнозування їх розвитку, запобігання шкідливим наслідкам і визначення ступеня ефективності здійснюваних захисних заходів.

Види користування береговою зоною. Користування береговою зоною, не пов'язане із застосуванням споруд, технічних засобів і пристроїв (загальне користування), здійснюється громадянами вільно і безкоштовно в об'ємі і межах, встановлених чинним законодавством. Користування береговою зоною із

застосуванням споруд, технічних засобів або пристроїв (спеціальне користування) здійснюється юридичними особами і громадянами тільки за наявності ліцензії і договору.

Доступ до берегової зони. Для забезпечення громадського користування береговою зоною у містобудівній документації щодо забудови міст, курортів і приморських районів мають бути передбачені пішохідні проходи не рідше ніж через кожні 500 метрів і проїзди для автотранспорту не рідше ніж через кожні 1000 метрів межі берегової зони. Проходи і проїзди позначаються знаками і постійно відкриті для вільного громадського доступу до моря. Не допускається розміщення будь-яких постійних або тимчасових споруд, що ускладнюють доступ до моря.

### *Література*

1. Про внесення змін до Закону України "Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини" .- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 50, ст.533.

2. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 35, ст.484.

3. Про затвердження плану зонування території (зонінгу) м. Одеси .- Рішення Одеської міської ради № 1316-VII від 19.10.2016 р. // <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/89148/>

4. Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси .- Рішення Одеської міської ради № 1133-V від 05.04.07р. // <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/7107/>

5. Про курорти .- Закон України.- Верховна Рада України; Закон від 05.10.2000 № 2026-III.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 50, ст.435.

6. Про місцеве самоврядування в Україні .- Закон України .- Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

7. Солдатова С.А. Теоретичні аспекти модернізації морського територіального управління // <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/11386/1/Soldatova>.

8. Сычев С.Л. Комплексное освоение как фактор устойчивого развития прибрежной зоны/ В сб. «Проблемы устойчивого развития регионов рекреационной специализации». Сочи. 2006. с.186-193.

9. Рябкова О.И. Береговая зона моря как объект экологического права // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. 2011. Вып. 1. С. 157—161.

10. Управление морским природопользованием / под ред Б.В. Буркинського и В.Н. Степанова. — Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. — 278 с.

11. EUCC – Coastal & Marine Union / Прибрежный и морской союз (ПМС) // Website: [www.eucc.net](http://www.eucc.net)

1. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny "Pro yakist' ta bezpeku kharchovykh produktiv ta prodovol'choyi syrovyny" .- Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2005, N 50, st.533.

2. Pro derzhavnu systemu biobezpeky pry stvorenni, vyprobuvanni, transportuvanni ta vykorystanni henetychno modyfikovanykh orhanizmiv.- Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2007, N 35, st.484.

3. Pro zatverdzhennya planu zonuvannya terytoriyi (zoninhu) m. Odesy .- Rishennya Odes'koyi mis'koyi rady # 1316-VII vid 19.10.2016 r. // <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/89148/>

4. Pro zatverdzhennya Pravyl ustatkuvannya ta ekspluatatsiyi plyazhiv mista Odesy .- Rishennya Odes'koyi mis'koyi rady # 1133-V vid 05.04.07r. // <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/7107/>

5. Pro kurorty .- Zakon Ukrayiny.- Verkhovna Rada Ukrayiny; Zakon vid 05.10.2000 # 2026-III.- Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2000, N 50, st.435.

6. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini .- Zakon Ukraїny .- Verkhovna Rada Ukrayiny; Zakon vid 21.05.1997 # 280/97-VR.- Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 1997, # 24, st.170.

7. Soldatova S.A. Teoretychni aspekty modernizatsiyi mors'koho terytorial'noho upravlinnya // <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/11386/1/Soldatova>.

8. Сычев С.Л. Комплексное освоение как фактор устойчивого развития прибрежной зоны/ В сб. «Проблемы устойчивого развития регионов рекреационной специализации». Сочи. 2006. с.186-193.

9. Ryabkova O.Y. Berehovaya zona morya kak ob'ekt ekologicheskogo prava // Vestnyk Rossiyskogo gosudarstvennogo unyversyteta im. Y. Kanta. 2011. Выр. 1. S. 157—161.

10. Upravlenye morskym pryrodopol'zovanyem / pod red V.V. Burkynskoho y V.N. Stepanova. — Odessa: YPRЭЭY NAN Украйны, 2001. — 278 s.

11. EUCC – Coastal & Marine Union / Prybrezhnyy y morskoy soyuz (PMS) // Website: www.eucc.net

*Рецензент: Герасименко В.Г., к.е.н., професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу Одеського національного економічного університету*

21.09.2017

УДК 332.87:365.6

*Сментина Наталя*

## **МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ В УКРАЇНІ**

У статті розглядають переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з можливих форм управління спільним майном. Відмічається щорічне зростання кількості утворених об'єднань та відсоток житлового фонду, що перебуває під їх управлінням. Зосереджена увага на внутрішніх можливостях, що зумовлюють формування конкурентної переваги об'єднання для співвласників багатоквартирного будинку та користувачів житлово-комунальних послуг. Визначені фактори, що стримують утворення та заважають функціонуванню об'єднання співвласників багатоквартирного будинку; пропонується їх групування в розрізі слабких сторін об'єднання та загроз зовнішнього середовища. Зазначені можливості, що відкриваються перед

об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку на державному та місцевому рівні, зокрема умови місцевих програм з енергоефективності. Запропоновані заходи з мінімізації базових ризиків, які виникають під час функціонування об'єднання.

**Ключові слова:** форма управління багатоквартирним будинком, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, майно, самоорганізація, можливості, загрози, ризики.

*Сментина Наталья*

## **ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ ОБЪЕДИНЕНИЯ СОВЛАДЕЛЬЦЕВ МНОГОКВАРТИРНОГО ДОМА В УКРАИНЕ**

В статье рассмотрены преимущества и недостатки объединения совладельцев многоквартирного дома как одной из возможных форм управления общим имуществом. Отмечается ежегодное увеличение количества созданных объединений и процент жилого фонда, находящегося под их управлением. Сосредоточено внимание на внутренних возможностях, обуславливающих формирование конкурентного преимущества объединения для совладельцев многоквартирного дома и потребителей жилищно-коммунальных услуг. Определены факторы, которые сдерживают создание и препятствуют функционированию ОСМД; предлагается их группирование в разрезе слабых сторон объединения и угроз внешней среды. Указаны возможности, которые открываются перед объединением совладельцев многоквартирного дома на государственном и местном уровне, в частности условия местных программ энергоэффективности. Предложены меры по минимизации базовых рисков, возникающих во время функционирования объединения.

**Ключевые слова:** форма управления многоквартирным домом, объединение совладельцев многоквартирного дома, имущество, самоорганизация, возможности, угрозы, риски.

## **OPPORTUNITIES AND RISKS OF HOUSING CO-OPERATIVE ASSOCIATION IN UKRAINE**

The article considers the advantages and disadvantages of the housing co-operative association as one of the possible forms of joint property management. It is noted the annual growth of the number of formed associations and the percentage of the housing stock under their control. Attention is focused on the internal opportunities that lead forming the competitive advantage of the association for the co-owners of multi-apartment building and users of housing and communal services. The factors that restrain forming and interfere functioning of the housing co-operative association are determined; author offers to divide them into two groups such as the weaknesses of the union and the threats of the environment. The article describes the possibilities for housing co-operative association at the state and local level; in particular there are conditions of local programs on energy efficiency. Measures of minimizing the basic risks that arise during the operation of the association are proposed.

**Key words:** form of management of a multi-apartment house, housing co-operative association, property, self-organization, opportunities, threats, and risks.

**Постановка проблеми.** З прийняттям Закону України, що визначає особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку, в державі актуалізувалося питання вибору форми управління багатоквартирним будинком. До 1 липня 2016 року співвласники багатоквартирного будинку мали прийти рішення щодо створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (далі – ОСББ) або передачі функцій з управління багатоквартирним будинком управителю, який виконуватиме фактично роль ОСББ. В іншому разі (за відсутності вчасно прийнятого рішення) управління багатоквартирним будинком здійснюватиметься управителем, який призначатиметься на конкурсних засадах виконавчим органом місцевої ради, на території якої розташований багатоквартирний будинок. Новації у законодавстві викликали низку дискусій щодо необхідності та доцільності створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, обговорення проблем та ризиків які

супроводжують ту чи іншу форму управління багатоквартирним будинком та змушують віддати перевагу на користь створення такого об'єднання.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема управління майном багатоквартирного будинку доволі жваво обговорюється в наукових колах починаючи з 2001 року, з часів прийняття Закону України про ОСББ. Зацікавленість проблематикою посилилась в контексті реформування житлово-комунальної галузі. Серед досліджень, присвячених даній проблемі, варто відмітити роботи таких науковців, як: Гура Н.О. [1], яка дослідила специфіку, проблеми та перспективи діяльності об'єднання співвласників багатоквартирного будинку; Лагоднюк О. А., Черняга П. Г. [2], які розглянули створення ОСББ як результат реалізації програми реформування та розвитку житлово-комунального господарства; Єфіменко І. А [3], що розглянув скрізь призму ОСББ переваги самостійного управління житлом; Старицька О.О. та Польська М. О. [4], які зосередили увагу на проблемних питаннях правового регулювання діяльності об'єднань співвласників багатоквартирного будинку, та ін. Разом з тим, практика створення та функціонування ОСББ в Україні породжує низку проблем та ризиків, що вимагають свого подальшого дослідження.

**Постановка завдання.** З урахуванням зазначеного вище, мета статті полягає у дослідженні переваг та недоліків об'єднання співвласників багатоквартирного будинку в Україні, визначенні можливостей, які відкриваються перед об'єднанням та ризиків, що супроводжують їх роботу.

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [5], ОСББ – це юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна. Основним предметом діяльності об'єднання є: належне утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території; забезпечення реалізації прав співвласників на володіння та користування спільним майном; сприяння співвласникам в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконання ними своїх зобов'язань, пов'язаних із діяльністю об'єднання.

Станом на 1 липня 2017 року в Україні діють 27111 ОСББ, що становить близько 20 % від загальної кількості багатоквартирних будинків держави [6]. Кількість утворених ОСББ щороку зростає. За очікуваннями урядовців до кінця 2017 року управління організацій співвласників багатоквартирних будинків має забезпечити 29% житлового фонду країни, а до 2020 року кількість житлових будинків, що перебувають під управлінням ОСББ має сягати 50% від загального обсягу житлового фонду. Такі очікування містяться у проекті Середньострокового плану пріоритетних дій уряду до 2020 року.

Намагаючись переконати населення створювати ОСББ, на загальнодержавному та місцевому рівні урядовці відмічають низку переваг на користь об'єднання. Наприклад, йдеться про те, що створення ОСББ дозволить мешканцям якісно доглядати за своїм багатоквартирним будинком, який є власним майном тих, хто в ньому проживає. Кожен співвласник багатоквартирного будинку матиме можливість прийняти участь у розподілі коштів на потреби будинку (утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території), визначаючи черговість робіт, зокрема спрямувати їх на ремонт даху, облаштування освітлення приміщень загального користування та прибудинкової території чи інший благоустрій прибудинкової території, тощо. Співвласники багатоквартирного будинку з метою отримання житлово-комунальних послуг належної якості самостійно обиратимуть підрядників з вивезення сміття та представників робочих спеціальностей, які робитимуть ремонтні роботи, тим самим своєчасність послуг з утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території не залежатиме від черг та рішень ЖЕКів. Серед переваг на користь ОСББ відмічають самостійність співвласників будинку у визначенні розміру внесків на утримання будинку, що переслідує за мету встановлення обґрунтованих та прозорих тарифів з утримання будинків, складові яких будуть зрозумілими для власників квартир. Крім того, привабливим виявляється можливість внесення плати за комунальні послуги безпосередньо у будинку (бухгалтеру) та можливість швидкого отримання довідки за місцем проживання [7].

Наведені переваги на користь об'єднання є внутрішніми можливостями (потенціалом), що зумовлюють формування



конкурентної переваги ОСББ для співвласників багатоквартирного будинку та користувачів житлово-комунальних послуг. Відтак, це сильні сторони об'єднання співвласників багатоквартирних будинків у будь якій державі і Україна не є винятком у даному питанні.

Разом з тим, стримують населення у виборі рішення на користь створення ОСББ проблеми, здебільшого, організаційного блоку - небажання мешканців самоорганізуватись для створення ОСББ і нести відповідальність та особисту участь в утриманні власного житла, особливо якщо йдеться про створення ОСББ на базі житлового фонду з високим відсотком зносу. До блоку організаційних проблем належить також проблема із вибором кваліфікованого керівника ОСББ – управителя.

Значний вплив на рішення власників квартир щодо об'єднання чинить поширення у засобах масової інформації та, здебільшого, серед односельців невеликого досвіду управління вже створеними ОСББ, що формує уявлення про порушення управителями вимог чинного законодавства. Так, за оцінками експертів, з 17 тисяч створених в Україні ОСББ 10 % насправді не діють або їхньою діяльністю жителі незадоволені [8].

Як результат, серед факторів, що стримують об'єднання співвласників багатоквартирних будинків можна відмітити наступні. У першу чергу, небажання самоорганізуватися пов'язане із небажанням мешканців платити більше за послуги з утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території. Іншими словами, проблема криється у встановленні так званих обґрунтованих та прозорих тарифів з утримання будинків. Варто відмітити, що після створення об'єднання у більшості випадків якість послуг з утримання прибудинкової території, обслуговування будинку лишається незмінною (наприклад, за графіком працює двірник, раз на день вивозиться сміття, щонеділі – вологе прибирання у під'їзді), проте вартість цих послуг піднімається щонайменше утричі. Причина криється у такій складовій тарифу, як витрати на оплату праці. Адже у штаті об'єднання – бухгалтер, прибиральниця, двірник, заробітна плата яких має бути встановлена на рівні не нижчому ніж мінімальна заробітна плата. Не варто забувати і про управителя, винагорода за роботу якого теж входить до складу тарифу з утримання будинку. Розподіляються ці витрати на мешканців одного багатоквартирного

будинку на відміну від ЖЕКів, коли витрати розподілялися на декілька будинків мікрорайону. Свідомість значної частки населення України (майже 60% – люди старше 40 років [9]) ввібрала в себе радянський досвід у сфері обслуговування – з низькою якістю сервісу і мінімальними тарифами. Натомість відмовитися від такої свідомості не дозволяє зубожілість населення. За умов незмінних окладів тарифи на житлово-комунальні послуги зростають останнім часом в контексті реформування національної економіки доволі стрімкими темпами. Разом з тим, варто зазначити, що ОСББ має можливість зменшити поточні витрати мешканців на утримання будинку за рахунок надання в оренду нежитлових приміщень, фасадних частин будинку під рекламні тощо.

Інша причина, що стримує об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – це не бажання власників брати на баланс старий житловий фонд, який багато років не ремонтувався. На капітальний ремонт таких багатоквартирних будинків у населення немає коштів. Відтак висувається вимога, щодо проведення усіх ремонтних робіт ЖЕКом до зміни форми управління будинком.

По-третє, у законодавстві України чітко приписано компетенції загальних зборів співвласників, на яких розглядають, наприклад, питання про використання спільного майна; затверджується кошторис, баланс об'єднання та річний звіт; визначається розмір матеріального та іншого заохочення голови та членів правління тощо [5]. Натомість невдалі практики функціонування ОСББ свідчать про відсутність таких зборів, які мають скликатися хоча б раз на рік. Відповідно, мешканці не обізнані з питань надходжень та видатків об'єднання, не обізнані зі структурою тарифів, не мають взагалі уявлення про розмір заохочення голови правління. Натомість (як це прописано у ст.10) співвласники мають бути ознайомлені з рішенням загальних зборів. Об'єднання на вимогу співвласника зобов'язане надати йому для ознайомлення всі свої фінансові звіти, але невдалі практики ОСББ – повна протилежність цій нормі закону.

Наведені фактори можуть бути інтерпретовані як слабкі сторони об'єднання та загрози зовнішнього середовища. Слабкими сторонами об'єднання співвласників багатоквартирних будинків варто визнати низьку кваліфікацію керівників ОСББ, що породжує проблему низької якості управління багатоквартирним будинком,

узятим на баланс об'єднання, слабку умотивованість населення до змін, небажання мешканців нести відповідальність та особисту участь в утриманні власного житла, небажання платити більшу квартплату, високий рівень зносу житлового фонду в Україні, зубожілість населення. Загрозами для об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, а саме явищами, що перешкоджають руху в напрямі досягнення бажаних цілей є непопулярність ідеї створення ОСББ, небажання мешканців самоорганізуватись для створення ОСББ, недосконалість українського законодавства, популяризація невдалих практик функціонування ОСББ, ментальність українського населення, що позначається на порушенні вимог законодавства за умов відсутності покарання.

Однак, поряд з невдалими прикладами діяльності ОСББ є доволі вдалі практики їх функціонування. Більшість успішних ОСББ, це ті, де мешканці активно самостійно вирішують скільки витратять на утримання будинку, активно залучаються до міських програм сприяння діяльності ОСББ та отримують кошти з місцевого бюджету на вирішення проблем з утримання багатоквартирного будинку. Успіх цих ОСББ багато у чому визначається умінням організувати населення та налаштуватися на необхідні зміни з метою покращення умов життя. При цьому не завжди необхідно перекладати тягар витрат з утримання будинку та прибудинкової території на співвласників. На державному та місцевому рівні перед об'єднанням відкривається чимало можливостей, зокрема щодо компенсації витрат на обслуговування багатоквартирного будинку.

Так, наприклад, перед ОСББ відкриваються можливості отримати в рамках місцевих програм з енергоефективності компенсацію частини кредитних коштів на утеплення житла та впровадження енергозберігаючих заходів. Компенсація з місцевого бюджету становить від 20% до 30% розміру кредиту. Можлива така компенсація і з державного бюджету до 40% розміру кредиту.

Ментальність українського народу призводить до того, що більшість співвласників хочуть, аби їхні будинки були привабливими зовні, комфортними для проживання з середини. Разом з цим, останнім часом в Україні дедалі більше громадян замислюється про

майбутнє свого будинку та орієнтується на європейський досвід у цьому питанні. Підхід мешканців країн Центральної та Східної Європи дуже простий: співвласники мають проводити не просто ремонт, а й енергоефективну модернізацію своїх будинків. Законодавством країн Європейського Союзу встановлені мінімальні вимоги до енергетичної ефективності будівель. Їх дотримання обов'язкове як під час будівництва нових, так і при модернізації наявних уже будинків [10].

Питання, де взяти гроші на впровадження енергоефективних заходів, турбує чи не кожного. Джерел отримання необхідної суми лише два: внутрішнє та зовнішнє фінансування. Внутрішні джерела фінансування – це кошти співвласників будинку (у т. ч. заощадження): співвласники приймають рішення про збільшення розміру внесків на утримання будинку і накопичують необхідну для ремонту суму протягом певного часу, або ж погоджуються сплатити свою частку від повної вартості модернізації одноразово. Зовнішні джерела фінансування – кошти, що надаються юридичним або фізичним особам на визначений строк на умовах повернення та сплати. Державна підтримка енергозбереження в Україні передбачає реалізацію урядової програми «Теплих кредитів». У 2017 році понад 600 ОСББ залучили 133 млн грн «теплих кредитів», що вдвічі більше ніж у 2016 році. Загалом, з початку дії програми нею скористалося більше 1200 ОСББ [6].

З тією метою аби спонукати мешканців до створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, держава координує дії з питань створення та забезпечення функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Сприяти координації дій органів виконавчої влади з питань створення та забезпечення функціонування ОСББ та готувати пропозиції щодо створення та забезпечення функціонування об'єднань має тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України – Національна рада з питань створення та забезпечення функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

З метою популяризації ОСББ в Україні для об'єднань діє сервіс ОСББ-online. Завдяки можливостям інформаційно-довідникової системи відкривається можливість ознайомитися з особливостями ведення управління багатоквартирним будинком.

Разом з тим, діяльність ОСББ є ризиковою. Основний ризик – несплата або невчасне надходження плати за утримання будинку, що призводить до невчасних виплат заробітної плати персоналу, втрати кваліфікованих кадрів, необслуговування або невчасного обслуговування інженерного обладнання будинку. Суттєвим ризиком є ризики, пов'язані з недобросовісністю персонального складу правління ОСББ. Для окремих багатоквартирних будинків значним ризиком функціонування ОСББ є ризик проведення капітального ремонту застарілого житлового фонду, адже для більшості ОСББ організація капітального ремонту є доволі витратною. Щодо заходів з мінімізації та попередження ризиків, варто відмітити таке. Якщо за несвоєчасність плати за утримання будинку передбачається можливість подання позову до суду, то нажаль, законодавством не передбачено жодної норми щодо недобросовісності персонального складу правління об'єднання. Діяльність ОСББ ніким не контролюється, процедура ліквідації об'єднання не передбачена, відтак співвласники змушені терпляче виконувати рішення голови правління об'єднання.

**Висновки.** За результатами проведено дослідження визначено сильні сторони об'єднання співвласників багатоквартирних будинків та можливості, що відкриваються на рівні держави перед об'єднанням та для мешканців-споживачів житлово-комунальних послуг. Проте існують проблеми, які уповільнюють процес створення і функціонування ОСББ – небажання сам організуватися. Небажання платити більше, проблема вибору кваліфікованого управителя, добросовісність персонального складу правління об'єднання та ін. Проте всі ці проблеми можна подолати, і успіх у цьому питанні залежить від свідомості та бажання співвласників.

### *Література*

1. Гура Н.О. Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: специфіка, проблеми та перспективи діяльності / Н. О. Гура // Економіка України. – 2015. – № 12. – С. 70-79.
2. Лагоднюк О. А. Організація прибудинкових територій житлових багатоквартирних будинків: монографія / О. А. Лагоднюк, П. Г. Черняга; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 173 с.

3. Єфіменко І. А. Кондомініум як суб'єкт самостійного управління житлом / І. А. Єфіменко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 3 – С. 105.

4. Старицька О. О. Проблемні питання правового регулювання діяльності об'єднань співвласників багатоквартирного будинку / О. О. Старицька, М. О. Польська // Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2012. – № 25, Том 4. – 89-92.

5. Про об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: Закон України від 29 листопада 2001 року № 2866-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>.

6. На 1 липня в Україні створено понад 27 тисяч ОСББ [Електронний ресурс] // Україна комунальна. – Режим доступу: <http://osbb.jkg-portal.com.ua/ua>.

7. Що необхідно для створення ОСББ [Електронний ресурс] // Чопська міська рада: офіційний сайт. – Режим доступу: <http://chop-rada.gov.ua/archives/11891>.

8. Гришко Л. Доба ЖЕКів в Україні добігає кінця (20.05.2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.dw.com>.

9. Комунальна безвихідь. Новий закон про ОСББ вішає на мешканців всі проблеми [Електронний ресурс] // Кореспондент. – № 20 (від 22 травня). – 2015. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net>.

10. Гопцій З., Гордієнко Т. Інвестиційна абетка багатоквартирного будинку. – К: Міжнародна фінансова корпорація, 2017. – 40 с.

1. Hura N.O. Ob"yednannya spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv: spetsyfika, problemy ta perspektyvy diyal'nosti / N. O. Hura // Ekonomika Ukrayiny. – 2015. – # 12. – S. 70-79.

2. Lahodnyuk O. A. Orhanizatsiya prybudynkovykh terytoriy zhytlovykh bahatokvartyrnykh budynkiv: monohrafiya / O. A. Lahodnyuk, P. H. Chernyaha; Nats. un-t «L'viv. Politekhnik». – L. : Vyd-vo L'viv. politekhniky, 2012. – 173 s.

3. Yefimenko I. A. Kondominium yak sub"yekt samostiynoho upravlinnya zhytlom / I. A. Yefymenko // Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. – 2010. – # 3 – S. 105.

4. Staryts'ka O. O. Problemni pytannya pravovoho rehulyuvannya diyal'nosti ob'yednan' spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku / O. O. Staryts'ka, M. O. Pol's'ka // Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo». – 2012. – # 25, Tom 4. – 89-92.

5. Pro ob'yednannya spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv: Zakon Ukrainy vid 29 lystopada 2001 roku # 2866-III. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>.

6. Na 1 lypnya v Ukraini stvoreno ponad 27 tysyach OSBB [Elektronnyy resurs] // Ukraina komunal'na. – Rezhym dostupu: <http://osbb.jkg-portal.com.ua/ua>.

7. Shcho neobkhidno dlya stvorennya OSBB [Elektronnyy resurs] // Chop's'ka mis'ka rada: ofitsiyyny sayt. – Rezhym dostupu: <http://chop-rada.gov.ua/archives/11891>.

8. Hryshko L. Doba ZhEKiv v Ukraini dobihaye kintsya (20.05.2015). [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: // <http://www.dw.com>.

9. Komunal'na bezvykhid'. Novyy zakon pro OSBB vishaye na meshkantsiv vsi problemy [Elektronnyy resurs] // Korespondent. – # 20 (vid 22 travnya). – 2015. – Rezhym dostupu: <http://ua.korrespondent.net>.

10. Hoptsiy Z., Hordiyenko T. Investytsiyina abetka bahatokvartyrnoho budynku. – K: Mizhnarodna finansova korporatsiya, 2017. – 40 s.

*Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., професор, кафедра економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету*

23.09.2017

### **КОНЦЕПЦІЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД**

Стаття присвячена розкриттю особливостей побудови моделі добробуту населення, організації його працевлаштування та матеріальної підтримки непрацевдатних осіб. Звернена увага на соціальні проблеми: безробіття, втрата трудових ресурсів за рахунок виїзду працевдатного населення за кордон, відсутність програм перепідготовки спеціалістів, які втратили роботу, а також зайнятість осіб – колишніх учасників військових дій на сході країни, інвалідів. Зроблені аналогі розв'язання цих проблем на основі міжнародного досвіду та національних теорій зайнятості.

**Ключові слова:** зайнятість населення, міжнародний досвід, працевлаштування, непрацевдатність, європейська модель політики зайнятості.

*Токарский Тарас*

### **КОНЦЕПЦІЯ ЗАНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ**

Статья посвящена раскрытию особенностей построения модели благосостояния населения, организации его трудоустройства и материальной поддержки нетрудоспособных лиц. Обращено внимание на социальные проблемы: безработица, потеря трудовых ресурсов за счет выезда трудоспособного населения за границу, отсутствие программ переподготовки специалистов, потерявших работу, а также занятость лиц – бывших участников военных действий на востоке страны, инвалидов. Сделанные аналогии решения этих проблем на основе международного опыта и национальных теорий занятости.

**Ключевые слова:** занятость населения, международный опыт, трудоустройство, нетрудоспособность, европейская модель политики занятости.



## **EMPLOYMENT cONCEPT: iNTERNATIONAL eXPERIENCE**

In this article the author tries to reveal peculiarities of shaping the model of population welfare, providing for population employment and financial assistance to disabled. The author draws attention to social problems like unemployment, falling short of manpower resources due to labour force migration abroad, lack of retraining programs for those who lost their job as well as employment of former military men who fought in the eastern Ukraine and disabled persons. The author tries to resolve these issues by reaching out to international experience and national employment theories.

**Key words:** employment, international experience, recruitment, disability, European model of employment policy.

**Постановка проблеми.** Аналізований концепт зайнятості населення екстраполюється у двох площинах: на рівні міжнародного досвіду і на внутрішньому рівні. Зайнятість населення є необхідною умовою для його відтворення. Від її рівня залежать добробут людей, витрати суспільства на працевлаштування, підготовку та матеріальну підтримку осіб, позбавлених роботи. Ця проблема завжди актуальна для національної економіки незалежно від рівня розвитку суспільно-економічних відносин. У перехідному періоді, коли відбувається трансформація всієї економічної системи, різко загострюються соціальні проблеми, зокрема безробіття, відбувається послаблення державних соціальних гарантій, що негативно впливає на соціально-політичне життя країни, стримує структурні перетворення, перешкоджає створенню передумов для стабільного економічного зростання.

Погляд на зайнятість населення та тенденції її трансформації передбачає виявлення взаємозв'язків з ефективністю та якістю економічного зростання, розвитком науково-технічного прогресу, дією ринкових законів. Сучасна економічна теорія розглядає економічне зростання як довготривалі зміни рівня реального обсягу виробництва, пов'язані з розвитком продуктивних сил.

Визначальними при цьому є не лише темпи економічного піднесення, але і зміни галузевих та відтворювальних пропорцій, структурні взаємозв'язки в економіці, трансформація інституціональної структури, державна політика стимулювання суспільних потреб, рівень добробуту населення тощо. Посилення соціальної спрямованості економічного зростання характеризує якість останнього. При цьому вона тісно пов'язана з характером протікання ринкових реформ, стимулюванням ділової активності та рівнем її спрямування на задоволення потреб населення та розвиток творчої ініціативи. Соціально-економічні результати функціонування економічної системи вирішальною мірою залежать від рівня використання трудового потенціалу та ефективності зайнятості.

Відштовхуючись від тези «зайнятість населення – це важливий фактор розвитку соціально-економічної системи, необхідна умова та форма життєдіяльності людини», не піддаватиму її жодному сумніву. Адже саме у сфері зайнятості людина реалізує своє конституційне право на працю, а праця виступає основною умовою формування рівня життя населення і одночасно економічної могутності держави, її національної безпеки. У зв'язку з цим зайнятість є об'єктом дослідження багатьох наук і розглядається з різних позицій.

**Стан дослідження.** Зайнятість населення вивчали: О. Грішнова, В. Золотогоров, С. Мочерний, В. Петюх, В. Онікієнко, А. Венгер, О. Дяконенко, А. Семенов, Д. Джонстон, С. Бриттон, Т. Баранова та ін.

**Мета статті.** Для глибшого вивчення зайнятості населення є потреба виникнути у зміст термінопоняття згаданої теми.

**Виклад основних положень.** У сучасній економічній літературі існують різні трактування сутності зайнятості, її форм, видів, типів, функцій, методів забезпечення, результативності тощо. В енциклопедичному словнику з економіки зайнятість визначається як «сукупність економічних відносин, пов'язаних з участю населення в усіх видах діяльності» [1, с.119], у старіших підходах – це міра залучення людей до трудової діяльності та ступінь задоволення їх потреби у праці, забезпечення робочими місцями. Назагал в усіх визначеннях можна помітити реалізацію в них різних методологічних підходів до категорії «зайнятість». У першому випадку акцент зроблено на економічні відносини, а в другому – на забезпеченні робочими місцями, потребі людей у праці. Отже, обидва визначення

не є вичерпними. Вдалу спробу дати комплексне визначення сутності зайнятості зробив, на мою думку, С. Мочерний, який під цим поняттям розуміє певну «сукупність соціально-економічних відносин між людьми з приводу забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування, розподілу та перерозподілу трудових ресурсів з метою його участі в суспільно корисній праці та забезпечення розширеного, нормального відтворення робочої сили». Автор розглядає не тільки економічні, але й соціальні відносини з приводу забезпечення працездатного населення робочими місцями, підкреслюючи можливість розширеного відтворення робочої сили. Такої думки дотримується і В. Петюх, який вважає, що «зайнятість – це сукупність економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення робочими місцями та його участю в суспільно корисній діяльності, що приносить йому заробіток або дохід (прибуток)».

Розширивши спектр відносин за рахунок правових і національних, автор акцентує увагу на забезпеченні працездатного населення робочими місцями. Звідси логічно випливає думка щодо необхідності регулювання цього процесу. Важливість регулюючих аспектів суспільно-економічних відносин стосовно зайнятості підкреслюють В. Онікієнко та Н. Коваленко, вважаючи, що – це система суспільно-економічних відносин, які регулюють забезпечення економічно активного населення робочими місцями, форми його участі в суспільному виробництві, а також відтворення, розподіл та перерозподіл працеактивних громадян і визначають якість життя населення» [4, с.8].

У цьому визначенні поняття, орієнтир спрямований на економічно активне населення, яке є реальним постачальником робочої сили на ринку праці та залежність якості життя від участі в суспільному виробництві. Дослідники вважають, що регульовальні аспекти зайнятості необхідні лише на перехідному етапі до ринку. На мою думку, ринок праці завжди повинен бути об'єктом регулювання.

Згідно із Законом України «Про зайнятість населення», остання визначається як «...діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі» [5, с.48]. Аналізуючи це визначення, можна помітити, що під нього підпадає будь-яка

діяльність, у тому числі і незаконна, оскільки вона також пов'язана із задоволенням особистих потреб та приносить дохід.

На мою думку, у визначенні сутності категорії «зайнятість» доцільно виходити із наявності її взаємозв'язку з категоріями «діяльність» та «праця». Під діяльністю розуміється форма активного відношення людини до дійсності, спрямованого на досягнення поставлених цілей, що пов'язані зі створенням суспільно корисних матеріальних і духовних цінностей, наданням послуг та засвоєнням суспільного досвіду. Наявність цих атрибутивних ознак діяльності є необхідною умовою для визначення тих чи інших форм і видів зайнятості населення.

Так, глобальна зайнятість передбачає не лише діяльність щодо створення матеріальних і духовних благ та надання послуг населенню, але і послуги суспільного характеру, зокрема навчання в середніх і вищих навчальних закладах. Тобто, крім населення, зайнятого у сфері економічної діяльності, вона включає армію, міліцію, держапарат тощо та учнів старших класів і студентів денної форми навчання.

Щодо характеру зайнятості населення у сфері економічної діяльності, то визначальною для неї є категорія праці як свідома, доцільна, соціально корисна діяльність, спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ, надання різноманітних послуг. Саме стосовно такої зайнятості і розглядаються такі її характеристики: повна, продуктивна, ефективна, раціональна, де суб'єктом є економічно активне населення. У зв'язку з цим зайнятість можна визначити як сукупність соціально-економічних відносин щодо участі економічно активного населення в суспільно корисній діяльності та забезпеченні розширеного відтворення людських ресурсів.

Відтак виникає необхідність осмислення нових методологічних підходів щодо категорії зайнятість, які б ураховували її функціональне значення та рівень реалізації. На загальнодержавному рівні економічна функція зайнятості знаходить своє втілення в діяльності економічно активного населення щодо створення суспільного продукту або національного доходу. Соціально-економічна функція зайнятості пов'язана із задоволенням потреб як усього населення в матеріальних і духовних благах, так і безпосередніх суб'єктів діяльності щодо отримання ними доходу або

прибутку. Соціальна функція зайнятості виявляється у задоволенні потреби людини у праці, бізнесі, реалізації її особистих інтересів, розвитку здібностей і творчого потенціалу, професійній і територіальній мобільності та досягненні відповідного статусу. Отже, зайнятість є складним соціально-економічним явищем, що зумовлюється дією об'єктивних та суб'єктивних факторів.

У ринковій економіці зайнятість населення є результатом взаємодії пропозиції робочої сили, попиту на неї, ціни і конкуренції. На пропозицію робочої сили, крім демографічного фактора, значний вплив мають бажаний рівень доходів, пропозиція робочого часу та інтенсивності праці, бажання працювати за наймом чи займатись підприємництвом тощо. Попит на працю визначається обсягами залученого капіталу, виробництва та попитом на продукцію, ціною трудових послуг залежно від корисності (продуктивності) праці та конкуренції на ринку праці. Все це зумовлює величезну різноманітність форм зайнятості, достатньо повно описаних у літературі. Назву лише зайнятість в офіційному і неформальному секторах економіки, регламентовану та нерегламентовану, первинну і вторинну, повну та неповну, постійну і тимчасову, стандартну та нестандартну. Звідси випливає, що зміст категорії зайнятість охоплює не тільки потребу людей в тих чи інших видах діяльності, але й рівень забезпечення цієї потреби, форми участі економічно активного населення у суспільно корисній діяльності та розподілі і споживанні новоствореної вартості.

Зайнятість як економічна категорія вимагає методологічного та методичного обґрунтування її кількісних і якісних характеристик у контексті з іншими макроекономічними складовими економічного зростання. Найбільшого поширення в економічній літературі набули поняття повна, продуктивна, ефективна та раціональна зайнятість. З'ясування їхньої сутності та факторів, що на них впливають, дозволяє конкретизувати елементи механізму регулювання зайнятості та ринку праці. Поняття повної, продуктивної вільно обраної зайнятості було запроваджено Генеральною конференцією Міжнародної організації праці 17 червня 1964 року, Рекомендацією 122, а потім і Конвенцією МОП №168 від 1 червня 1988 року. Однак визначення цього поняття в означених документах немає. У цих документах наголошується лише на необхідності здійснення політики, спрямованої на сприяння повній, продуктивній та вільно вибраній зайнятості.

Напрями такої політики містяться в Рекомендації 122 і передбачають:

- свободу вибору зайнятості та найширші можливості для кожного працівника здобути підготовку та використовувати свої навички та здібності для виконання роботи, до якої він придатний;
- забезпечення роботою всіх, хто готовий стати до роботи чи шукає роботу;
- можливість того, щоб робота була якомога продуктивнішою;
- урахування стадії та рівня економічного розвитку і взаємного зв'язку між цілями в галузі зайнятості та іншими економічними і соціальними цілями [6, с.753-754].

Конвенція 168 від 1 червня 1988 року, підкреслюючи важливість підтримання доходів населення, акцентує увагу на стимулюванні усіх форм продуктивної, вільно обраної зайнятості, серед яких «...дрібні підприємства, кооперативи, зайнятість не за наймом», а також на необхідності заходів щодо безробітних та осіб, які підлягають соціальному захисту [7, с.172]. Орієнтація на отримання доходу та сприяння з боку держави повній, продуктивній зайнятості розширює межі останньої за рахунок розвитку самозайнятості, неформальної зайнятості, підприємництва, малого бізнесу, сімейних господарств тощо.

Щодо сутності продуктивної зайнятості існують різні точки зору, і дискусія з цього приводу ведеться й понині. Так, В. Васильченко продуктивною вважає зайнятість, яка за рахунок високопродуктивної праці створює необхідні для розвитку суспільства ресурси і приносить кожному працівникові дохід, не менший, ніж потрібно для відтворення його фізичних, інтелектуальних і професійних якостей, тобто щонайменше для простого відтворення робочої сили. Так само розуміє продуктивну зайнятість і В. Петюх [3, с.69].

Ці автори пов'язують продуктивну зайнятість зі сферою матеріального виробництва, що суперечить сучасним поглядам на продуктивність праці, що, як відомо, характерна і для сфери послуг, а достатність доходу працівника на рівні простого відтворення робочої сили не може бути визнана як показник високопродуктивної зайнятості. Принаймні рівень суспільної продуктивності праці при

різних варіантах індивідуальної продуктивності повинен, на мою думку, забезпечувати розширене відтворення робочої сили. Саме з позицій ефективного використання праці як у суспільстві, так і на рівні окремого працівника розглядають продуктивну зайнятість В. Онікієнко та Н. Коваленко, підкреслюючи, що на індивідуальному рівні важливим показником, окрім продуктивності праці, виступає величина отриманого доходу, поріг відчутності якого залежить від багатьох факторів і впливає на мотивацію щодо сфери зайнятості та тривалості робочого часу [4, с.8].

Такий підхід мені видається більш плідним у методологічному аспекті для дослідження продуктивної зайнятості.

На думку А. Венгера, продуктивна зайнятість – це така діяльність осіб працездатного віку, задіяних у процесі матеріального та нематеріального виробництва, в результаті якої створюється максимально можлива величина споживчих благ у розрахунку на одного працюючого [7, с.172]. В цьому визначенні заперечення викликають два моменти: по-перше, врахування зайнятості тільки осіб працездатного віку, а не економічно активного населення, яке є суб'єктом зайнятості; по-друге, врахування величини створених споживчих благ у розрахунку на одного працюючого замість загального обсягу створеного валового національного продукту або валової доданої вартості.

Ще один підхід щодо розуміння продуктивної зайнятості пов'язується з такими її ознаками, як економічна обґрунтованість, прибутковість, корисність [8, с.150-153]. Мої зауваження зводяться до наступного. Відомо, що всяка діяльність є економічно зумовленою і здійснюється заради задоволення потреб людини. Корисність праці є іманентною її властивістю незалежно від суб'єкта діяльності. З контексту впливає, що поняття корисність виступає у значенні вигідність, що позбавляє її можливості для використання як ознаки продуктивної зайнятості. Прибутковість, на мою думку, більше характеризує ефективну зайнятість і є необхідною умовою залучення найманої праці до виробництва. Стосовно таких видів продуктивної зайнятості, як самозайнятість, зайнятість у нетоварному секторі тощо, то вона може бути неприбутковою та здійснюватися на умовах простого відтворення.

Навівши визначення продуктивної зайнятості, вважаю, що методологічно вона (зайнятість) повинна пов'язуватися з будь-якою

суспільно корисною діяльністю економічно активного населення щодо створення матеріальних і духовних цінностей чи надання послуг. Ця діяльність може здійснюватися:

- на різних господарюючих об'єктах, які відрізняються технологічними укладами, рівнем організації та менеджменту, формами власності;

- за наймом і не за наймом (самозайнятість, індивідуальна трудова діяльність, підприємництво);

- на умовах постійної, тимчасової, сезонної, повної, неповної зайнятості.

Необхідною умовою продуктивної зайнятості є забезпечення робочими місцями усіх бажаючих працювати.

На кожному етапі важливо як в економічному, так і соціально-психологічному аспекті забезпечити повну, продуктивну, вільно обрану зайнятість економічно активного населення, тобто зайнятість його суспільно корисною діяльністю. В ринковій економіці повна зайнятість розглядається з позицій зайнятості людських ресурсів і характеризується забезпеченням роботою усіх, хто хоче і може працювати на будь-яких умовах. Вважаю, що це екстенсивний підхід щодо зайнятості. Продуктивна ж зайнятість повинна поєднуватися з високою інтенсивністю використання факторів виробництва, а її результати – мати суспільну корисність.

Ефективна зайнятість, на мою думку, спрямована на інтенсифікацію економічного зростання, більш повне використання людського капіталу. На макроекономічному рівні ефективною можна уважати зайнятість, яка відповідала б ефективному сукупному попиту на робочу силу та забезпечувала раціональне використання факторів виробництва. Ефективна зайнятість супроводжується як інтенсивними переміщеннями працівників у галузі з високим рівнем продуктивності праці, в інноваційні типи виробництв, в соціально орієнтовані сфери економіки, так і загальною ефективністю використання праці. Важливими показниками ефективної зайнятості, на мою думку, є:

- відповідність чисельності зайнятих критерію граничної корисності застосування ресурсів праці згідно з обсягами капіталу в кожний конкретний період;

- відповідність професійно-кваліфікаційної структури зайнятих вимогам робочих місць;



– випуск високоякісних, конкурентноспроможних товарів і послуг.

Щодо раціональної зайнятості, то вона визначається суспільною корисністю результатів праці, суспільним і територіальним поділом праці, економічною доцільністю робочих місць, ефективним менеджментом тощо.

Важливість підтримання повної, продуктивної, ефективної зайнятості підтверджується не тільки зменшенням безробіття до природного рівня, але і зростанням рівня доходів працюючого населення. Так, за розрахунками А. Семенова, приріст зайнятості на один процентний пункт супроводжується зменшенням відсотку населення з доходами нижче прожиткового мінімуму на три процентних пункти [9, с.226].

Незаперечний факт: еволюція процесів зайнятості, її форм, видів, підвищення ефективності зумовлюється дією багатьох факторів. Одні з них мали вирішальне значення на перших етапах перехідного періоду, інші мають довготривалий характер. При цьому характер, ступінь та наслідки впливу на зайнятість науково-технічного прогресу, глобалізації економіки, державного регулювання на перехідному етапі мають свої особливості, що виявляються у певних протиріччях, позитивних та негативних ефектах порівняно з дією їх у розвинутій соціально орієнтованій ринковій економіці. На перехідному етапі, зокрема, трансформації зайнятості в основному зумовлюються ринковими перетвореннями, в той час як в соціально орієнтованій ринковій економіці важливого значення набувають структурні перетворення, інформатизація та інновації, посилення процесів інтеграції України у світову економіку, вдосконалення механізмів державно-ринкового регулювання. Це вимагає дослідження їх з метою регулювання процесів зайнятості у напрямі досягнення повної, продуктивної та ефективної зайнятості.

Теоретичні напрацювання про роль та місце держави у регулюванні процесів використання людського потенціалу, вибору доцільних засобів, форм і методів забезпечення його продуктивної зайнятості ускладнюються тим, що питання взаємодії держави та ринку протягом тривалого часу залишаються досить гострими навіть

для розвинутих країн. Особливо це стосується проблеми її втручання у механізми функціонування сучасного регіонального ринку праці та сферу зайнятості населення.

Результати вивчення світового досвіду становлення ринкового господарства в економічно розвинутих ринкових країнах свідчать, що єдиної моделі регулювання зайнятості та ринку праці немає. Кожній з них притаманні специфічні національні особливості. Проте існують загальні підходи щодо побудови цих моделей, оцінка яких дала змогу виокремити такі типи моделей.

Перша – американська – зорієнтована на максимальну зайнятість економічно активного населення. Для США характерний невисокий відсоток витрат на фінансування громадських робіт, перепідготовку незайнятих тощо. Безробітному в США доводиться покладатися, передусім, на власні сили, а підтримка з боку держави обмежується наданням матеріальної допомоги та інформації щодо наявності вільних робочих місць. Проте саме ця країна здійснює чи не найбільш ефективну політику захисту інтересів власного товаровиробника, формує найсприятливіші правові та економічні умови для розвитку підприємництва та створення робочих місць у різних секторах економіки, заохочує підвищення мобільності незайнятих громадян на ринку праці. Таку політику зайнятості, безперечно, слід уважати активною, оскільки вона стимулює сукупний попит на робочу силу та забезпечує активне повернення незайнятих громадян до складу функціонуючої робочої сили. Щороку тут створюється понад 600 тис. нових підприємств. Цим пояснюється факт, що економіка США (особливо сектор послуг) розвивається більш динамічно, ніж економіка західноєвропейських країн.

Для другої моделі (скандинавська), яку застосовують в основному скандинавські країни, характерний високий рівень активності соціальної політики, згідно з якою соціальний добробут визнається метою економічної діяльності держави, а рівень перерозподілу національного багатства через бюджет становить 50–60% ВВП. Як приклад ефективної скандинавської політики, можна навести Швецію, де на підготовку та перепідготовку працівників, створення нових робочих місць витрачається коштів більше, ніж у будь-якій іншій країні; в довготерміновій перспективі забезпечується співіснування низької інфляції та повної зайнятості за рахунок

субсидій підприємствам на утримання неконкурентоспроможних працівників, або надання їм робочих місць у державному секторі з можливістю практично для усіх громадян, котрі бажають працювати, мати робочі місця з середнім рівнем оплати праці.

Третя модель політики зайнятості – англосаксонська – зреалізована у Канаді, Великобританії та Ірландії. Вона передбачає нижчий рівень перерозподілу ВВП – не більше, ніж 40%, переважно пасивний характер державної політики зайнятості, високий відсоток приватних компаній та громадських організацій у наданні соціальних послуг. В англосаксонській моделі працівники підприємства, якщо вони не є акціонерами, обмежені у правах, а вплив держави в такій системі незначний.

Наступна модель політики зайнятості, яка має назву континентальна, або німецька, застосовується у Німеччині, Австрії, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії, частково у Франції. Для неї характерний високий (близько 50%) рівень перерозподілу ВВП через бюджет; формування страхових фондів за рахунок роботодавців; прагнення до підтримки високого рівня зайнятості населення; скорочення чисельності зайнятих при підвищенні продуктивності праці та відповідно зростанні доходів працюючої частини населення. Така політика вимагає створення системи допомоги для збільшення чисельності безробітних.

Японська модель спирається на систему так званого довічного найму, що передбачає гарантії зайнятості працівникам протягом усього трудового життя, збільшення усіх видів виплат залежно від стажу роботи, віку, складу родини. Хоча в останні роки визначальним критерієм розміру оплати праці стає не стільки трудовий стаж, скільки результати трудової діяльності. Заохочення до підприємництва не практикується. Стабільність персоналу дає змогу менеджерам успішно здійснювати інноваційну діяльність і при необхідності проводити підготовку та перепідготовку працівників згідно з вимогами виробництва, забезпечуючи можливість оперативної зміни професійно-кваліфікаційного складу робітників. Орієнтація на довготривалу зайнятість найманих кадрів зумовлює прагнення підприємців вирішувати проблеми надлишкової робочої сили не за рахунок звільнень, а за рахунок зменшення робочого часу (неповної зайнятості) або переводу працівників за взаємною згодою на дочірне

підприємство чи підприємство іншої фірми. Разом з тим, тимчасові працівники, які не мають статусу довічного найму (їхній відсоток складає близько 35%), правами постійних працівників не користуються, а у випадку економічної кризи підлягають звільненню.

Відзначаючи зміни у сфері зайнятості в розвинутих країнах світу за останні десятиріччя, Дж. Гелбрейт сформулював чотири фактори, що їх зумовили, а саме:

- зростання ролі профспілок, які багато зробили для врівноваження відносин між роботодавцями і трудящими;

- послаблення найбільш жорстких сторін ринкової економіки через закони соціального страхування; посилення уваги до проблем розвитку житлового будівництва, медичного обслуговування та освіти;

- зростання ролі держави, що взяла на себе відповідальність за рівень виробництва: знижуючи податки або збільшуючи витрати з державного бюджету, чи поєднуючи ці дії, вона підвищувала попит і нарощувала виробництво, повертаючи економіку до повної зайнятості у кризові роки [10, с.82].

Набула сили тенденція щодо збільшення професійно-кваліфікаційної диференціації заробітної плати, поступового зростання надтарифного заробітку, розмір якого залежить від результатів роботи конкретного працівника та фірми в цілому. Ще одна суттєва особливість цієї політики зайнятості – розвиток багатоманітності її форм, умов найму, режимів робочого часу. У західноєвропейських країнах на початку 90-х років минулого століття у режимі неповного робочого дня був зайнятий кожний восьмий працездатний громадянин, а у Швеції, Великобританії, Нідерландах – майже кожний четвертий. Поширеною формою нетрадиційної зайнятості стає робота за тимчасовими контрактами: у країнах Європейського Союзу відсоток працюючих за такими контрактами в середині 90-х років ХХ ст. становив 9,3% загальної чисельності зайнятих в економіці [11, с.27].

Із середини 90-х років минулого століття стало очевидним, що лібералізація умов найму та звільнень, зниження ролі колективно-договірної системи взаємовідносин між роботодавцями і найманими працівниками не забезпечили реального зниження безробіття. Не були отримані очікувані результати і від програм перепідготовки

безробітних, здійснення яких позитивно впливає на працевлаштування лише у випадку, якщо отримана професія має попит на ринку. Система професійної підготовки безробітних через короткі терміни навчання не вплинула суттєво на їхню конкурентноспроможність. Не виправдали сподівань і заходи щодо розширення громадських робіт, інтерес до яких найбільше проявився на початку 90-х років, коли рівень безробіття підвищився, а уряди провідних країн світу зробили ставку саме на розвиток цих робіт, особливо у сфері послуг. Значні економічні та соціальні втрати, пов'язані з недовикористанням людського потенціалу, зумовили необхідність перегляду політики регулювання ринку праці. Важливим кроком на шляху становлення нової стратегії зайнятості стало прийняття у 1994 р. країнами ОЕСР програми «Дослідження робочих місць», в якій серед першочергових заходів розв'язання проблеми збалансування попиту та пропозиції робочої сили виокремлювалися структурні зрушення в економіці, стимулювання науково-технічного прогресу, створення більш сприятливих умов для розвитку підприємництва, зокрема для заохочення інвестицій, запровадження активної політики на ринку праці, реформування системи соціального страхування та соціальної допомоги безробітним [12, с.36]. Перегляд останньої, на думку урядових структур і багатьох науковців, зумовлений надмірною щедрістю допомоги та обмеженістю стимулів щодо пошуку нової роботи.

У середині 90-х років ХХ ст. у розвинутих країнах допомога по безробіттю становила 31% від середньої заробітної плати, а середня тривалість отримання допомоги – майже 1,5 роки. До того ж безробітні мали ще низку соціальних пільг, з урахуванням виплат рівень доходів сім'ї безробітного збільшувався до 70–100% втраченого заробітку. Не знижуючи прямо середніх розмірів допомог, розвинуті країни значно скоротили загальні обсяги витрат на виплату допомоги шляхом зменшення максимального її рівня (Німеччина, Канада, Данія, Австрія), обмеження термінів їхньої виплати у максимальному обсязі (Франція), збільшення стажу роботи, необхідного для отримання допомоги, зміни порядку її індексації тощо.

Отже, можна констатувати, що з середини 90-х років минулого століття політика забезпечення зайнятості розвинутих країн світу зазнала нових суттєвих змін. Саме така політика за новим сучасним

баченням правлячих урядів цих країн повинна стати центром усієї соціальної політики, що розглядається саме як політика, орієнтована на вирішення проблем зайнятості. Все більшого визнання набуває точка зору, що краща політика у сфері зайнятості – це науково, фінансово, організаційно, законодавчо обґрунтована економічна політика, яка включає такі важливі підсистеми, як фінансово-кредитну, структурну, податкову, інвестиційну, протекціоністську та соціальну. Інструментарій регулюючого впливу з боку держави на сферу зайнятості та ринок праці увібрав як заходи макроекономічного характеру з пом'якшення ситуації у сфері зайнятості, збереження певної гнучкості ринку праці, так і щодо впорядкування системи соціального страхування і соціального захисту безробітних.

Таким чином, реалізацію принципів соціальної держави ставлять під сумнів дві проблеми: демографічна та економічна. І якщо першу можна вирішувати тільки в довготерміновій перспективі, то для вирішення другої дещо можна зробити вже сьогодні, а це означає, що без активної державної участі в регулюванні зайнятості не обійтись. Як відзначає Д. Дж. Джонстон, генеральний секретар ОЕСР: «З огляду на минулий досвід і сучасну проблематику, ми повинні бути впевнені, що жодний європейський уряд не залишиться байдужим до людських витрат, які пов'язані з адаптацією до перемін» [13, с.15].

На початку ХХ ст. в окремих європейських країнах почали створюватися спеціальні фонди для допомоги безробітним. У 1905–1908 роках у Франції, Данії та Бельгії програми щодо надання допомоги безробітним стали розроблятися на державному рівні. А у Великобританії У. Черчілль, на той час міністр торгівлі, з метою підвищення ефективності допомоги безробітним, домігся від законодавчих органів права для Міністерства торгівлі відкрити біржу праці. Створена на той момент британська система страхування, запропонувала такі методи допомоги безробітним, які і понині використовуються в структурах страхування від безробіття.

У Німеччині система обов'язкового страхування від безробіття була запроваджена в період найвищого безробіття в 1927 році, у Швеції – у 1932 році у період правління соціал-демократів.

Після 1973 року, коли розпочалася світова інфляція, безробіття стало типовим явищем майже для всіх промислово розвинутих країн. Якщо наприкінці 60-х років минулого століття у Великобританії

дестабілізуючим фактором, що призвів до зміни політичного курсу і відставки Кабінету Міністрів був рівень безробіття, який дорівнював 2,5% від працюючого населення (0,5 млн. безробітних), то на початку 70-х років цей показник виріс до одного мільйона, а наприкінці 70-х років – до 1,5 млн. осіб. На початку 90-х років кількість безробітних коливалася на рівні 10% (близько 3 млн. осіб). І така ситуація була характерною для всіх промислово розвинутих країн. У період з 1978 по 1998 роки рівень безробіття в країнах, що входили в Організацію економічного співробітництва і розвитку, збільшився з 10 млн. осіб до майже 35 млн. осіб [14, с.179].

Таким чином, у європейських країнах став накопичуватися досвід щодо розробки заходів для боротьби з безробіттям і пом'якшення його наслідків, що є актуальним і нині.

Наприклад, у сучасній Швеції держава здійснює активну політику у сфері зайнятості, спрямовану на зменшення безробіття. Характерною рисою цієї політики є попередження безробіття, а не боротьба з його наслідками. Соціальна політика Швеції особливу увагу приділяє розробці заходів, спрямованих на забезпечення: професійної підготовки та перекваліфікації осіб, які стали безробітними; створення нових робочих місць, в основному, у державному секторі економіки; географічної мобільності населення та робочої сили шляхом надання субсидій і кредитів на переїзд сімей із районів з надлишковою робочою силою в райони, де є вакантні місця; доступу населення до інформації щодо наявних вакантних місць тощо.

На практиці у 90-х роках минулого століття майже всі нові робочі місця в країнах ОЕСР були створені в приватному секторі. У той самий час державний сектор продовжував залишатися джерелом робочих місць для значної частини населення промислово розвинутих країн. У середині 90-х років збільшення зайнятості відбувалося, як правило, за рахунок створення нових робочих місць з неповним робочим днем, а в деяких країнах за рахунок скорочення працюючих повний робочий тиждень. Так, наприклад, відповідно до програми, розробленої в Данії, робітники мають право на отримання цілком або частково оплачуваної відпустки терміном до 1 року для здобуття додаткової освіти, по догляду за дитиною чи за особистими мотивами. Вивільнені таким чином робочі місця надаються безробітним на умовах тимчасової зайнятості [15, с.71-72]. І хоча наприкінці 90-х

років спостерігається деяке збільшення чисельності додаткових робочих місць на умовах повної зайнятості, все таки робочі місця з неповним робочим днем залишаються основним джерелом додаткової зайнятості. Аналіз досвіду зарубіжних країн показує, що там у цей час надається перевага заходам, спрямованим на сприяння гнучкої зайнятості. Цей досвід корисний для України, тому що гнучкі форми зайнятості дозволяють стримувати процеси деградації робочої сили.

У такому контексті апелую до ідей про те, що важливу роль у захисті безробітних відіграє ефективна система допомоги безробітним. Відповідно до законодавства Іспанії безробітний у перші 180 днів отримує допомогу, що дорівнює 80–100% мінімальної міжгалузевої заробітної плати, потім протягом 181–360 днів розмір допомоги скорочується до 70% і після 360 днів до 60%. Новий Основний закон про зайнятість від 1984 року передбачає також виплату 75% міжгалузевої заробітної плати сімейним робітникам, зареєстрованим на біржі праці. Допомога по безробіттю фінансується за рахунок надходження в систему соціального страхування внесків з боку підприємців і трудящих (відповідно 60% і 40%) [16, с.152].

Якщо порівнювати скандинавську і європейську моделі політики зайнятості, то можна зробити висновок, що перша спрямована на забезпечення роботою максимальної кількості трудящих, для чого створюються робочі місця в державному секторі економіки з середніми умовами оплати праці; друга – орієнтована на скорочення числа зайнятих при підвищенні продуктивності праці та зростанні доходів працюючих. Така політика передбачає дорогу систему допомоги для більшої кількості безробітних.

Великий інтерес у дослідженні проблеми становить японська модель політики зайнятості. Згідно з цією доктриною кожна людина може знайти для себе роботу, навіть якщо вона буде не дуже цікавою чи корисною. У цьому полягає причина низького безробіття в Японії та економії коштів на соціальні витрати. Природно, така політика не могла призвести до ефективної економіки, якби не знамениті експортні галузі Японії, серед яких автомобілебудування, сталеливарна промисловість, виробництво автомобільних запчастин і машинобудування. Як відзначає Д. Дж. Розенберг: «У цьому специфічному співвідношенні відбивається сутність успішної економічної стратегії Японії останніх 30 років і головний спосіб



широкого розподілу добробуту і доходів» [17, с.17].

Політика щодо дотримання максимально високого рівня зайнятості є однією з найновіших форм діяльності Європейської Спільноти. Вона виросла на ґрунті соціальної політики і донедавна сприймалась як її інтегрована частина. Засади політики зайнятості буди пов'язані зі зростанням безробіття у країнах «п'ятнадцятки» (на той час), яке у 1997 р. сягнуло 17 млн. осіб. Результатом такого стану речей став спеціальний розділ Амстердамського трактату, який був присвячений зайнятості. Він надавав пріоритетного характеру політиці зайнятості в ЄС і створив формальні підстави для спільних дій у цій сфері.

**Висновки.** Реалізуючи стратегію боротьби з безробіттям, Комісія Європейських Спільнот у 1996 р. виступила з важливою ініціативою щодо прийняття так званого пакту довіри. Ця пропозиція мала на меті мобілізацію усіх сторін, що мають вплив на зайнятість (спільноти, інституції державних та локальних рівнів і соціальних партнерів).

В листопаді 1997 р. у Люксембурзі відбулося надзвичайне засідання Європейської Ради, присвячене боротьбі з безробіттям. Ця зустріч ініціювала так званий «Люксембурзький процес» – комплексну стратегію Європейської Спільноти у сфері зайнятості. Стратегія зобов'язувала Європейську Раду до проведення щорічного аналізу та оцінки ситуації у сфері зайнятості (на основі спільного звіту про зайнятість). На підставі даних результатів кожна держава-учасниця зобов'язувалася виробити Національний план діяльності щодо зайнятості. Щорічно кожна країна повинна подати звіт про реалізацію політики працевлаштування, що є основою для підготовки Європейською Комісією наступного спільного звіту про зайнятість.

### *Література*

1. Золотогоров В. Г. (1997), Энциклопедический словарь по экономике / В. Г. Золотогоров. – Минск: Польшя., – С. 119.
2. Мочерний С. В. Основи економічних знань: запитання і відповіді / С. В. Мочерний. – К.: Фемина, 1996. – С. 210.
3. Петюх В. М. Ринок праці: навч. посібник / В. М. Петюх. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 69.

4. Онікієнко В. В., Коваленко Н. І. Продуктивна зайнятість: зміст, актуальні проблеми і шляхи вдосконалення / В. В. Онікієнко, Н. І. Коваленко. – К.: ПРИНТ ЕКСПРЕС, 1999. – С. 8.
5. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2004. – С. 48.
6. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці / Міжнар. бюро праці. – Женева: у 2-х т. – К., 1999. – С. 753–754.
7. Венгер А. М. Ефективна зайнятість населення України: соціально-економічна характеристика / А. М. Венгер // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – Вип. 10. – С. 172.
8. Дяконенко О. І. Характерні ознаки продуктивної зайнятості / О. І. Дяконенко // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжнар. наук. конф. – К.: РВПС України НАН України – 2000. – Т. II. – С. 150–153.
9. Семенов А. С. Механизмы согласования социально-экономических критериев при создании рабочих мест / А. С. Семенов // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжнар. наук. конф. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – Т. I. – С. 226.
10. Капиталистическое управление: уроки 80-х / под ред. А. А. Дынкина. – М.: Экономика, 1991. – С. 82.
11. Employment Outlook. – Paris: OECD, 1997. – P. 27.
12. OECD Job Study Evidence and Explanations. – Paris, 1994. – P. 36.
13. Джонстон Дональд Дж. Перспективы процветания Европы / Дональд Дж. Джонстон // Проблемы теории и практики управления. – 1997. – № 4. – С. 15.
14. Бриттан С. Капитализм с человеческим лицом / С. Бриттан. – СПб.: Изд. Санкт-Петербурга, 1998. – С. 179.
15. World Summit for Social Development Denmark, National Report / Copenhagen. – 1995. – P. 71–72.
16. Баранова Т. И. Социальная защита испанских трудящихся / Т. И. Баранова // Полис. – 1991. – № 6. – С. 152.
17. Розенберг Д. Дж. Девальвация рыночной «системы верований» (о книгах Р. Каттнера и У. Грейдера) / Д. Дж. Розенберг //

Проблемы теории и практики управления. – 1997. – № 6. – С. 17.

1. Zolotogorov V. G. Jenciklopedicheskij slovar' po jekonomike / V. G. Zolotogorov. – Minsk: Polymja, 1997. – S. 119.
2. Mochernyj S. V. Osnovy ekonomichnykh znan': zapytannia i vidpovidi / S. V. Mochernyj. – K.: Femyna, 1996. – S. 210.
3. Petiukh V. M. Rynok pratsi: navch. posibnyk / V. M. Petiukh. – K.: KNEU, 1999. – S. 69.
4. Onikiienko V. V., Kovalenko N. I. Produktyvna zajniatist': zmist, aktual'ni problemy i shliakhy vdoskonalennia / V. V. Onikiienko, N. I. Kovalenko. – K.: PRYNT EKSPRES, 1999. – S. 8.
5. Hrishnova O. A. Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny: pidruchnyk / O. A. Hrishnova. – K.: Znannia, 2004. – S. 48.
6. Konventsii ta rekomendatsii, ukhvaleni Mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu pratsi / Mizhnar. biuro pratsi. – Zheneva: u 2-gh t. – K., 1999. – S. 753–754.
7. Venher A. M. Efektyvna zajniatist' naselennia Ukrainy: sotsial'no-ekonomichna kharakterystyka / A. M. Venher // Zajniatist' ta rynok pratsi: Mizhvid. nauk. zb. – K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – Vyp. 10. – S. 172.
8. Diakonenko O. I. Kharakterni oznaky produktivnoi zajniatosti / O. I. Diakonenko // Sotsial'ni priorytety rynku pratsi v umovakh strukturnoi modernizatsii ekonomiky: Mizhnar. nauk. konf. – K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy – 2000. – T. II. – S. 150–153.
9. Semenov A. S. Mehanizmy soglasovaniia social'no-jekonomicheskikh kritereev pri sozdanii rabochih mest / A. S. Semenov // Sotsial'ni priorytety rynku pratsi v umovakh strukturnoi modernizatsii ekonomiky: Mizhnar. nauk. konf. – K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2000. – T. I. – S. 226.
10. Kapitalisticheskoe upravlenie: uroki 80-h / pod red. A. A. Dynkina. – M.: Jekonomika, 1991. – S. 82.
11. Employment Outlook. – Paris: OECD, 1997. – P. 27.
12. OECD Job Study Evidence and Explanations. – Paris, 1994. – P. 36.
13. Dzhonston Donal'd Dzh. Perspektivy procvetaniia Evropy / Donal'd Dzh. Dzhonston // Problemy teorii i praktiki upravleniia. – 1997. – № 4. – S. 15.

14. Brittan S. Kapitalizm s chelovecheskim licom / S. Brittan. – SPb.: Izd. Sankt-Peterburg, 1998. – S. 179.
15. World Summit for Social Development Denmark, National Report / Copenhagen. – 1995. – P. 71–72.
16. Baranova T. I. Social'naja zashhita ispanskih trudjashhihsja / T. I. Baranova // Polis. – 1991. – № 6. – S. 152.
17. Rozenberg D. Dzh. Deval'vacija rynochnoj «sistemy verovanij» (o knigah R. Kattnera i U. Grejdera) / D. Dzh. Rozenberg // Problemy teorii i praktiki upravlenija. – 1997. – № 6. – S. 17.

***Рецензент:** Балджи М.Д., д.е.н., професор, Одеський національний економічний університет*

*20.09.2017*

УДК 94(479.24)

*Аллахвердиева Гюльтакин Афат кызы*

**ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ  
РОССИЙСКОЙ И ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИЯМИ В  
КАСПИЙСКОМ БАСЕЙНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII  
ВЕКА**

В статье рассматриваются некоторые вопросы геополитических противоречий между Российской и Османских империй на территории Азербайджана. Отмечается, что иногда экономические интересы прерастали в политическую и этот процесс сопровождался длительными и кроворолитными войнами.

**Ключевые слова:** гегемония, империя, административная система, прикаспийская область, договор, соперничество, сопротивление.

*Аллахвердиева Гюльтакин афато кизи*

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ МІЖ РОСІЙСЬКОЮ ТА  
ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЯМИ У КАСПІЙСЬКОМУ БАСЕЙНІ В  
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ**

У статті розглядається деякі питання геополітичних протиріч між Російською і Османською імперіями на території Азербайджану. Відзначається, що іноді економічні інтереси прерастали в політичну і цей процес супроводжувалися тривалими і кроворолітними війнами.

**Ключові слова:** гегемонія, імперія, адміністративна система, Прикаспійська область, договір, суперництво, сопротивление.

## **GEOPOLITICAL CONFLICTS BETWEEN RUSSIAN AND OTTOMAN EMPIRE IN THE CASPIAN BASIN IN THE FIRST HALF OF THE XVIII CENTURY**

The article examines some issues of geopolitical contradictions between the Russian and Ottoman empires in the territory of Azerbaijan. It is noted that sometimes economic interests grew into a political one and this process was accompanied by long and bloody wars.

**Key words:** hegemony, empire, administrative system, Caspian region, treaty, rivalry, resistance.

**Постановка проблемы.** В Осmano-Сефевидских войнах XVI-XVII веков вопрос прикаспийских областей имел важное значение. Необходимо отметить, что в XVIII веке Османская империя проводила гегемонистскую политику в бассейне Каспийского моря наравне с такими ведущими государствами как Англия, Франция и Россия.

**Цель статьи** заключается в изучении геополитических противоречий между двумя империями в Каспийском бассейне в первой половине XVIII века.

### **Изложение основного материала исследования.**

В основе политики в регионе Османской империи к Азербайджану стояли, прежде всего, его экономические интересы. Османская империя, игравшая ведущую роль в транзитной торговле Средиземное – Чёрное – Каспийское моря, получала значительную прибыль от торгового посредничества между Западом и Востоком. Османская империя, использующая транзитную торговлю, стремилась захватить как можно больше прикаспийских областей. Необходимо так же отметить, что в начале XVIII века Османская империя в экономическо-политическом отношении стала все больше зависеть от крупных европейских государств – Англии и Франции [1; 445]. Несмотря на ведущую роль в транзитной торговле между Западом и Востоком, после открытия новых торговых путей в Индию и соседние страны, Османское государство лишилось большей части доходов от транзитной торговли [1; 456]. Раньше Османская империя экспортировала сырьё, сукно, шёлковые ткани, кожу и обувь,

некоторые виды оружия [2]. С начала XVIII века экспорт сырья и роль импорта европейских промышленных товаров возросли [1; 457]. Причиной экономической и политической зависимости Османского государства от Англии и Франции, стали так же заключённые в 40-е годы XVIII века торговые соглашения на неограниченные сроки [3; 4]. В прошлом такие соглашения заключались на период правления царствующих правителей [4]. Для французских купцов был определен 10 процентный таможенный налог [4]. Позже такие же права получили купцы Англии и Голландии [3; 4]. Иностранцы, так же были освобождены от ответственности перед османским судом. Поэтому, государственные чиновники Османской империи одним из основных мер улучшения внутреннего и внешнего положения постепенно экономически и политически слабеющего государства в начале XVIII века, видели в необходимости захвата и укрепления в прикаспийских областях [2].

Основным соперником в осуществлении этих целей для Османского государства в первой половине XVIII века являлась Российская империя. Обострилась борьба между Россией и Османским государством за установления политической и экономической гегемонии на Чёрном и Каспийском морях. Россия захватила Азов, Таганрог и несколько других территорий по Стамбульскому договору, подписанному между Россией и Османским государством [5; 389]. Очень скоро война между Россией и Османским государством возобновилась. Русская армия, под командованием Петра I, попала в окружение у реки Прут, под Яссами [5; 393]. Петр I для спасения своей армии был вынужден подписать мирный договор в 1700 году и отказаться от захваченных территорий. После неудачного Прутского похода Пётр I проводил осторожную политику на южных границах, поэтому старался скрывать подготовку похода на Каспийское море [6; 478]. Так же, Пётр I для успешного завершения войны со Швецией, хотел быть уверен в безопасности своих южных границ.

В 1720 году Россия и Османское государство подписали договор о «Вечном мире» [6; 481]. Этот договор сохранил для России обязательства Прутского перемирия. Только по одному вопросу Османское государство пошло на уступку своему сопернику. России было дано право сохранить посольство в Стамбуле [7; 317]. Русский

царь, подписав перемирие старался не настораживать Османское правительство, потому что в это время шла активная подготовка к Каспийскому походу. Только после манифеста Петра I и прихода в Дербент русского военного флота, «игра в прятки» была закончена [8], т. е. на словах Россия хотела отомстить за русских купцов, но поход не на Шамаху, а в прикаспийские области всё проявил. Османское правительство расценило цель «Шамахинского похода» русской армии на прикаспийские области как попытку русского царя закрепить за собой эти земли [8; 354].

Главной точкой русско-тюркских противоречий выступила Прикаспийская область, особенно Шамахи, поэтому одной из главных причин, препятствующих осуществлению планов Петра I, было негативное отношение Османского государства к этому походу. 29 августа 1722-го года Петр I захватил Дербент. В походе участвовало около 100 тысяч войск. Взяв город без потерь, Пётр I большую часть войск в тот же день отправил назад, сам морским путём вернулся в Москву [9; 149]. Накануне похода, 25 июля 1722-го года он отдал указ послу России в Сефевидском государстве С. Абрамову добиться от Сефевидов передачи прикаспийских областей России. В противном случае выразил готовность захватить эти области военным путем [10; 9].

В другом письме Пётр I писал, мы обязательно должны завладеть морским побережьем и не должны пускать сюда тюрков. Англия расценила захват русскими Дербента началом господства русских на Каспийском море. Английское правительство лучше всех понимало планы России в отношении Каспийских областей. Успехи России на юге Англия считала для себя катастрофой, потому что они могли свести на нет не только торговлю шёлком, но и провалить всю торговлю Ост-Индской компании и Леванта [11]. Поэтому Англия решительно поддерживала политику Османского государства.

Русские планировали начать поход в 1723 году. Однако перенесение похода на год вперед тоже было связано с русско-тюркскими противоречиями. Разгром в марте 1722-го года у Исфагана шахских войск афганцами и окружение столицы Сефевидов встревожило Петербург. Петербург был напуган тем, что Османы, используя крушение Сефевидского государства, раньше России могут захватить прикаспийские области [12; 234]. Еще после победы



Ширванского восстания, Пётр I опасался введения Османской империей на Южный Кавказ войск и захвата этих территорий, что помешало бы осуществлению кавказской политики России [12; 237]. По этой причине нельзя было откладывать поход.

Как видим, подготовка вооруженного захвата Петром I прикаспийских областей и причина отступления из Дербента большей части войск была спровоцирована Англией и Османским государством. В первую очередь, причиной протеста Османского правительства являлось то, что Петр I не хотел, чтобы Гаджи Давуд принимал покровительство Османской Турции, потому что в этом случае Османы, не теряя времени, вторгнутся на Южный Кавказ. Император поручил своему резиденту в Стамбуле И. Неплюеву любой ценой помешать Гаджи Давуду переходить под османское покровительство [13; 89]. Однако посол не смог добиться этого. Во-вторых, после захвата и поспешного вывода Петром I своих войск из Дербента в 1722 году, в октябре Османское государство признало власть Гаджи Давуда в Ширване и приняло его под своё покровительство.

Гаджи Давуд принял вассальную зависимость от Османской империи [14]. Переговоры между султаном Ахмедом II и Гаджи Давудом сильно беспокоили Петра I. Русский царь опасался посылать карательную экспедицию против Гаджи Давуда, принявшего Османское покровительство. В тоже время, это решение могло нанести тяжелый удар по торговле с Востоком и восточной политике Петра I в целом [15; 84].

В-третьих, в ноябре того же года главный визирь султана Ахмеда II Ибрагим-паша, дал заявление протеста послу И. Неплюеву. В заявлении говорилось о том, что пока русские войска будут находиться на землях Сефевидского государства, османское правительство не будет спокойно на это смотреть [16]. В-четвёртых, в декабре великий визирь Ибрагим-паша для того, чтобы предотвратить войну между двумя государствами, при посредничестве И. Неплюева открыто высказал свои пожелания: «как хороший друг, как человек желающий сохранить мир между двумя империями, вы вместе со своими войсками должны уйти на свои земли» [16].

По возвращению из Дербента в 1723 году, Пётр I встретился с османским послом Нишли Мухаммедом. Посол официально объявил о

взятии под османское покровительство Давуд бека и еще раз Петру I передал требование своего правительства вывести русские войска из каспийских областей [17; 76].

Весной 1723 года османские войска вошли в Картли и Кахетию. 12 сентября, в день подписания договора в Петербурге с сефевидским послом – османские войска взяли Тифлис, затем начали наступление на Гянджу, Иреван и Нахчыван. Султанское правительство уже не желало никаких переговоров [17; 79]. Только благодаря усилиям великого визиря Ибрагим-паши, в конце 1723 года войны удалось избежать.

После трехмесячного «ожидания» в конце декабря 1723 года начались новые переговоры. События, происходящие в прикаспийских областях, подтверждают мысль о том, что возвращению Петра I из Дербента способствовало недовольство Османского правительства. В связи с этим посол И. Неплюев писал, что «уговорить тюрков никак невозможно» [10]. Россия, не хотела войны, поэтому после раздумий решила предложить Османской империи раздел прикаспийских областей между двумя государствами [10]. После долгих переговоров стороны договорились о разделе «сефевидского наследства». 12 июля 1724 года в Стамбуле был подписан договор с Россией. Османская империя признала «добровольную» передачу шахом завоеванных Россией прикаспийских областей [9; 19]. Остальные области Азербайджана: Карабах, Гянджа, Тебриз, Нахчыван, Иреван, Казвин, а так же вся Грузия отходили к Османскому государству [9; 202]. Стамбульский договор разделил Азербайджан на две части. Одна из основных статей Стамбульского договора, исключая прикаспийские области, была посвящена Ширвану. По договору османы не имели права держать войска в Ширване. В случае конфликта султан сюда мог ввести войска с разрешения России [9; 203, 214 ]. Созданному, по Стамбульскому договору, Шамахинскому ханству был дан отдельный статус. Это ханство находилось под контролем султанского правительства. Гаджи Давуд, имевший высокий авторитет среди местного населения, был утвержден со стороны султана Ширванским ханом [9;203].

После подписания Стамбульского договора османские войска стали захватывать Южный Кавказ, а так же Азербайджан. Летом 1724 года по договору Салмас, Хой, Маранд попали в османскую

оккупационную зону. В августе того же года была попытка захвата Тебриза. Однако сефевидские войска остановили наступление. В некоторых случаях местное население, уставшее от политической и социальной нестабильности в государстве, принимало османскую власть [19; 181]. Например, Иреван, Нахчыван, Ордубад, Казах, Борчалы, добровольно приняли османскую власть. Однако города Гянджа, Тебриз и Ардебиль оказали сильное сопротивление османам. В 1725 году эти города перешли под османское правление. По мнению Локкарта, большинство населения, состоявшее из суннитов, принимало добровольно османскую власть; шииты, наоборот, оказывали сопротивление [20]. Однако Иреван, Нахчыван и население некоторых приграничных областей Южного Азербайджана, добровольно принявших османскую власть (они были шииты), показывают неверность мыслей Локкарта.

В 1727 году условия Стамбульского договора были пересмотрены. По окончании переговоров 12 декабря 1727 года Джавад, Сальян, Куба, Рустав, Шешпара, Тенге были переданы России [21; 212]. Гаджи Давуд отказался сдать крепость Тенге, однако русские войска заставили его сдаться. За неповиновение султан выслал его на Кипр. Вместо него правителем Ширвана был назначен Сурхай хан [21; 22]. Опираясь на военную поддержку осман, Сурхай хан совершал грабительские набеги на прикаспийские области. В 1724 году Сурхай хан вместе с отрядом Ибрагим-паши разграбили 24 сальянских деревень. Цель походов Сурхай хана – собрать как можно больше налогов в османскую казну. Османы на захваченных территориях вводили свою административную систему управления. Территория Азербайджана была разделена на вилаеты и беглярбекства. Вилаеты управлялись сараскерами. Однако, на территориях севернее Куры, османские войска не размещались. Укрепившись и создав свою административную систему, османы начали активно готовиться к захвату всех прикаспийских областей.

Уже в конце 20-х годов XVIII века на всем Южном Кавказе усилилась борьба против османской оккупации. В этой борьбе активное участие принял Надиргулу хан. Военно-политические события 30-х годов XVIII века показали, что османы не только не могли расширить завоевание в прикаспийских областях, но даже не смогли сохранить сефевидские земли, переданные им по

Стамбульскому договору. Для борьбы с Османской Турцией 1730 год для Сефевидов оказался удачным. Во-первых, в этот период, в результате переворота был свергнут султан Ахмед III и правящие круги Османского государства были заняты регулированием внутренней ситуации. Во-вторых, Россия сочувствовала Сефевидам. Правильно оценив ситуацию, Сефевиды начали военные операции против Османского государства [21; 289]. В этих военных операциях отличился Надиргулу хан. Однако выступление в Герате против Сефевидов афганских племен и восстание в Хорасане, заставили Надиргулу хана срочно отправиться туда. Шах Тахмасиб II оказался слабым полководцем и проиграл основные военные операции. Урмия, Тебриз, Марага, Салмас, Хамадан снова были потеряны. Надиргулу хан срочно отправил Тахмасибу II письмо с требованием о заключении перемирия с Османами даже путем территориальных уступок. Подписанный 16 января 1732 года Кирманшахский договор остановил продвижение османской армии [18; 200].

**Выводы.** Таким образом, политическая и экономическая борьба за Южный Кавказ между Российской и Османскими империями в первой четверти XVIII века имела равное значение для обоих государств.

В результате бездарной политики двух последних представителей сефевидской династии – шах Султан Гусейна и шах Тахмасиба II в первой половине XVIII века – Сефевидское государство стало жертвой политических интересов Российской и Османской империй. Дипломаты и путешественники не лестно отзывались о последних представителях Сефевидской династии. Русские дипломаты в Тебризе, характеризуя Тахмасиба II генералу Левашову, отмечали его большую привязанность к спиртным напиткам [19; 224]. В сложившейся критической ситуации для Сефевидского государства Надиргулу хан лишил власти Тахмасиба II. Последний был выслан в Мешхед, там ему выкололи глаза [18; 392]. Малолетнего сына Тахмасиба II – Аббас Мирзу короновали, как шаха Аббас III и Надиргулу хан стал его опекуном, т. е. фактически с этого времени стал полноправным государем Сефевидского государства.

Надиргулу хан возобновил войну с Османским государством. Он, первым делом, ликвидировал условия Кирманшахского договора. Несмотря на поражение первой битвы под Багдадом, второе сражение

выиграл и подписал договор с османским командованием во главе с Ахмед пашой. Османы вернули все земли, захваченные за последние десять лет. Были восстановлены границы на основе Гасри-Ширинского договора 1639 года. Однако Османское правительство не утвердило договор и военные действия возобновились. Скоро сами османы поняли бессмысленность продолжения войны и по приказу султана вернулись назад в Османское государство [12; 300].

Можно сказать, что Надир хан, освободив весь Южный Азербайджан от османской армии, решил положить конец Шамахинскому ханству, которое было формально зависимо от Османской Турции. В конце 1734 года он захватил город и приказал его разрушить. Д. Ханвей сообщает, что для того чтобы сломить сопротивление населения, после грабежа, крепостные стены до основания были разрушены [21;165]. Население было переселено в Агсу – «Ени Шамаху». Следующий удар османской армии был нанесен под Гянджой. Осада города продолжалась 4 месяца. Длительная осада срывала планы Надир хана по освобождению Кавказа от османской армии. Одновременно он получал информацию об активизации османской армии в западной части Южного Кавказа. Надир хан прежде всего стремился освободить Гянджу и прикаспийские области. Именно по этой причине он не двигался в западном направлении. Прикаспийские области имели стратегическое значение для Надир хана и по этой причине он в первую очередь начал бороться за их освобождение. В 1735 году, подписав Гянджинский договор, Надир хан добился полного вывода русских войск с прикаспийских областей [20; 321].

Османскому господству на Южном Кавказе было положено конец в 1735 году, в результате победы Надир хана в битве близ Ечмиедзина (Уч Килсе) [20; 328]. К концу 1735 года Османское командование полностью вывело войска с территории Южного Кавказа.

### *Литература*

1. Хаммер И.Ф. История Османского государства. Перевод с немецкого Л.А. Сосновской// НАИИ НАНА, инв. № 8389 – стр. 872.
2. Чеучева А.К. Османская империя и Северо-Западный Кавказ

в XVIII столетии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vestnikihae.ru/Issues/30/3>

3. Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI Osmanlı tarihi 6 ciltte tam yayın Türk tarih kurumu basım evi Ankara 1988-səh 3114

4. Doç. Dr. M. Alaaddin Yalçinkaya III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası. <https://www.tarihtarih.com>

5. Уляницкий В.А Дарданеллы и Босфор / В.А. Уляницкий. – М.: Типография Гатцула 1889. – стр. 721.

6. Устрялов Н. История царствования Петра Великого / Н. Устрялов. – Том IV. Часть 2. – СПб, 1863. – стр 719.

7. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – Том XVIII. – стр.567.

8. Никифоров Л.А Русско-английские отношения при Петре I / Л.А. Никифоров. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1950. – 282 с.

9. Лыццов В.П. Персидский поход Петра I / В.П. Лыццов. – М.: Изд-во МГУ, 1951. – 250 с.

10. Курукин И.В Персидский поход Петра Великого. Низовой корпус на берегах Каспия (1722-1735) / И. В. Курукин [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.opendag.ru/>

11. Магомедова Р.И. Кавказская проблема в восточной политике России, Англии и Франции в первой половине XVIII века / В.И. Магомедова // Автореферат диссертации кандидата исторических наук. – Махачкала 2004. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/>

12.Маркова О. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. / О. Маркова – М.: Наука, 1966. – 323 с.

13. Гезалова Н.Р. Вопросы истории Азербайджана в XVIII веке в англоязычной историографии / Н.Р. Гезалова. – Баку-Москва, 2010. – 244 с.

14. Алимйрзаева А.А Дагестан в кавказской политике России в эпоху Петра I / А.А. Алимйрзаева. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [www.alibest.ru](http://www.alibest.ru)

15. Алиев Ф.М. Миссия посланника русского государства А.Н.Волынского в Азербайджане / Ф.М. Алиев. – Баку: «Элм», 1979. – 120 с.

16. Абдуссаламов М.Б. Кумыкские феодальные владения в кавказской политике России: От Петербургского договора до Гянджинского трактата (1723-1735) / М.Б. Абдуссаламов. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [www.alibest.ru](http://www.alibest.ru)

17. Абдурахманов А. Азербайджан во взаимоотношениях России, Турции и Ирана в первой половине 18 века / А. Абдурахманов. – Баку: АКД 1964. – 134 с.

18. Süleymanov M. S. Nadir şah. / M. S. Süleymanov. – Tehran, 2014. – 740 p.

19. Сотавов Н.А. Кавказ в политике России, Ирана и Турции в XVIII веке / Н.А. Сотавов. – М., 1984. – 367 с.

20. Локкарт Л. Надир шах. Критическое исследование на основе первоис-точников. (Лондон-1938). Перевод с английского Н.Р.Гезаловой / Л. Локкарт. – Баку, 2004. – 395 с.

21. Ханвей Джон. Исторический очерк Британской торговли на Каспийском море с журналом автора о путешествии из Англии через Россию и Персию и обратно через Россию Германию и Голландию с прибавлением описания волнений в Персии в течение настоящего столетия с подробной историей великого урупатора (надир Кули) / Дж. Ханвей. – Т. I и II. Перевод Саламовой. // НАИИ НАНА, док. 154 – с.93, 165.

1. Khammer Y.F. Ystoryya Osmanskoho hosudarstva. Perevod s nemetskoho L.A. Sosnovskoy// NAYY NANA, ynv. # 8389 – str. 872.

2. Cheucheva A.K. Osmanskaya ymperyya y Severo-Zapadnyy Kavkaz v KhVIII stoletyy [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupa: <http://vestnikihae.ru/Issues/30/3>

3. Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI Osmanlı tarihi 6 ciltte tam yayın Türk tarih kurumu basım evi Ankara 1988-səh 3114

4. Doç. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası. <https://www.tarihtarih.com>

5. Ulyanytskyy V.A Dardanellı y Bosfor / V.A. Ulyanytskyy. – M.: Tipohrafyya Hattsula 1889. – str. 721.

6. Ustryalov N. Ystoryya tsarstvovanyya Petra Velykaho / N. Ustryalov. – Tom IV. Chast' 2. – SPb, 1863. – str 719.

7. Solov'ev S.M. Ystoryya Rossyy s drevneyshykh vremen / S.M. Solov'ev. – Tom XVIII. – str.567.

8. Nykyforov L.A. Russko-anhlyyskiye otnosheniya pry Petre I / L.A. Nykyforov. – M.: Hosudarstvennoe yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, 1950. – 282 s.
9. Лыстов V.P. Persydskiy pokhod Petra I / V.P. Лыстов. – M.: Yzd-vo MHU, 1951. – 250 s.
10. Kurukyn Y.V. Persydskiy pokhod Petra Velykoho. Nyzovoy korpus na berehakh Kaspyya (1722-1735) / Y. V. Kurukyn [Электронны resurs] – Rezhym dostupa: <http://www.opendag.ru/>
11. Mahomedova R.Y. Kavkazskaya problema v vostochnoy polytyke Rossyy, Anhlyy y Frantsyy v pervoy poloviny XVIII veka / V.Y. Mahomedova // Avtoreferat dySSERTatsyy kandydata ystorycheskykh nauk. – Makhachkala 2004. [Электронны resurs] – Rezhym dostupa: <http://www.dissercat.com/>
12. Markova O. Rossyya, Zakavkaz'e y mezhdunarodnyye otnosheniya v XVIII veke. / O. Markova – M.: Nauka, 1966. – 323 s.
13. Hezalova N.R. Voprosy ystoriyy Azerbaydzhana v KhVIII veke v anhloyazychnoy ystoriyohrafiy / N.R. Hezalova. – Baku-Moskva, 2010. – 244 s.
14. Alymyrzaeva A.A. Dahestan v kavkazskoy polytyke Rossyy v epokhu Petra I / A.A. Alymyrzaeva. [Электронны resurs] – Rezhym dostupa: [www.alibest.ru](http://www.alibest.ru)
15. Alyev F.M. Myssyya poslannyya russkoho hosudarstva A.N. Volynskoho v Azerbaydzhanе / F.M. Alyev. – Baku: «Эlm», 1979. – 120 s.
16. Abdussalamov M.B. Kumykskiye feodal'nyye vladeniya v kavkazskoy polytyke Rossyy: Ot Peterburhskoho dohovora do Hyandzhynskoho traktata (1723-1735) / M.B. Abdussalamov. [Электронны resurs] – Rezhym dostupa: [www.alibest.ru](http://www.alibest.ru)
17. Abdurakhmanov A. Azerbaydzhan vo vzaymootnoshenyyakh Rossyy, Turtsyy y Yrana v pervoy poloviny 18 veka / A. Abdurakhmanov. – Baku: AKD 1964. – 134 s.
18. Süleymanov M. S. Nadir şah. / M. S. Süleymanov. – Tehran, 2014. – 740 p.
19. Sotavov N.A. Kavkaz v polytyke Rossyy, Yrana y Turtsyy v KhVIII veke / N.A. Sotavov. – M., 1984. – 367 s.
20. Lokkart L. Nadyr shakh. Krytycheskoe yssledovanye na osnove pervoys-tochnykov. (London-1938). Perevod s anhlyyskoho



N.R.Hezalovoy / L. Lokkart. – Baku, 2004. – 395 s.

21. Khanvey Dzhon. Ystorycheskyy ocherk Brytanskoy torhovly na Kaspyskom more s zhurnalom avtora o puteshestvyi yz Anhlyy cherez Rosseyu y Persyyu y obratno cherez Rosseyu Hermanyyu y Hollandyyu s prybavlenyem opysaniya volnenyy v Persyy v techenye nastoyashcheho stoletyya s podrobnoy ystoriyey velykoho urupatora (nadyr Kuly) / Dzh. Khanvey. – T. I y II. Perevod Salamovoy. // NAYY NANA, dok. 154 – s.93, 165.

***Рецензент:** Щербіна Н.Ф., к.істор. н., доцент, Одеський національний економічний університет*

*22.09.2017*

## НАШІ АВТОРИ

*Аллахвердиева Гюльтакін афато кизи* – старший викладач кафедри загальної історії Гянджінського державного університету

*Бахчеван Евеліна Владиславівна* – викладач, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, голова циклової комісії природничо-математичних дисциплін, Одеський фінансово-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету

*Бондаренко Світлана Анатоліївна* – к.е.н., ст. наук. співроб. відділу економічного регулювання природокористування Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

*Вітко Юлія Дмитрівна* – аспірант, кафедра економічної кібернетики та інформаційних технологій, факультет економіки та менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

*Гейко Людмила Михайлівна* – к.е.н., доцент, Одеський національний економічний університет

*Гринюк Ірина Миколаївна* – аспірант кафедри обліку і аудиту, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

*Данько Тамара Олексіївна* – викладач, спеціаліст вищої категорії циклової комісії природничо-математичних дисциплін, Одеський фінансово-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету

*Єфременко Аліна Андріївна* – магістр, Одеський національний економічний університет

*Каражия Едуард Андійович* – ст. викладач кафедри економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету

*Карпов Володимир Анатолійович* – к.е.н., професор кафедри економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету

*Ковальова Руслана Тарасівна* – студентка Одеського національного економічного університету

*Комарницька Вікторія Ігорівна* – студентка Одеського національного економічного університету

*Кучаєва Ірина Олександрівна* – головний аудитор, Національний банк України

*Луценко Юлія Михайлівна* – студентка Одеського національного економічного університету

*Михайлюк Олена Леонідівна* – к.е.н., доцент, Одеський національний економічний університет

*Сментина Наталія Валентинівна* – д.е.н., доцент, зав. кафедри економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету

*Токарський Тарас Богданович* – к.е.н., докторант, Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ

**ДЛЯ ПОДАТК**

**ДЛЯ ПОДАТК**

**ДЛЯ ПОДАТК**

**ДЛЯ ПОДАТК**

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

**НАУКОВИЙ ВІСНИК  
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО  
УНІВЕРСИТЕТУ**  
*Збірник наукових праць*

**Наукове видання**

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей  
відповідає автор

Підписано до друку за рекомендацією  
Вченої ради Одеського національного економічного  
університету  
30 серпня 2013 р. Протокол № 1

Замовлення № \_\_\_\_\_  
Підписано до друку 25.09.2017  
Формат 60 x 84 1/16  
Тираж 100 прим.  
Папір офсетний. Друк офсетний.  
Ум. друк. арк. 12,5